

СЛА ВИС ТИЧ КИ

студии

ISSN 0352-3055
ISSN 2955-232X

24 (1)

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 24

ISSN 0352-3055 (печатена верзија)
ISSN 2955-232X (електронска верзија)

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 24

Списание на Катедрата за славистика
при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ Скопје

уредник на томот бр. 24:
Лидија Танушевска

Број 1

Скопје, 2024

Издавач: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

Уредник на издавачката дејност:

Владимир Мартиновски, декан на Факултетот

Меѓународен уредувачки одбор:

Ивана Видовиќ-Болт (Хрватска)
Јасминка Делова-Силјанова (Македонија)
Мирослав Коуба (Чешка)
Биљана Мариќ (Србија)
Милица Анчевски (Македонија)
Ѓоко Николовски (Словенија)
Јан Соколовски (Полска)
Биљана Мирчевска-Бошева (Македонија)
Бранко Тошовиќ (Австрија)
Алла Шешкен (Руска Федерација)

Лектура:

македонски: Анета Дучевска; *англиски:* Милан Дамјановски;
йолски: Наталија Лукомска; *руски:* Татјана Ганенкова.

Компјутерска подготовка и печат:

Мар-Саж, Скопје

Тираж:

100 примероци

Индексирање:

EBSCO, Linguistic Bibliography – Brill

ISSN 0352-3055 (печатено издание)

ISSN 2955-232X (електронско издание)

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Blaže Koneski Faculty of Philology

SLAVISTIČKI STUDII 24

Journal of the Department of Slavic Studies
at Blaže Koneski Faculty of Philology

editor of volume 24:
Lidija Tanuševska

No 1

Skopje, 2024

Publisher:

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Blaže Koneski Faculty of Philology

Editor-in-chief:

Vladimir Martinovski, Dean of the Faculty

International Editorial Board:

Ivana Vidović Bolt (University of Zagreb, Croatia)
Jasminka Delova-Siljanova (Ss. Cyril and Methodius University, N. Macedonia)
Miroslav Kouba (University of Pardubice, Czech Republic)
Biljana Marić (University of Belgrade, Serbia)
Milica Anchevski (Ss. Cyril and Methodius University, N. Macedonia)
Gjoko Nikolovski (University of Maribor, Slovenia)
Jan Sokolovski (University of Wroclaw, Poland)
Branko Toshovik (University of Graz, Austria)
Alla Sheshken (Moscow State University, Russia)

Proofreading:

Aneta Dučevska (Macedonian Language); Milan Damjanovski (English language); Natalija Lukomska (Polish language); Tatyana Ganenkova (Russian Language)

Printed by:

Mar-Saž, Skopje

Print run:

100

Indexed in:

EBSCO, Brill's Linguistic Bibliography Online

ISSN 0352-3055 (print)

ISSN 2955-232X (electronic)

НА ПРОФ. Д-Р РУЖИЦА ЈАНЧУЛЕВА

СОДРЖИНА TABLE OF CONTENTS

Од Редакцијата From the editorial board.....	13
---	----

Биографија на проф. д-р Ружица Јанчулева Prof. Ruzhica Janchuleva biography.....	15
---	----

Библиографија на проф. д-р Ружица Јанчулева Prof. Ruzhica Janchuleva bibliography	17
--	----

Cristina GODUN

LITERATURA W NAUCZANIU JĘZYKA POLSKIEGO JAKO
OBCEGO. BUDOWANIE KOMPETENCJI SOCJOKULTUROWEJ
I SOCJOLINGWISTICZNEJ NA PRZYKŁADZIE POWIEŚCI OLGI
TOKARCZUK *KSIĘGI JAKUBOWE*

Cristina GODUN

THE ROLE OF LITERATURE IN THE ACQUISITION OF POLISH
CULTURE BY FOREIGN STUDENTS. DEVELOPING LINGUISTIC
AND CULTURAL PROFICIENCY ON THE EXAMPLE OF OLGA
TOKARCZUK'S NOVEL "THE BOOKS OF JACOB"

23

Давор ЈАНКУЛОСКИ

КУЛТОТ НА СВЕТИ ЃОРЃИ ОДРАЗЕН ВО НЕКОЛКУ МИКРОТОПО-
НИМИ ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА

Davor JANKULOSKI

THE CULT OF SAINT GEORGE IN THE MICROTOPONYMY OF
WESTERN MACEDONIA

39

Геннадий Филиппович КОВАЛЕВ

РУССКИЙ *МАТ* И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В АНЕКДОТАХ

Gennadiy Filippovich KOVALYOV

RUSSIAN *MAT* AND ITS REFLECTION IN JOKES

47

Михајло МАРКОВИЌ

ЗА ОДРЕДЕНИ ДИЈАЛЕКТНИ ОСОБЕНОСТИ ВО ДЕЛАТА *КРПЕН ЖИВОТ* И *ТОЛЕ ПАША* НА СТАЛЕ ПОПОВ

Mihajlo MARKOVIKJ

CONCERNING A SELECTED DIALECT LEXICON FROM THE WORKS *KRPEN ŽIVOT* AND *TOLE PAŠA* BY STALE POPOV..... 59

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ, Воислав ТРИФУНОВСКИ
КОМПАРАТИВНИ ФОНЕТСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕРОВИТЕ И НА
НОСОВКИТЕ ВО РАДОМИРОВИОТ ПСАЛТИР И СЛОЕШТИЧКИОТ
ПАТЕРИК

Mihajlo MARKOVIKJ, Sonja NOVOTNI, Voislav TRIFUNOVSKI

COMPARATIVE PHONETIC CHARACTERISTICS OF RADOMIR'S
PSALTIR AND SLOESTHICH PATERIKON 71

Ангелина ПАНЧЕВСКА

ЗАМЕНКАТА **VЪSЪ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Angelina PANCHEVSKA

THE PRONOUN **VЪSЪ* IN THE MACEDONIAN LANGUAGE 83

НОВИОТ БРАН THE NEW WAVE

Јован КОВАЧЕВСКИ

СТИЛСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ ВО ТВОРЕШТВОТО НА НИКОЛАЈ
ВАСИЛЕВИЧ ГОГОЉ

Jovan KOVACHEVSKI

THE STYLISTIC CHARACTERISTICS IN THE WORK OF NIKOLAI
VASILYEVICH GOGOL..... 93

Фросина МИЛКОВСКА

ПРИКАЗНА ЖЕНСКАТА СЕКСУАЛНОСТ ВО РУСКАТА КНИЖЕВНОСТ
НА КРАЈОТ НА XIX ВЕК И ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК

Frosina MILKOVSKA

DEPICTION OF FEMALE SEXUALITY IN RUSSIAN LITERATURE
AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE
20TH CENTURY 109

Клементина РИСТОВСКА

ПРЕТСТАВУВАЊЕТО НА РОДОТ И КЛАСАТА ВО РОМАНОТ *МАРТА*
ОД ЕЛИЗА ОЖЕШКОВА

Klementina RISTOVSKA

THE REPRESENTATION OF GENDER AND CLASS IN ELIZA
ORZESZKOVA'S *MARTA*..... 123

ПРИЛОЗИ REVIEWES, VARIA

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

ПРЕПЕВИ ОД ПОЛСКИ ЈАЗИК (ЈУЛИЈАН КОРНХАУЗЕР И
СТАНИСЛАВ БАРАЊЧАК)

Maksim KARANFILOVSKI

TRANSLATIONS OF POLISH POETRY (JULIAN KORNHAUZER AND
STANISLAW BARAŃCZAK) 139

Иванка СТОЈКОВА

ЖИВОТНАТА ВРВИЦА НА ИСТАКНАТАТА ПИСАТЕЛКА БИСТРИЦА
МИРКУЛОВСКА - ИСКРЕНО ПРИЈАТЕЛСТВО –

Ivanka STOJKOVA

THE LIFE PATH OF THE RENOWNED WRITER BISTRICA
MIRKULOVSKA – ERNEST FRIENDSHIP - 145

Лидија ТАНУШЕВСКА

РЕПОРТАЖА ЗА ФЕСТИВАЛОТ НА ПРЕВЕДУВАЧИТЕ ВО РАМКИ НА
КНИЖЕВНИОТ ФЕСТИВАЛ „КНИЖЕВНИ ПЛАНИНИ“ (4-14 ЈУЛИ,
2024 Г.) ВО ПОЛСКА

Lidija TANUSHEVSKA

REPORTAGE ON TRANSLATORS FESTIVAL DURING THE MOUNTAINS
OF LITERATURE FESTIVAL (4 TO 14 OF JULY 2024) IN POLAND 151

Наташа АТАНАСОВА

ПОГЛЕД НИЗ МАЕСТРАЛЕН ВОЕНОРЕПОРТЕРСКИ ДВОГЛЕД.
(Ришард Капушќињски *Уште еден ден живот*, Бегемот, Скопје, 2017)

Natasha ATANASOVA

A VIEW THROUGHOUT THE WAR REPORTER'S BINOCULARS
(ON RYSZARD KAPUSCINSKI'S *ANOTHER DAY OF LIFE*, BEGEMOT,
SKOPJE, 2017) 157

ОД РЕДАКЦИЈАТА

Бројот дваесет и четири на списанието „Славистички студии“ е посветен на сеќавањето на животот и достигнувањата на проф. д-р Ружица Јанчулева (1951-2015), редовен професор на Катедрата за славистика. До своето пензионирање ги држеше предметите по руска книжевност: Руската книжевност од 18 век и појавата на романтизмот; Руската книжевност од 20 век.

Ружица Јанчулева го посветува целиот свој работен век на подобрување на академската средина во која твори, и на пренесување на љубовта кон руската книжевност и култура на студентите. Нејзината систематичност, пожртвуваност и страст што ги посветуваше на руската книжевност беа инспирација за многу русисти и колеги книжевници. Нејзините научни трудови остануваат како аманет и помошна литература во студиите по руска книжевност, а нејзините компаративни проучувања, во кои е вклучена и македонската книжевност претставуваат поттик за продлабочување на ваквиот вид научни трудови.

Со овој број од списанието сакаме да ѝ оддадеме почит на проф. д-р Ружица Јанчулева и да го заокружине нејзиното творештво и значаен влог што му го даде на животот на Катедрата.

Бројот 24 од „Славистички студии“ ги содржи вообичаените тематски содржини од областа на јазикот, книжевноста, преводот и културата на словенските народи, вклучително и од македонистиката. Како и во последните неколку броеви, се издвојува простор и за промовирање на младите надежни научници, наречен „Новиот бран“, каде што се поместени статии на студенти од прв и втор циклус студии на нашиот факултет, односно, фрагменти од позначајните дипломски трудови на катедрата. Имајќи ја предвид големата љубов на проф. Ружица Јанчулева кон книжевноста, но и кон уметноста, во овој број за првпат вклучуваме и препеви на поезија. Сите статии се двојно рецензирани од истакнати стручњаци во одредените области.

Нашата желба е овој број на списанието да биде еден вид интертекстуален дијалог со Ружица Јанчулева каква што ја паметиме и, да се послужиме со нејзините зборови: „автобиографијата настанува како монтажа од сеќавања и на тој начин невидливиот живот станува видлив“, на тој начин нејзината скромност во достигнувањата да се издигне на едно друго ниво.

Се надеваме дека содржините во овој број ќе предизвикаат интерес кај научната публика, ќе бидат полезни за идните истражувања во областа на славистиката и ќе бидат, пред сè, интересно четиво за славистите.

Биографија на Ружица Јанчулева (1951-2015)

Ружица Јанчулева е родена на 17.01. 1951 г. во Скопје. Се образувала во Скопје, Битола, Тирана и Бања Лука, поради честите службени преселби на таткото, кој бил воено лице во тогашната СФРЈ. На Филолошкиот факултет во Скопје дипломирала на групата Славистика во 1973 г. Токму поради службената семејна поврзаност со Советскиот Сојуз, во 1975 г. запишува постдипломски студии по руска книжевност на Московскиот државен универзитет „М.В.Ломоносов“, а во 1979 г. таму ја одбрала и магистерската тема „Епските зачетоци во раното творештво на Л. Н. Толстој – кон изворите на романот *Војна и мир*“. Во 1992 г., на Филолошкиот факултет во Скопје, ја одбрала и докторската теза „Традиционалното и новото во творечката постапка на И. А. Гончаров“.

Од 1974 до 1982 г. работи како кореспондент во Секретаријатот за внатрешни работи – таму се стекнува со преведувачко искуство и ги продлабочува знаењата и врсните со Советскиот Сојуз. Тоа работно искуство и постојаниот контакт со земјата што секогаш ѝ била поле на интерес ќе ѝ помогне да се вработи на Катедрата за источнословенски и западнословенски јазици и книжевности на почетокот на 1982 г., кога започнува да работи како асистент по руска книжевност. До реизборот во 1986 г. била ангажирана како асистент по стара руска книжевност, руска литература од XIX век, како и по специјални курсеви за: А. С. Пушкин, Н.В. Гогољ, Ф.М. Достоевски и А.П. Чехов. Во 1992 г. избрана е за доцент и тогаш ја презема наставата по руска книжевност. Во 1997 г. избрана е за вонреден професор, а во 2006 г. го добива звањето редовен професор.

Покрај својот редовен професионален ангажман како професор по предметот Руска книжевност, била мошне активна и надвор од наставата, работејќи на подобрување на академската средина со ангажман на повисоки раководни функции. Во периодот од 1999 до 2003 год. ја извршувала функцијата продекан за финансии на Филолошкиот факултет, потоа била заменик раководител на Катедрата за славистика, а од 2007-2010 била и раководител на Катедрата за славистика. Ружица Јанчулева била во составот на Наставно-научниот колегиум за втор циклус студии

по книжевност на Факултетот, уште од неговото основање, односно трансформирање според Болоњскиот систем за студирање.

Нејзината стручна експертиза се огледува во појавувањето на нејзиното име како рецензент на речиси сите изданија на Катедрата за славистика при факултетот: прирачници по јазик, превод, руска книжевност во авторство на нејзините блиски колеги од Катедрата: Таисија Попспирова и Димитрија Ристески. Била член на Издавачкиот совет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во периодот од 1999 до 2004 г., како и на многубројни органи и комисии на Факултетот. Се занимавала со анализа на делата на голем број руски писатели, како: Гончаров, Блок, Пушкин, Толстој, Достоевски, Белов, Гогољ, Чехов, Бахтин, Горки и др. Забележлив е и нејзиниот интерес за другите словенски книжевности, како и за проблематиката на преводот, што се согледува од нејзиното учество на полско-македонските научни конференции, како и од тесната соработка со проф. д-р Донка Роус, поврзана со чешката книжевност. Исто така, значаен придонес за македонистичката наука за литературата се и нејзините компаративни проучувања на македонски и руски автори.

Проф. д-р Ружица Јанчулева со своите научни трудови дала и значаен придонес во збогатувањето и развојот на Научната дискусија при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и во претставувањето на македонската русистика во странство, со учества на конференции во странство, на Славистичкиот собир во Белград, на конгресите на Меѓународната асоцијација на наставници по руски јазик и литература – МАПРЯЛ, конференции на Институтот за превод при Московскиот државен универзитет „М.В.Ломоносов“, како и со развивање на руско-македонските јазични, литературни и културни врски преку учествата на руско-македонските меѓународни научни конференции.

Библиографија на научните трудови на проф. д-р Ружица Јанчулева

1. Јанчулева, Р. 1984. „Селото во прозата на Василиј Белов“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, 129-136.
2. Јанчулева, Р. 1984. „Приодот кон историскиот јунак кај А.С.Пушкин и Л.Н. Толстој“, *Развигок* 5, 292-299.
3. Јанчулева, Р., Бошков, Д., Каранфиловски, М., Пашоска, М. 1984-1985. „Можностите за преведување на некои особености на современиот руски литературен јазик“, *Славистички студии IV-V*, 183-186.
4. Јанчулева, Р. 1986. „Природата и човекот во *Козациите* на Л.Н. Толстој“, *Современост* 6-7, 125-127.
5. Јанчулева, Р. 1985. „В. И. Кулешов: *Натуралната школа во руската литература на XIX век*“ – приказ, *Славистички студии IV-V*, 214-215.
6. Јанчулева, Р. 1987. „Л. Н. Толстој во Македонија“, *Септемвр* 10, 75-81.
7. Јанчулева, Р. 1987. „Смртта како највисок критериум на моралната вредност на личноста : некои размислувања врз расказите на Л.Н. Толстој“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Кн. 13, 231-236.
8. Јанчулева, Р. (превод од чешки) 1988: Иван Доровски. *Рајко Жинзифов*. Скопје: *Матица Македонска*.
9. Јанчулева Р., Роус, Д., Пашоска, М. 1991. „Преведувачки паралели“, *Литературен збор бр. 5-6*, 147-153.
10. Јанчулева, Р. 1992/1993. „За поимот на творечката постапка“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* кн. 18/19, 273-278.
11. Јанчулева, Р. 1994. „Теоријата на романот кај Н. А. Гончаров“, *XX Научна дискусија на XXVI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, 183-193.
12. Јанчулева, Р. 1994. „Тематско жанровските трагања на младиот Л. Н. Толстој“, *Литературен збор, бр. 4-6*, 63-69.
13. Јанчулева, Р. 1994/95. „Психолошкиот аспект во романот на М.Ј.Лермонтов“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Кн. 20/21, 357-363.

14. Јанчулева, Р. 1994. „Симводы бегства от самоосуществления: *Обломов* Ивана Гончарова и *Йозеф К. Франца* Кафки“, *Руский јазик и литература в современном диалоге культур*, VIII Конгр. МАПРЯЛ. Германия, Регенсбург. 22-24 августа 1994 г., 80.
15. Јанчулева, Р., Роус, Д., Каранфиловски, М. 1995. „Руско-македонски системски паралели во рускиот превод на трилогијата на С. Јаневски“. *XXI Научна дискусија на XXVII Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџература и култура*, 173-178.
16. Јанчулева, Р. 1995. „Л. Н. Толстој во Македонија“, *Книжевен контекст : теориски и компаративни студии*, 216-221.
17. Јанчулева, Р. 1995. „Трилогијата: Детство. Момчештво. Младост – проблематика и поетика“, *Славистички студии*, бр.6, 185-195.
18. Јанчулева, Р. 1996. „Темата на насилството во рускиот роман од 19 век“, *Зборник на XXII Научна дискусија на XXVIII Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџература и култура*, 363-369.
19. Јанчулева Р. 1996. „Националното и историското во уметничкото дело на Ѓ. Абациев како посебен предизвик во преведувањето“, *XXII Научна дискусија на XXVIII Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџература и култура*, 383-389.
20. Јанчулева, Р. 1996. „Парадоксот на прекрасниот, неподвижниот јунак“, *Јубилеен годишен зборник на Филолошкиот факултет* книга 22, 91-97.
21. Јанчулева, Р. 1996. „Лирскиот глас во сатиричниот приказ на Н. В. Гогољ“, *Лиџературен збор* 3-4, 5-11.
22. Јанчулева, Р. 1997. „Фолклорните елементи во расказот *Тарас Бульба* од Н.В.Гогољ“. *XXIII научна дискусија на XXIX Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџература и култура*, 341-351.
23. Јанчулева, Р. 1997. „Забранетите раскази од 30-те години на XX век во руската литература“, *Лиџературен збор* бр. 1-3, 37-41.
24. Јанчулева, Р. 1997. „Идејното богатство на *безидејните* раскази на А.П.Чехов“, *Годишен зборник на Филолошки факултет* „Блаже Конески“, кн. 23, 375-383.
25. Janchuleva, R. 1997. „The richness of ideas in the ‘stories without ideas’ by A. P. Chekov“, *Спектар*, бр.30, 101-106.
26. Јанчулева, Р. 1998. „Автобиографските трилогии на Л. Н. Толстој и А. М. Горки“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Кн. 24., 401-406.
27. Јанчулева, Р., Роус, Д. 1998. „Анализа на метафората во уметничкиот

- текст“, *Прва македонско-чешка научна конференција*, 263-268.
28. Јанчулева Р. 1998. „Препевот на Евгениј Онегин на македонски јазик“, *Зборник на XXIV Научна дискусија на XXX Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура*, 281-286.
 29. Јанчулева, Р. 1998. „Симболичниот потенцијал на сонот во делата на руските писатели од 19 век“, *Лиџерајџурен збор, бр. 3-4*, стр. 59-64.
 30. Јанчулева, Р. 1998. „Хлестаковштината во *Тетјовирани дуџи* од Горан Стефановски“, *Лиџерајџурен збор бр. 5-6*, 21-25.
 31. Јанчулева, Р. 1998. „Рускиот роман на XIX век извор на нови толкувања и значења“ *Македонско-руски јазични, лиџерајџурни и кулџурни врски (мајџеријали од Прваџа македонско-руска научна славистиџка конференција, Охрид, 1995)*, 439-446.
 32. Јанчулева, Р. 1999. „Темата на непознатата кај А. Блок и Б. Конески“, *Придонесот на Блаже Конески за македонската кулџура. Посебно издание од Меѓународниот научен собир во Скопје, 17-18 декември 1999*, 339-345.
 33. Јанчулева, Р. 1999. „Фолклорните елементи во „Разбој“ од Владо Малески – за архетипот на мајката“, *зборник Творешџвоџто на Владо Малески*, 159-165.
 34. Јанчулева, Р. 1999. „Бесмртниот Пушкин – кон 200 годишнината од раѓањето“, *Лиџерајџурен збор бр. 1-2*, 39-47.
 35. Јанчулева, Р. 1999. „Автобиографските трилогии на Л. Н. Толстој и М. Горки“, *Годишен зборник на Филолошкиот факулџет „Блаже Конески“*, кн. 24, 401-407.
 36. Јанчулева, Р. 1999. „Цикличните повторувања во руската литература на 19 и 20 век“, *Годишен зборник на Филолошкиот факулџет „Блаже Конески“*, кн. 24 стр. 153-163.
 37. Јанчулева, Р. 1998. „Хлестаковштината во *Тетовирани дуџи* од Горан Стефановски“, *XXV Научна дискусија на XXXI Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура*, 326-330.
 38. Јанчулева, Р. 2000. „Изучувањето на руската литература во средните училишта“, *Лиџерајџурен збор 3*, 67-73.
 39. Јанчулева, Р. 2000. „Бахтин и формалистите“, *Лиџерајџурен збор 4*, 77-87.
 40. Јанчулева, Р. 2002. „Дванаесетџте од А.Блок во препев на Гане Тодоровски“, *Лиџерајџурен збор џ. 47, бр. 1/2*, 53-58.
 41. Јанчулева, Р. 2001. „Психолошката сатира на Саша Чорниј како исповед на лирски јунак“, *Славистиџки студиџи*, бр. 8-9, 203-210.

42. Јанчулева, Р. 2001. „Јосип Бродски, инструмент на мајчиниот јазик“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 26, 477-483.
43. Јанчулева, Р. 2001. „Бесконечната иронија на *Мртви души* од Н.В. Гогољ“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 27, 137-147.
44. Јанчулева, Р. 2002. „Почвеништвото како актуелна тема во руската и во македонската литература“, *Зборникот на трудови од XXVIII научна конференција на XXXIV Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, 515-523.
45. Јанчулева, Р. 2002. „Контрастивни координати во структурата на делото на Пушкин и Гончаров“, *Прилози. МАНУ*, 229-239.
46. Јанчулева, Р. 2002. „Поемата *Дванаесетте* од А.Блок во препев на Гане Тодоровски“, *Зборник на трудови во чест на Гане Тодоровски*, 161-167.
47. Јанчулева, Р. (превод од руски). 2003. Монографија: „Воздејството на руската и украинската книжевност врз творештвото на Рајко Жинзифов“ од Иван Доровски, МАНУ.
48. Јанчулева, Р. 2003. „Житието и романот“, *Зборник од XXXIX научна дискусија на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, 619-625.
49. Јанчулева, Р. 2005. „Митската метафора во стиховите на Јуриј Живаго“, *Славистички студии XI*, 2005, 167-177.
50. Јанчулева, Р. 2004. „А. П. Чехов – класика на малиот жанр“, *Литературен збор* 51, бр. 1/3, 83-89.
51. Јанчулева, Р. 2004-2005. „Симболичните пораки на авторот на *Човекој во фуџрола*“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 30, 195-203.
52. Јанчулева, Р., Роус, Д. 2005. „Преводот на јазичната гротеска во доживувањата на добриот војник Швејк во Првата светска војна од Јарослав Хашек“, *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски* 3, 153-170.
53. Јанчулева, Р., Роус, Д. 2006. „Фразеолошките еквиваленти во македонскиот и рускиот превод на романот *Доживувањата на добриот војник Швејк*“, *Славистички студии XII*, 205-209.
54. Јанчулева, Р. 2006. „Блаже Конески и руската проза“, *Славистички студии XII*, 335-337.
55. Јанчулева, Р. 2006. „Симболот на *Прекрасната дама* и Светиот грал. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 3-, 113-118.

56. Јанчулева, Р. 2007. „Венедикт Ерофеев – за совршенството на јазикот и лажноста на идејата“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 33, 103-110.
57. Јанчулева, Р. 2008. „Судбината на народот - судбината на литературата : Ала Шешкен: *Македонската литература во XX век*, Москва 2007“ (осврт), *Синтези: македонски книжевен гласник* бр. 10, 77-78.
58. Јанчулева, Р. 2008-2009. „Филозофијата на војната и толстоизмот“, *Прилози на МАНУ* 33/34, бр. 1-2, 305-315.
59. Јанчулева, Р. 2009. „Возвишеноста на апатијата“, *Славистички студии* бр. 13, 245-252.
60. Јанчулева, Р. 2010. „Руската литература – извор на славјанската етика“, *Зборник на научни трудови од конференцијата: „Интеграцијата на славјанските култури: проблеми и перспективи*. Свети Николе, Тамбов: Корпоративен меѓународен славјански универзитет „Г. Р. Державин“, 49-52.
61. Јанчулева, Р. 2010. „Мртви души на Н. В. Гогољ – руската Одисеја“. *Одисеи за Одисеја: (зборник на трудови од Научната работилница одржана на 01.06.2009 г.)*, 87-92.
62. Јанчулева, Р. 2011. „Зад кулисите на Бели ноќи“, *Folia Philologica Macedono-Polonica*. Том 8., 217-224.
63. Јанчулева, Р. 2011. „Блаже Конески и руската литература“, *Славистички студии* бр. 14, 211-240.
64. Јанчулева, Р. 2011. „Метафора в переводе романа «Идиот» Достоевского“. *Материалы II Международной научной конференции «Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и в переводе»*. Москва: Высшая школа перевода МГУ, 747 – 751.
65. Јанчулева, Р. 2013. „Гончаров и Гогољ“, *Славистички студии* 15-16, 271-288.

Cristina GODUN

Wydział Języków i Literatur Obcych,
Departament Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej
Uniwersytet w Bukareszcie
cristina.godun@lls.unibuc.ro

**ROLA LITERATURY W PRZYSWAJANIU
KULTURY POLSKIEJ PRZEZ STUDENTÓW
ZAGRANICZNYCH. BUDOWANIE
KOMPETENCJI SOCJOKULTUROWEJ I
SOCJOLINGWISTYCZNEJ NA PRZYKŁADZIE
POWIEŚCI OLGİ TOKARCZUK
*KSIĘGI JAKUBOWE***

Abstrakt

Literatura odgrywa kluczową rolę w nauczaniu języka polskiego jako obcego, oferując bogate zasoby do przyswajania kultury w przyjemny sposób. Wykorzystanie tekstów literackich jako materiału dydaktycznego w nauczaniu języka polskiego jako obcego ma wieloletnią tradycję. Teksty literackie stanowią bogate wsparcie dla ilustrowania określonych zjawisk językowych, wzbogacania struktur leksykalnych i morfosyntaktycznych oraz stymulowania umiejętności konwersacyjnych poprzez angażujące tematy.

Niniejszy artykuł analizuje korzyści płynące z włączenia tekstów literackich do zajęć z języka i kultury polskiej, podkreślając ich rolę w rozwijaniu umiejętności analitycznych, poszerzaniu słownictwa i pogłębianiu zrozumienia kulturowego. Analiza koncentruje się na powieści Olgi Tokarczuk „Księgi Jakubowe”, która oferuje szeroką panoramę społeczno-politycznej, wieloetnicznej i wielokulturowej rzeczywistości XVIII-wiecznej Polski. Powieść służy jako przykładowe narzędzie do zilustrowania różnych aspektów polskiej kultury, takich jak życie codzienne, tradycje i wydarzenia historyczne. Ponadto przeanalizowano wkład postaci takich jak Benedykt Chmielowski i bracia Żałuscy w polską kulturę, podkreślając ich wpływ na zachowanie dziedzictwa kulturowego. W artykule stwierdzono, że dobrze dobrane teksty literackie znacznie usprawniają i urozmaicają proces uczenia się poprzez rozwijanie kompetencji socjolingwistycznych i poszerzanie horyzontów intelektualnych uczniów.

Słowa kluczowe: literatura polska, sprawność kulturowa, sprawność językowa, *Księgi Jakubowe*, Olga Tokarczuk

Praktyka wykorzystywania tekstu literackiego jako materiału dydaktycznego w procesie nauki języka obcego ma długą tradycję, równie starą, można by rzec, jak literatura. Oprócz podręczników używanych na zajęciach z praktyki języka, tekst literacki stanowi bogate wsparcie dydaktyczne do ilustrowania specyficznych zjawisk językowych, przyswajania, wyjaśniania i wzbogacania struktur leksykalnych i morfosyntaktycznych, a także stymulowania umiejętności konwersacyjnych poprzez wprowadzenie atrakcyjnych tematów, zachęcających do dyskusji.

Wykorzystanie potencjału dydaktycznego tekstu literackiego na zajęciach z nauki języka polskiego, niezależnie od tego, czy chodzi o kurs z literatury i kultury, analizę tekstu literackiego, seminaria tłumaczeniowe, praktykę języka czy konwersatoria, przynosi niezliczone korzyści, takie jak rozwijanie umiejętności analitycznych, wzbogacanie słownictwa, czy pogłębianie zrozumienia kontekstów kulturowych. Urozmaica proces dydaktyczny, stymuluje zainteresowanie językiem i kulturą, buduje motywację niezbędną do nauki, a także otwiera okno na zupełnie nowy świat kulturowy dla większości rumuńskich studentów, którzy niewiele wiedzą o Polsce, gdy wybierają swoją specjalizację. Poza swoimi wartościami estetycznymi, tekst literacki okazuje się cennym narzędziem w procesie nauki, ponieważ sugestywnie ilustruje nieograniczoną różnorodność zjawisk i przejawów kultury polskiej, oferując ekspresywne obrazy społeczeństwa, mentalności i duchowości Polaków na przestrzeni wieków, takie jak opisy życia codziennego w powieściach realistycznych czy symbolika narodu w poezji romantycznej. Jest niewyczerpanym źródłem wiedzy o mentalności zbiorowej, esencji narodowej poprzez rozszyfrowywanie i interpretację kodów społeczno-kulturowych, etno-narodowych, tożsamościowych czy tabu¹. Korzyści płynące

¹ Niektóre z tych aspektów są szeroko omawiane, często w kontekście komparatystycznym, w pracach zbiorowych polskich glottodydaktyków, m.in. w: Gębał, Przemysław E., 2006, *Realia i kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, w: Lipińska E., Seretny, A. (red.) *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Universitas, Kraków, s. 205-242; Gębał, Przemysław E., 2009, *Program nauczania cudzoziemców realiów polskich*, w: Miodunka W.T. (red.), *Realia i kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*, Kraków, s. 129-147; Jelonekiewicz, M., 2009, *Wiedza o Polsce jako element nauczania cudzoziemców języka polskiego. Przegląd wybranych materiałów dydaktycznych i pomocniczych*, w: Miodunka W.T. (red.), *Realia i kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*, Kraków, s. 37-52; Lipińska, E., Seretny, A. (red.), 2006, *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Universitas, Kraków 2006; Miodunka, W. T. (red.), 2009, *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*, Universitas,

z wykorzystania odpowiednio dobranego i dostosowanego do potrzeb oraz poziomu grupy studentów tekstu literackiego są nieocenione. Poza filologicznym, pragmatycznym aktem czytania, rozszyfrowywanie tekstu literackiego pomaga zrozumieć etos polski, stymuluje dialog międzykulturowy, pomaga budować mosty komunikacyjne między nami a innymi, otwiera nowe horyzonty poznania różnych wymiarów czasowo-przestrzennych z rzeczywistościami socjologicznymi i kulturowymi często różnymi od rodzimych.

Wybraniem dziełem literackim ilustrującym powyższą tezę jest powieść Olgi Tokarczuk, *Księgi Jakubowe, albo Wielka podróż przez siedem granic, pięć języków i trzy duże religie, nie licząc tych małych, opowiadana przez zmarłych, a przez autorkę dopełniona metodą koniektury, z wielu rozmaitych ksiąg zaczerpnięta, a także wspomóżona imaginacją, która to jest największym naturalnym darem człowieka. Mądrym dla memoryału, kompatriotom dla refleksji, laikom dla nauki, melancholikom zaś dla rozrywki*. Sam ten rozbudowany, przesadny, wystawny, ozdobny tytuł jest pierwszą wskazówką epoki historyczno-kulturowej, do której zaprasza nas tekst, oraz udaną ilustracją stylistyczną późnego baroku. Jądrzem tej monumentalnej powieści, liczącej prawie tysiąc stron, jest historia życia kontrowersyjnego i charyzmatycznego Jakuba Franka, żydowskiego mistyka, zwolennika doktryny sabataizmu, który ogłosił się Mesjaszem Żydów i swoją heretycką doktryną wywołał ogromny rozłam w społeczności żydowskiej XVIII wieku, przyczyniając się do chrystianizacji ogromnej liczby polskich Żydów w 1759 roku. Historia frankizmu to tylko jeden z poziomów narracyjnych monumentalnej powieści Olgi Tokarczuk, która w *Księgach Jakubowych* tworzy szeroką panoramę rzeczywistości społeczno-politycznej, wieloetnicznej i wielokulturowej Rzeczypospolitej drugiej połowy XVIII wieku, wspieraną przez imponującą galerię postaci, z których większość to wybitne osobistości tamtych czasów. Antoni Kossakowski Moliwda², Katarzyna Kossakowska³, Benedykt Chmielowski⁴, Elżbieta Drużbacka⁵,

Kraków. Interesującą i dobrze udokumentowaną perspektywę oferuje również prace monograficzne, na przykład Garncarek, P., 2006, *Przestrzeń kulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Warszawa oraz Kajak, P., 2020, *Kultura popularna w nauczaniu polszczyzny jako języka obcego. Wstęp do kulturoznawstwa glottodydaktycznego*, Polonicum, Warszawa. To tylko kilka sugestywnych przykładów prac, które pokazują znaczenie literatury w procesie nauczania, ale lista ta nie wyczerpuje wkładu polskich badaczy w tę dziedzinę.

² Antoni Kossakowski Moliwda (1718-1786), hrabia, polski poeta, tłumacz, poliglota, pamphletista, urzędnik w gabinecie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

³ Katarzyna Kossakowska (1716-1803), z domu Potocka, hrabina, wybitna postać i działaczka polityczna drugiej połowy XVIII wieku, protektorka Jakuba Franka i frankistów.

⁴ Benedykt Chmielowski (1700-1763) – polski ksiądz, kanonik kijowski, pisarz m.in. literatury dewocyjnej.

⁵ Elżbieta Drużbacka (1695-1765) – polska poetka późnego baroku, nazwana przez współcze-

Kajetan Sołtyk⁶, Mikołaj Dembowski⁷, bracia Józef i Andrzej Załuscy⁸ nie są zwykłymi postaciami fikcyjnymi, lecz pomnikami dawnej kultury polskiej i kodami kulturowymi, które należy rozszyfrować współczesnym czytelnikom, nieznającym realiów i historii Polski.

Jak wynika z tytułu powieści, historia zabiera nas w wielką podróż przez czas, przestrzeń i mentalności, przez Turcję, Wołoszczyznę, Austrię, Prusy i Królestwo Polskie, dostarczając licznych cennych informacji o geografii kulturowej tamtych czasów. Różnorodne aspekty kultury polskiej, takie jak obyczaje, wierzenia i codzienne życie w XVIII wieku przedstawione w *Księgach* możemy uporządkować w następujący sposób⁹:

- ▶ rzeczywistość geopolityczna, etniczna i językowa tamtych czasów:
 - ✓ geografia Polski: granice państwa, najważniejsze osady miejskie, formy terenu i formacje geologiczne, rzeki, jeziora, morza,
 - ✓ języki używane na terytorium państwa polskiego i społeczności etniczne, tożsamość narodowa, stereotypy etniczne,
 - ✓ struktura społeczna, zawody i cechy rzemieślnicze,
 - ✓ osobistości sceny politycznej i szlacheckiej
- ▶ obrazy z życia codziennego:
 - ✓ tradycje, święta, rytuały, kuchnia tradycyjna,
 - ✓ dwór szlachecki, zwyczaje szlachty, postawy i hierarchie wartości, hobby, ubiór,
 - ✓ system edukacji (szkoły, biblioteki prywatne lub publiczne),
 - ✓ rodzina, warunki życia w środowisku miejskim i wiejskim
- ▶ karty z historii Polski:
 - ✓ obrazy z życia politycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, system polityczny Polski (demokracja szlachecka / monarchia

snych słowiańską Safoną, słowiańską (i) sarmacką Muzą, prababka pisarza Aleksandra Fredry.

⁶ Kajetan Ignacy Sołtyk (1715-1788) – biskup kijowski (1756-1759) i krakowski (1758-1788), przeciwnik równouprawnienia innowierców i zwolennik nawracania Żydów.

⁷ Mikołaj Dembowski (1680-1757) – biskup kamieniecki (1742-1757), arcybiskup lwowski, zwolennik nawracania Żydów na katolicyzm, organizator sporu między frankistami a talmudystami w Kamieńcu Podolskim.

⁸ Józef Andrzej Załuski (1702-1774) – biskup kijowski, historyk, tłumacz, wydawca, mecenas nauki i kultury, współtwórca Biblioteki Załuskich oraz jego brat, Andrzej Stanisław Załuski (1695-1758), który był biskupem plockim, łuckim, chełmińskim i krakowskim, kanclerzem wielkiej koronny, politykiem, działaczem na polu społeczno-naukowym, zwolennikiem reform szkolnictwa i mecenasem sztuki, odegrali kluczową rolę w rozwoju kultury polskiej XVIII wieku.

⁹ Te kryteria klasyfikacji znajdziemy w podobnej formie u większości polskich dydaktyków. Warto wspomnieć tutaj dla informacji badania Przemysław E. Gębała, *Realia i kultura w nauce języka polskiego jako obcego*, w: *Z zagadnień...*, op.cit., s. 205-242.

- elekcyjna, monarchia konstytucyjna) i forma rządów (Republika),
- ✓ ludzie stanu, wpływowe osobistości życia politycznego,
- ✓ ważne wydarzenia z historii Polski: powstanie Kozaków na ziemiach wschodnich pod dowództwem Bohdana Chmielnickiego, Unia Brzeska, Insurekcja Kościuszkowska (1794), Powstanie Listopadowe (1830-1831), trzy rozbiory Polski (1772, 1793 i 1795) między wielkimi mocarstwami, debaty sejmowe, Sejm Wielki (Czteroletni), Królestwo Kongresowe itp.,
- ▶ obrazy z życia kulturalnego: wybitne osobistości, pisarze, wizjonerzy,
- ▶ elementy cywilizacji polskiej: sarmatyzm, wieloetniczny i wielokulturowy charakter społeczeństwa polskiego tamtych czasów, dwór szlachecki: zwyczaje szlachty, postawy i hierarchie wartości, etykieta, kod ubioru itp.

Z powyższych tematów wynika, że wykorzystanie powieści Olgi Tokarczuk na zajęciach z kultury i cywilizacji polskiej na polonistyce zagranicznej stanowi bogaty materiał do rozwijania kluczowych kompetencji socjolingwistycznych i socjokulturowych, ponieważ umożliwia studentom nie tylko opanowanie języka, ale także zrozumienie i funkcjonowanie w polskim kontekście kulturowym. Kompetencje socjokulturowe obejmują zdolność rozumienia i właściwego reagowania na różnorodne aspekty kultury, normy społeczne, wartości i zwyczaje kraju, którego języka studenci się uczą. Na przykład, w powieści *Księgi Jakubowe* Olgi Tokarczuk, wieczór wigilijny i potrawy, które Polacy jedzą, ilustrują tradycje i obyczaje polskie, co pomaga studentom zrozumieć kontekst kulturowy. Zadania polegające na porównywaniu polskich tradycji i zwyczajów z tradycjami ich własnych krajów pomagają uczącym się zrozumieć różnice i podobieństwa kulturowe. Kompetencje socjolingwistyczne odnoszą się do zdolności używania języka w sposób odpowiedni do kontekstu społecznego i sytuacyjnego. W powieści Tokarczuk, listy Benedykta Chmielowskiego do Elżbiety Drużbackiej, napisane w stylu epistolarnym zawierającym archaiczne zwroty grzecznościowe, są doskonałym przykładem rejestrów językowych i pragmatyki językowej. Na zajęciach można analizować te listy, aby rozróżniać między językiem formalnym a nieformalnym oraz stosować odpowiednie zwroty grzecznościowe do każdej sytuacji. Studenci mogą uczyć się nowych słów i wyrażeń, sporządzać listy słownictwa tematycznego związanego z różnymi aspektami kultury polskiej, takimi jak święta, gastronomia, edukacja, różnorodność wyznaniowa czy polityka. Następnie mogą stosować nowe wyrazy w odpowiednim kontekście, na przykład w dialogach grupowych lub w krótkich opowiadaniach, gdzie mogą

ćwiczyć formalny język i zwroty grzecznościowe. Ponadto, powieść przedstawia różnorodne aspekty życia codziennego, takie jak system edukacji, struktura społeczna i stereotypy etniczne, co pozwala na głębsze zrozumienie kontekstów historycznych i społecznych Polski XVIII wieku. Dzięki analizie takich tekstów literackich, studenci zagraniczni mogą rozwijać swoje kompetencje socjokulturowe i socjolingwistyczne, co jest kluczowe dla pełnego zrozumienia i efektywnego używania języka w jego naturalnym kontekście kulturowym i społecznym.

Elementy kultury staropolskiej w powieści *Księgi Jakubowe* Olgi Tokarczuk

Omówienie wszystkich elementów kultury i cywilizacji, przedstawionych w powieści *Księgi Jakubowe*, które sprawiają, że jest ona nie tylko fascynującą lekturą, ale także cennym źródłem wiedzy o kulturze staropolskiej, wymagałoby szerszej dyskusji. Dlatego w niniejszej pracy skupiam się na jednym aspekcie, który jest nie tylko istotny i fundamentalny dla kultury polskiej, ale także mniej znany nawet dla Polaków: wkład Benedykta Chmielowskiego i braci Załuskich w kulturę polską XVIII wieku oraz konsekwencje ich pionierskiej działalności w późniejszych epokach. W powieści Tokarczuk, postaci braci Załuskich są drugoplanowe, natomiast ich znaczenie dla rozwoju kultury polskiej jest ogromne. Byli oni wybitnymi postaciami polskiego oświecenia, które odegrały kluczową rolę w rozwoju kultury polskiej XVIII wieku. Ich największym osiągnięciem było założenie Biblioteki Załuskich w Warszawie, która stała się pierwszą publiczną biblioteką w Polsce i jedną z największych bibliotek w Europie tamtych czasów. Biblioteka Załuskich, otwarta w 1747 roku, gromadziła ogromne zbiory książek, rękopisów, map, rycin i innych cennych dokumentów, które były dostępne dla szerokiej publiczności. Dzięki ich staraniom, biblioteka stała się centrum intelektualnym, promującym rozwój nauki, literatury i kultury w Polsce. Bracia Załuscy nie tylko gromadzili i katalogowali zbiory, ale także wspierali działalność naukową i literacką, organizując spotkania, dyskusje i wykłady. Ich praca przyczyniła się do upowszechnienia wiedzy i edukacji w społeczeństwie polskim, a także do zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego. Biblioteka Załuskich stała się wzorem dla innych instytucji tego typu w Europie i odegrała kluczową rolę w kształtowaniu polskiej tożsamości narodowej oraz w rozwoju intelektualnym i kulturalnym kraju. Jednym z najciekawszych głosów w powieści jest głos Benedykta Chmielowskiego, katolickiego księdza i pierwszego polskiego encyklopedysty, postaci uniwersalnej. Ksiądz Chmielowski otwiera narrację, umiejscawiając ją geograficznie i czasowo na Podolu roku 1752, w plebanii

w Firlejowie, niedaleko Rohatyna (w dzisiejszej Ukrainie), na wschodnich peryferiach państwa polskiego, na terytorium zamieszkałym przez Rusinów, Polaków, Żydów, Ormian, Rosjan i Turków. Różnorodność etniczna sugeruje zatem mozaikowy obszar: wielojęzyczny¹⁰, z heterogenicznymi tradycjami i kultami¹¹. Kiedy inna postać historyczna, poetka barokowa Elżbieta Drużbacka, przybywa do Rohatyna w orszaku kasztelanki Katarzyny Kossakowskiej, rozpaczliwie szuka na targu kogoś, kto mówi po polsku, aby uzyskać wskazówki. Jest całkowicie zdezorientowana i bezradna, gdy zdaje sobie sprawę, że trafiła do prawdziwej Wieży Babel:

Drużbacka, kląć, wyskakuje wprost w błoto i sama zaczyna szukać pomocy. Najpierw zwraca się do dwóch kobiet z koszami, ale one chichoczą i uciekają, gadając między sobą **po rusińsku**, potem chwytają za rękaw **Żyda** w czapie i płaszczu – ten stara się ją zrozumieć, a nawet odpowiada coś **w swoim języku** i pokazuje gdzieś w dół miasteczka, w stronę rzeki. Wtedy zniecierpliwiona Drużbacka staje na drodze dwóch dobrze wyglądających kupców, którzy wysiedli właśnie z koczów i podeszli ku zbiegowisku, ale ci okazują się chyba **Ormianami**, będącymi tu przejazdem. Kręcą tylko głowami. A zaraz obok nich **Turcy** przyglądają się Drużbackiej jakoś ironicznie, jak jej się wydaje.

- **Czy ktoś tu mówi po polsku?!** – krzyczy więc, zła na ten tłum wokół i na to, gdzie się znalazła. Niby to jedno królestwo, ta sama Rzeczpospolita, ale tutaj jakaś zupełnie inna niż w Wielkopolsce, z której pochodzi. Tu dziko, twarze obce, egzotyczne, ubiory komiczne, jakieś strzępiące się sukmany, jakieś czapy futrzane i turbany, bosa stopy. Domy zgarbione, małe i z gliny, przy rynku. Woń słoju i łajna, wilgotny zapach opadłych liści. (Tokarczuk 2014, 30)

Ten ktoś mówiący po polsku okazuje się księdzem Benedyktem Chmielowskim. Przypadkowe spotkanie w Rohatynie między Benedyktem Chmielowskim a poetką barokową Elżbietą Drużbacką nie jest udokumentowane w źródłach z tamtych czasów. W powieści możemy je uznać za wytwór wyobraźni autorki, która wypełnia luki w historii elementami wspierającymi fabułę. Duet Chmielowski – Drużbacka, choć nie jest kluczowy dla rozwoju wydarzeń, niewątpliwie przyczynia się do kształtowania obrazu epoki i zwiększa wartość dokumentalną powieści. Korespondencja między nimi stanowi nieocenione źródło informacji o rzeczywistości tamtych czasów: codziennym życiu, życiu

¹⁰ Języki używane na wschodnich terytoriach Rzeczypospolitej Obojga Narodów to: polski, ruski, jidysz / hebrajski, turecki, ormiański oraz łacina jako język kultu używany przez duchowieństwo lub urzędników Korony.

¹¹ Grupy etniczne osiedlone na tych terytoriach były wyznania chrześcijańskiego (katolicy i prawosławni), islamskiego i żydowskiego.

na dworze szlacheckim, sposobach spędzania wolnego czasu, życiu rodzinnym i kulturalnym, zwyczajach itp.

Z monologu wewnętrznego prowadzonego podczas podróży do Rohatyna wyłania się portret Benedykta Chmielowskiego jako erudyty, pasjonata książek, posiadacza obszernej biblioteki jak na tamte czasy i autora książek: „Wie o raju prawie wszystko, bo nie dalej jak w zeszłym tygodniu kończył rozdział swej książki wielce ambitnej, rozdział skompilowany ze wszystkich ksiąg, jakie ma w Firlejowie, a ma ich sto trzydzieści. Po niektóre jeździł i do Lwowa, a nawet do Lublina.¹²” (Tokarczuk 2014, 16). A po niektóre – do Rohatyna, gdzie mimo uprzedzeń i ksenofobii charakterystycznych dla tamtych czasów próbuje pożyczyć książki od Żyda Eliszy Szora. Ksiądz z powołania, wykształcony w szkole jezuickiej, Benedykt Chmielowski okazuje się pasjonatem książek i prawdziwym wizjonerem, gorącym zwolennikiem emancypacji mas poprzez wolny dostęp do edukacji i kultury. Pisząc encyklopedię uniwersalną, Benedykt Chmielowski pragnął stworzyć „[...] kompendium wiedzy, takie, które byłoby w każdym domu. A w nim po trochu o wszystkim, żeby człowiek, gdy czegoś nie wie, mógł sięgnąć do takiej książki i tam to znaleźć. Geografia, medycyna, języki ludzkie, obyczaje, ale flora i fauna także, i ciekawostki wszelkiego rodzaju” (Tokarczuk 2014, 68). Marzył, aby dostęp do wiedzy nie był prerogatywą klas uprzywilejowanych, lecz narzędziem dostępnym dla wszystkich: „Imaginujże jejmość sobie – pisze do Elżbiety Drużbackiej – wszystko pod ręką, w każdej bibliotece. Cała ludzka wiedza zgromadzona w jednym” (Tokarczuk 2014, 68).

Pierwsze wydanie encyklopedii uniwersalnej zatytułowanej *Nowe Ateny, albo Akademia wszelkiej scyencyi pełna, na różne tytuły iak na classes podzielona. Mądrym dla Memoryahu, idiotom dla Nauki, politykom dla Praktyki, melancholikom dla rozrywki erygowana*, opracowanej przez księdza Benedykta Chmielowskiego, dziekana Rohatyna, proboszcza w Firlejowie i Pidkamieniu, ukazało się w dwóch tomach we Lwowie w latach 1745-1746, w wydawnictwie Pawła Golczewskiego. W tamtych czasach we Lwowie działały dwie duże drukarnie: drukarnia jezuitów (1642-1773), skupiająca się głównie na dziełach religijnych, panegirykach, podręcznikach szkolnych, dziełach naukowych i literackich, oraz Drukarnia Zakonu Trójcy Świętej (1713-1783), specjalizująca się w tekstach o charakterze religijnym lub literackim. Krótszy żywot, trwający szesnaście lat, miała drukarnia Pawła Golczewskiego, do której zwrócił się Benedykt Chmielowski z powodów finansowych.

¹² Wśród książek w bibliotece Chmielowski ma dwa dzieła wielkiego Kirchera, *Arkę Noego* i *Mundus subterraneus*, przechowywane pod kluczem, ponieważ uważa, że są zbyt cenne, żeby były do codziennego użytku. Posiada również dzieła innych wielkich myślicieli minionych epok, wśród nich utwory żydowskiego historiografa Flawiusza Józefa. (Tokarczuk 2014, 16)

Benedykt Chmielowski przyznaje, że podróżowanie to przywilej, którego nie zawsze jest mu dany i dlatego poznaje świat przeważnie z książek: „Za każdym razem, kiedy zasiada w swojej firlejowskiej bibliotece i sięga czy to po pokaźny foliant, czy drobny elzewir, zawsze jest tak, jakby wyruszał w podróż do nieznanego kraju” (Tokarczuk 2014, 71). Nie mając okazji do bezpośredniego doświadczania rzeczywistości, staje się obserwatorem otaczającego go świata i uważnym badaczem książek, które czyta z zapalem, kiedy tylko ma okazję, na przykład w prywatnych bibliotekach na dworach szlacheckich, gdzie przybywa z wizytą, w pałacach magnatów, „[...] gdzie najczęściej leżały zupełnie nierozcięte, jako pamiątki z wypraw za granicę” (Tokarczuk 2014, 73). W swojej skromności twierdzi, że jego cała biografia nie przekroczyłaby jednej strony i wydaje mu się to naturalne, ponieważ „ludzie, którzy piszą książki, nie chcą mieć własnej historii. No bo i po co? W porównaniu z tym, co jest zapisane, [ich historia życia] zawsze będzie nudna i nijaka” (Tokarczuk 2014, 74). Uważa, że jego życie to „historia książek, które przeczytał i napisał” (Tokarczuk 2014, 72), a doświadczenia, przez które przeszedł w życiu, nauczyły go, że „pisanie może uratować”. W liście do swojej przyjaciółki Elżbiety Drużbackiej Benedykt Chmielowski szczegółowo opisuje swoją metodę pracy, która, w przeciwieństwie do poety, nie opiera się na inspiracji i wyobraźni, lecz na badaniach, dokumentacji, syntezie, kompilacji, cytowaniu, wszystko po to, aby oddać istotę rzeczy:

Moja praca, Droga Dobrodziejko, jest zgoła innej natury. Ja nic nie zmyślam, **daję quintę esencję z kilkuset autorów, których sam od deszczki do deszczki przeczytałem.**

Ty, Waćpani, jesteś zupełnie wolna w tym, co piszesz, a **ja stoję na gruncie tego, co już napisane.** Ty czerpiesz z imaginacji i serca, skrupulatnie sięgasz do swoich afektów i przywidzeń, jakby do jakiej portmonetki (...). A ja nic tu od siebie nie dodaję, jeno kompiluję i cytuję. **Źródła skrupulatnie znaczę, dlatego wszędzie umieszczam to „teste”, czyli sprawdz, czytelniku, tam czy sam, sięgnij po książkę matkę i zobacz, jak się wiedza plecie i przeplata od wieków.** W ten sposób, **gdy przepisujemy i cytujemy, budujemy gmach wiedzy i rozmnażamy ją jak moje warzywa czy jabłonki.** [...] Każda książka to szczepka nowa wiedzy. **Wiedza powinna być użyteczna i łatwo dostępna.** Wszyscy powinni mieć podstawy nieodzownych nauk – i medycyny, geografii i czy magii naturalnej, i winni wiedzieć to i owo o religiach cudzych i państwach. Trzeba znać przewodnie pojęcia i mieć je w głowie uporządkowane (...) **Mój czytelnik musiałby wielkie przewracać wolumina, skupować biblioteki, a tu dzięki mojej pracy masz Waćpani bez *multa scienda*.** (Tokarczuk 2014, 285)

I choć dysponuje metodą, którą przetestował, Benedykt Chmielowski jest świadomy jej niedoskonałości i zawsze stara się przekraczać własne granice oraz doskonalić swoje podejście, aby wynik jego pracy był jak najbardziej pouczający i użyteczny:

Często się jednak zastanawiam, jak coś opisać, jak sobie z takim ogromem poradzić? Czy wybierać tylko fragmenty i tłumaczyć możliwie najwierniej, czy streszczać wywody pisarzy i zaznaczać tylko, skąd są wzięte, żeby dociekliwy czytelnik mógł trafić do tych ksiąg, jak się znajdzie w dobrej bibliotece.

Bo martwi mnie to, że jednak streszczanie czyich poglądów nie do końca oddaje ich ducha, bo gubi się językowe nawyki autora, jego styl, nie streszcza się ani humoru, ani anegdoty. Więc takie kompilacje są tylko przybliżeniem, a gdy potem jeszcze kto streści streszczenie, to już naprawdę robią się z tego same fusy, i w ten sposób wiedza staje się jakby wyciśnięta. I nie wiem, czy to raczej wygniotki, jak te owoce z wina, z których już wyciągnięto wszelką essencję, czy – odwrotnie – aqua vitae, kiedy to destyluje się coś bardziej rozwodnionego, słabszego, w sam spirytus, samego ducha.

Chciałem właśnie takiej destylacji dokonać. Żeby czytelnik nie musiał po te wszystkie książki sięgać, które u mnie stoją na półkach, a jest ich sto dwadzieścia, ani po te, które w odwiedzinach będąc po dworach, pałacach i klasztorach, czytywałem i obszerne robiłem z nich notatki.

(Tokarczuk 2014, 286)

Wiedza powinna być „jak woda czysta – za darmo i dla każdego” (Tokarczuk 2014, 147) – to jest dewiza, którą kieruje się w swojej pracy uczony Benedykt Chmielowski. Ta fascynująca swoją skromnością i oddaniem nauce postać nieustannie dąży do doskonalenia swojego warsztatu, co świadczy o jego głębokim zaangażowaniu i humanizmie. Jego światopogląd jest dominowany przez pragnienie przekazywania wiedzy w najbardziej przystępny sposób. „Wydaje się, iż druk po to wynaleziono i czarne na białym ustanowiono, by robić z tego tylko taki dobry użytek, aby wiedzę naszych przodków zapisywać, gromadzić, tak iżby dostęp do niej miał każdy z nas, nawet ci najmniejsi, o ile nauczą się czytać” – pisze w liście do Elżbiety Drużbackiej (Tokarczuk 2014, 147). Benedykt Chmielowski jest idealistą, który marzy o świecie, w którym ludzie różnego kalibru i wykształcenia mogliby się porozumiewać za pomocą książek jako uniwersalnego języka:

[...] mimo że nie zna się swoich języków ani obyczajów, ani siebie nawzajem, ani swych rzeczy i przedmiotów, ani uśmiechów, gestów dłoni czyniących znaki, niczego; więc może da się porozumieć za pomocą książek? Czy to właśnie nie jest jedyna możliwa droga? Gdyby ludzie

czytali te same książki, żyliby w tym samym świecie, tymczasem żyją w innych, jak ci Chińczycy, o których pisał Kircher. A są i tacy, całe mnóstwo, co nie czytają wcale, ci mają umysł uśpiony, myśli proste, zwierzęce, jak owi chłopci o pustych oczach. Gdyby on, ksiądz, był królem, nakazałby jeden dzień pańszczyzny na czytanie przeznaczyć, cały stan chłopski zagoniłby do ksiąg i od razu inaczej wyglądałaby Rzeczpospolita. Może to jest nawet kwestia alfabetu – że nie istnieje tylko jeden, lecz jest ich wiele, a każdy inaczej buduje myśli. Alfabetu są niczym cegły – z jednych, wypalonych i gładkich, powstają katedry, z innych, gliniastych i szorstkich, zwykłe domy. I choć łaciński z pewnością najdoskonalszy, to przecież, zdaje się, Szor nie zna łaciny. Wskazuje mu więc palcem rycinę, a potem jeszcze jedną, i jeszcze, i widzi, że tamten pochyla się nad nimi z rosnącym zaciekawieniem. (Tokarczuk 2014, 23)

Refleksje Benedykta Chmielowskiego na temat stanu czytelnictwa i zaangażowania intelektualnego w jego czasach można postrzegać również jako trafny komentarz do współczesnego społeczeństwa i obaw o spadające czytelnictwo w erze cyfrowej. Jego hipotetyczny pomysł, aby przeznaczyć dzień pańszczyzny na czytanie podkreśla transformacyjną moc literatury i erudycji. Ustami Chmielowskiego, Olga Tokarczuk sugeruje, że bardziej odcytane i poinformowane społeczeństwo mogłoby prowadzić do bardziej prosperującego i oświeconego narodu. Ta idea jest szczególnie aktualna dzisiaj, gdy społeczeństwo zmaga się z wyzwaniami dezinformacji, płytkiego zaangażowania w treści i potrzebą umiejętności krytycznego myślenia. Chmielowski jest niemile zaskoczony, że tak oświecony człowiek jak rabin Szor nie zna łaciny. Jako uczony wykształcony w szkole jezuickiej i jednocześnie ksiądz, Benedykt Chmielowski przedkłada łacinę nad język polski jako język kultury. W korespondencji z Elżbietą Drużbacką, która wyraża zdziwienie, że encyklopedia, „prawdziwie magiczna książka”, jest pełna łaciny, jesteśmy świadkami wiarygodnej polemiki, ponieważ poetka jest promotorką języka narodowego jako twórcy tożsamości narodowej:

Wiem jednak, że zamysł *Nowych Aten* jest zamysłem wielkiego geniuszu i odwagi ogromnej i wielką ma zasługę dla nas wszystkich, jak żyjemy w Polsce, bo to prawdziwe kompendium naszej wiedzy. **Jest jednakże rzecz, która mi przeszkadza w dobrej lekturze Twego dzieła, Mości Dobrodzieju, i o tym już mówiliśmy, kiedyśmy siedzieli u Ciebie w Firlejowie – a to ta łacina, a nie ona sama, lecz jej nieprzebrana obfitość, wszędzie wtrącona, niczym sól, co się zbyt obficie sypie do potrawy i zamiast podnieść jej smak, czyni ją trudną do przelknięcia.**

Ja rozumiem, Mości Dobrodzieju, że łacina to język ze wszystkim otraskany i słów w niej poręcznych więcej niż w polskim, lecz ten, kto jej nie zna, czytać Twojej książki mógł nie będzie, zgubi się zupełnie.

A myślałeś o tych chętnych do czytania, którzy łaciny nie znają, jak owi kupcy, drobni ziemianie niezbyt kształceni, a nawet i co bystrzejsi rzemieślnicy – to im przydałaby się ta wiedza, którą tak skrupulatnie zbierasz, nie zaś Twoim konfratrom, księżom i akademikom, oni i tak mają dostęp do ksiąg. Jeśli chcą oczywiście, bo chce im się nie zawsze. Nie mówię już o białogłowach, które najczęściej czytać nawet dobrze potrafią, a jako że do szkół ich nie posyłano, w łacinie od razu grzęzną. (Tokarczuk 2014, 76-77)

Chmielowski jest zdziwiony zarzutem Drużbackiej, ponieważ jest przekonany, że „każdy Polak przecie tak gładko mówi po łacinie, jakby się w owym łacińskim urodził” (Tokarczuk 2014, 69). Polacy są narodem kulturalnym i mądrym, twierdzi Benedykt Chmielowski w swojej odpowiedzi, argumentując, że nie ma nic przeciwko językowi polskiemu, ale jest on zbyt ubogi leksykalnie, aby sprzyjać efektywnej komunikacji, ponieważ nie nadąża za postępem i ewolucją nauk. Uważa, że:

Wszędzie na świecie za pomocą łaciny porozumieć się można. Tylko poganie i barbarzyńcy łaciny unikają. Polszczyzna jest jakaś toporna i brzmi z chłopska. Nadaje się do opisu świata natury i co najwyżej agrikultury, ale trudno nią wyrazić sprawy skomplikowane, wyższe, duchowe. Jakim kto językiem mówi, takim i myśli. A polszczyzna jest niejasna i niekonkretna. Nadaje się raczej do opisów pogody w podróży, a nie do dyskursów, gdzie trzeba umysł wyteńczyć i wyrażać się jasno. Ot, do poezji się nadaje, Droga Pani Dobrodziejko, Muzo Nasza Sarmacka, bo poezja rozmyta i niekonkretna. (Tokarczuk 2014, 146)

Benedykt Chmielowski marzy o wspólnym języku – „niechże będzie nawet trochę uproszczony, ale taki, by go wszyscy na całym świecie rozumieli. Tylko tak ludzie będą mieli dostęp do wiedzy, bo literatura to jest jakiś rodzaj wiedzy – uczy nas” (Tokarczuk 2014, 147), twierdzi w swojej argumentacji. W przeciwieństwie do Benedykta Chmielowskiego, Drużbacka jest kobietą zakorzenioną w codziennym życiu, w rzeczywistości dworów i salonów szlacheckich, lepiej ocenia warunki społeczne i wie, że: „Damy na przykład rzadko mówią po łacinie, bo w niej kształcone nie były. I mieszczenie raczej wcale łaciny nie znają” (Tokarczuk 2014, 70), dlatego radzi mu, że w następnym wydaniu „całą tę łacińską mowę trzeba by było wyplewić, jak ogródek księdza dobrodzieja” (Tokarczuk 2014, 70), skoro pragnie, aby jego dzieło było czytane również przez niższe warstwy społeczne.

W powieści Olgi Tokarczuk „Księgi Jakubowe” pojawia się wiele postaci historycznych, które zasługują na uwagę ze względu na ich wkład w życie publiczne i kulturowe Polski XVIII wieku. Wśród nich warto wymienić Katarzynę Kossakowską oraz Antoniego Kossakowskiego. Katarzyna Kossakowska

była wpływową szlachcianką, jedną z pierwszych polskich feministek, która odegrała znaczącą rolę w życiu politycznym i kulturalnym tamtych czasów. Jej działalność na dworze oraz zaangażowanie w sprawy publiczne uczyniły ją ważną postacią w historii Polski. Antoni Kossakowski, zwany Moliwdą, był z kolei barwną postacią, znaną ze swoich literackich i politycznych osiągnięć. Jego twórczość oraz działalność publiczna przyczyniły się do kształtowania kultury polskiej w XVIII wieku. Obie te postacie, podobnie jak wiele innych w powieści, ilustrują bogactwo i różnorodność życia społecznego i kulturalnego tamtych czasów, co potwierdza tezę o wartości tekstu literackiego jako materiału dydaktycznego na zajęciach z kultury polskiej.

Podsumowując, literatura odgrywa kluczową rolę w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Przykład powieści Olgi Tokarczuk *Księgi Jakubowe* pokazuje, jak teksty literackie mogą wzbogacać proces dydaktyczny, rozwijając kompetencje socjokulturowe i socjolingwistyczne studentów oraz stymulować dialog międzykulturowy. Wykorzystanie utworu Tokarczuk jako materiału dydaktycznego pozwala na rozwijanie kluczowych umiejętności językowych i kulturowych poprzez analizę tekstu literackiego w kontekście historycznym, społecznym i kulturowym. Wkład Benedykta Chmielowskiego i braci Załuskich w kulturę polską XVIII wieku jest nieoceniony i stanowi cenne źródło wiedzy o polskiej rzeczywistości tamtych czasów. Dobrze dobrane i dostosowane do wymagań programu teksty literackie mogą znacząco przyczynić się do urozmaicenia i uatrakcyjnienia procesu nauki języka polskiego jako obcego, zarówno pod względem rozwoju umiejętności socjolingwistycznych, jak i poszerzania intelektualnych horyzontów studentów. Teksty literackie mogą pomóc zobrazować wykłady teoretyczne na kursach cywilizacji, sugestywnie ilustrując zjawiska kulturowe specyficzne dla polskiej rzeczywistości.

Bibliografia

- Garncarek, P., 2006, *Przestrzeń kulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Warszawa.
- Gębał, P. E., 2006, *Realia i kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, w: Lipińska E., Seretny, A. (red.) *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Universitas, Kraków, s. 205-242.
- Gębał, P. E., 2009, *Program nauczania cudzoziemców realiów polskich*, w: Miodunka W.T. (red.), *Realia i kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*, Kraków, s. 129-147.

- Jelonkiewicz, M., 2009, *Wiedza o Polsce jako element nauczania cudzoziemców języka polskiego. Przegląd wybranych materiałów dydaktycznych i pomocniczych*, w: Miodunka W.T. (red.), *Realia i kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego, Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*, Kraków, s. 37-52.
- Kajak, P., 2020, *Kultura popularna w nauczaniu polszczyzny jako języka obcego. Wstęp do kulturoznawstwa glottodydaktycznego*, Polonicum, Warszawa.
- Lipińska, E., Seretny, A. (red.), 2006, *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Universitas, Kraków.
- Miodunka, W. T. (red.), 2009, *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*, Universitas, Kraków.
- Seretny, A., 2006, *Nauka o literaturze i teksty literackie w dydaktyce języka polskiego jako obcego / drugiego*, w: Lipińska, E., Seretny, A. (red.), *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Universitas, Kraków, s. 205-279.
- Tokarczuk, O., 2014, *Księgi Jakubowe*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Cristina Godun

Faculty of Foreign Languages and Literatures,
Department of Russian and Slavic Philology
University of Bucharest

THE ROLE OF LITERATURE IN THE ACQUISITION OF POLISH CULTURE BY FOREIGN STUDENTS. DEVELOPING LINGUISTIC AND CULTURAL PROFICIENCY ON THE EXAMPLE OF OLGA TOKARCZUK'S NOVEL "THE BOOKS OF JACOB"

Summary: Literature plays a crucial role in teaching Polish as a foreign literature, offering rich resources for acquiring culture in an enjoyable way. The use of literary texts as didactic material in teaching Polish as a foreign language has a long-standing tradition. Literary texts provide extensive support for illustrating specific linguistic phenomena, enriching lexical and morphosyntactic structures, and stimulating conversational skills through engaging topics.

This paper explores the benefits of incorporating literary texts into Polish language and culture classes, highlighting their role in developing analytical skills, expanding vocabulary, and deepening cultural understanding. The analysis focuses on Olga Tokarczuk's novel *The Books of Jacob*, which offers a broad panorama of the socio-political, multiethnic, and multicultural reality of 18th-century Poland. The novel serves as an exemplary tool for illustrating various aspects of Polish culture, such as daily life, traditions, and historical events. Additionally, the contributions of figures like Benedykt Chmielowski and the Załuski brothers to Polish culture are examined, emphasizing their impact on education and the preservation of the cultural heritage.

The paper concludes that well-chosen literary texts significantly enhance the learning process by fostering sociolinguistic competence and broadening students' intellectual horizons.

Keywords: Polish literature, sociocultural and sociolinguistic proficiency, *The Books of Jacob*, Olga Tokarczuk

Давор ЈАНКУЛОСКИ

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

jankuloski@manu.edu.mk

КУЛТОТ НА СВЕТИ ЃОРЃИ ОДРАЗЕН ВО НЕКОЛКУ МИКРОТОПОНИМИ ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Текстот го реинтерпретира потеклото на неколку микротопоними во Западна Македонија, притоа базирајќи се на теренски податоци што укажуваат дека со нив се сврзуваат определени обичајно-обредни практики за пролетната прослава на христијанскиот светец Ѓорѓи. Проследувањето на Ѓурѓовденските верувања и практики овозможува подлабоко да продреме во толкувањето на топономискиот материјал, а мотивите за именувањето на овие места ги лоцираме во христијанскиот светец Ѓорѓи, односно во неговите нехристијански, словенски пандани.

Клучни зборови: топонимија, словенска митологија, *Јарошџица/Јаројца*, *Ѓурѓејца*, *Маркоец*

Култот на Свети Ѓорѓи е еден од најраспространетите христијански култови, длабоко вкоренет во народните верувања и обичаи на Балканот. Но, овој култ се лоцира уште во претхристијанските, пагански верувања, особено оние поврзани со пролетта, плодноста и обновувањето на природата. Обичаите поврзани со Ѓурѓовден, пролетниот празник на Свети Ѓорѓи, претставуваат синтеза на старите пагански ритуали и христијанските традиции. Развојот и популарноста на култот на Свети Ѓорѓи во Македонија во голема мера се согледува преку иконографијата, фрескоживописот, како и преку средновековната книжевност и народната традиција. Во овој текст ќе се обидеме да го проследиме култот на Свети Ѓорѓи и на неговите нехристијански пандани преку анализа на неколку микротопоними регистрирани на теренот на Западна Македонија.

На извесни митолошки елементи во македонската топонимија укажуваат трудовите на Иванова (1986) и на Конески (1993; 2018 [1991]), во кои се напоменува дека во конкретни случаи може да биде тешко да се

реши дали називот потекнува непосредно од апелативот или од соодветното име на лице или на натприродно суштество. Меѓутоа, несомнено е дека ваквите ономастички истражувања отвораат нови, пошироки погледи, надминувајќи ги традиционалните етимолошки толкувања (сп. и Коробар-Белчева 2002). Повикувајќи се на Робаков (Рыбаков 1981), Конески (1993) забележува дека преку проучувања на словенските топоними е можно дополнување на празнините на историските податоци за составот на словенскиот пантеон, со оглед на тоа што историските писмени податоци за претхристијанската религија на Словените се скудни.¹ Недостатокот на историски податоци може да се дополнува во овој поглед токму со компаративни проучувања на словенските топоними и на составот на стариот словенски именослов. Од посебна важност за ваквите проучувања може да биде дали еден назив се јавува на повеќе места во различни области во врска со определени објекти (орографски, хидрографски, топографски и др.), а уште посигурно можеме да заклучуваме ако имаме податоци дека со тие објекти се сврзувале и култни дејства.

Во тој контекст, во продолжение се задржуваме на интерпретација на неколку имиња на места во регионот на Западна Македонија, кои се доведуваат во врска со пролетните обичајно-обредни практики на Ѓурѓовден.

Јарошџица, Јаројца

Во досегашните македонски топонимистички студии (Иванова 1969: 135; Станковска 2001: 176) во атарот на селото Брждани, Кичевско, се забележува микротопонимот *Јарошџица*, со назнака дека претставува назив на шума. Според овие извори, обликот е добиен од постарата форма *Јаворшџица*, која е произлезена од првобитната атрибутска синтагма **Јаворска (Шума)*, чијшто придавски член е образуван од фитонимот *јавор* со суф. -џскъ. Атрибутот *Јаворска* од синтагмата се супстантивизирал со суф. -ица откако отпаднал апелативот.² За разлика од нив, Трифуновски (1968: 94) во атарот на с. Брждани бележи месност под името *Јарошџица*.

¹ Дополнително, Конески (2018 [1991]: 231) бележи дека од грчката и римската антика е познато дека митолошки називи им се давале особено на планините и на водите. Во однос на словенското митолошко наследство работата се усложнува со тоа што располагаме со сосем скудни историски писмени податоци за составот на словенскиот пантеон. Но, не треба да се сомневаме дека и кај Словените ситуацијата во врска со митолошките имиња и нивната употреба во топонимијата била слична.

² За потеклото на топонимските образувања со суф. -иџица види повеќе кај Иванова (1969).

Можеби се работи за погрешно регистрирање на микротопонимот, но од друга страна, не ја исклучуваме и можноста дека овој назив претставува постара форма, преосмислена од локалното население до денес во *Јоршџица/Јоршџица*. Мештаните со овој назив примарно именуваат кладенец на планината Голјак, а по него и месноста околу изворот – ливада обиколена со букова шума. Меѓу нив присутен е обичај за посета на изворот утрото на Ѓурѓовден и собирање лековито билје на оваа ледина.³ Оваа обредна практика нè наведува на можноста дека овој назив е деривиран од основата **jar-*,⁴ од која се изведуваат и имињата на словенските митски ликови Јарило, Јаровит итн., со оглед на тоа што тие се поистоветуваат со ликот на Св. Ѓорѓи во христијанската традиција.

Во народната свест на словенските народи постојат две интерпретации на ликот на Св. Ѓорѓи (Толстој и Раденковиќ 2001: 118). Едната е поблиска до црковниот култ на светецот, во улога на христољубив воин и змејоборец, додека другата го поврзува со почетокот на пролетта, покровителство на стоката и полињата, плодноста. Во претхристијанските верувања на Словените, пак, обредите сврзани за пролетната плодност и вегетацијата спаѓале во надлежност на Јарило, а празниците сврзани со неговите дејности се славеле од април до Иванден. Вражиновски (2000: 211) смета дека Јарило е претставник на нижата словенска митологија, или како и многу божества од тој тип пред него, не претставува конкретно митолошко суштество, туку севкупност на сезонски обреди. Како божество на растителноста и жетвата, бил од голема важност за словенските земјоделци и селани, па христијанството никогаш не го уништило овој култ. Затоа, во фолклорот на многу словенски земји, пролетните фестивали што го славеле неговото враќање од подземјето, останале речиси исти како во паганските времиња (сп. Анастасова-Шкринариќ 2004: 174; Стојковска 2004: 143–144). Според верувањата на Словените, подземјето било место на вечна пролет, со полиња покриени со трева. Водата е особено дар на подземјето, па затоа некои од ваквите води носат имиња на светци или

³ Овој обичај кај жителите на с. Брждани е зачуван до денес. Порано ова место на Ѓурѓовден го посетувале и жителите на с. Подвис, кое се наоѓа на западната падина на планината Голјак.

⁴ Според Скок (Skok 1971: 755), примарното значење на прасловенската форма **jarъ* било ‘пролет/лето’, т.е. ‘сезона на плодност’, а оттука се деривирале форми што означувале пролетни/летни посеви, плодови и млади животни години, ситна домашна стока и сл., додека неговото етимолошко потекло се поврзува со индоевропскиот корен **h₁eh₂-r-* (Derksen 2008: 152), како во гер. *Jahr*; лат. *hornus* итн.

други заменици на кои во народната традиција се пренесле функциите на одредени пагански божества.⁵

Со основата **jar-* поврзуваме уште еден назив на кладенец во Западна Македонија. Се работи за една селска чешма во с. Долно Јеловце, Гостиварско, која го носи името *Јаројџа*. Според Станковска (2001: 177), овој назив доаѓа од *Јарова* (*чешма*), чијшто атрибуцки член е образуван од личното име *Јаро*⁶ со суф. *-ов*, супстативизиран со суф. *-ица*. Видоески (1999: 67), пак, не ја поврзува основата во овој назив со словенско потекло, туку смета дека во него е вградена турската заемка *yar* со значење ‘вир, вител’. Нашата претпоставка за словенското потекло на хидронимот и неговата можна врска со митолошки мотиви се заснова на две поставки. Првата се однесува на фактот што во непосредна близина на чешмата се наоѓа главната селска црква посветена на Св. Ѓорѓи, а втората – на верувањето дека водата од оваа чешма има исцелителна моќ.

Ѓурђејџа

Под овој назив, Станковска (2001: 146) забележува два топонима во Кичевско, поток во с. Кладник и ледина во с. Карбуница, добиен од синтагмата *Ѓурђева* (*ледина, нива*), чијшто придавски член е образуван од личното име *Ѓурђе* (: *Ѓурђеија*)⁷ со суф. *-ев*, ж.р. *-ева*, кој се супстантивизирал со суф. *-ица* по отфрлањето на именскиот дел од синтагмата. Други извори (Смиљанић 1935: 455; Трифуновски 1968: 101) упатуваат дека се работи за поток/извор во атарот на Кладник. Всушност, се работи за една иста, поширока месност на планината Цоцан помеѓу споменатите кичевски села, која претставува и археолошко наоѓалиште – населба и некропола од доцно античко време.⁸ Ова место е познато уште и по една од поголемите битки во Кичевско за време на илинденскиот период.

Недалеку од ледината, на потегот кон врвот на Цоцан, се наоѓа и кладенецот *Ѓурђејџа*, по кој името го добила и пошироката месност. Дека

⁵ Со *Јарило*, *Јаровић* се поврзуваат и називи на води на словенскиот исток, на пр. *Јрынџ*, река во сливот на Припјат (Толстој и Раденковић 2001: 238).

⁶ Во *Речникот на лични имиња кај Македонциите* (Станковска 1992) името *Јаро* се лоцира во XV век, како форма изведена од *Јарослав*.

⁷ За личните имиња од овој тип и нивните деривати во македонската топонимија види повеќе кај Јосифовска (2019).

⁸ „Се наоѓа на околу 1,5 км североисточно од Кладник, на блага падина што се спушта кон југ, каде што на простор од 50 × 100 м по површината се забележуваат фрагменти од керамички садови, питоси и множество градежен материјал. На северниот крај на теренот се откриени гробови градени од камени плочи“ (Коцо 1996: 165).

именувањето на овој извор се поврзува со Св. Ѓорѓи упатува и обредната практика на жителите на с. Кладник за посета на овој извор за празникот Ѓурѓовден. Оваа традиција со раселувањето на селото денес е загубена, но се чувала и во втората половина на XX век.

Маркоец

Извор што се наоѓа северно од с. Орланци, Кичевско (Трифоновски 1968: 22). Го регистрира и Смиљаниќ (Смиљанић 1935: 470), забележувајќи дека со него е сврзана и легенда. Според оваа легенда, во дамнешни времиња од овој извор, водата бликала на сите страни и неговите силни врutoци биле сериозна закана за селото, кое се наоѓало под него. Еден ден кај изворот дошол Крали Марко, кој ја запрел водата, па таа под земја заминала кон соседното село. Оттогаш, недалеку од Кичево, во подножјето на Илиница има извор, кој никогаш не секнува, а местото над Орланци селаните го нарекле Маркоец.⁹

Денеска со оваа чешма не се врзуваат верувања и обичаи како што се создаваат околу некоја света вода. Ликот на епскиот јунак, доколку бил извршен пренос врз неговото име, би бил пречка за тоа. Ја споменуваме поради тоа што во митолошкиот слој во фолклорот, Марко Крале добил атрибути на прасловенските пагански божества (Конески 2018 [1991]: 233), а покрај тоа ја презел улогата и на христијанскиот светец-воин Св. Ѓорѓи (Вражиновски 2000: 270; Митевски 2017: 217–219). Според Луческа (2010: 130) обединувањето на двата култа се заснова на претставата за јунакот Марко и за Св. Ѓорѓи како дарители на водата.

Поврзаност на оваа чешма со култот на Св. Ѓорѓи во минатото не можеме со сигурност да утврдиме, иако култот на овој светец е присутен меѓу жителите на Орланци. Имено, меѓу постарите се памети дека на Ѓурѓовден се собирале „на Црквиче“ во месноста Селиште, лоцирана околу два километра северно од денешното село. На ова место има видливи остатоци од храм. Според *Археолошката карта на Македонија* (Коцо 1996: 168) се работи за средновековна црква посветена на Св. Ѓорѓи.

Култот на Свети Ѓорѓи, апсорбирајќи ги древните обреди и верувања, станал нераскинлив дел од културниот идентитет и традицијата на овие простори. Следењето на трагите на овој култ овозможи подлабоко

⁹ Истиот мотив го среќаваме кај Цепенков (1980) во преданието запишано под наслов „Предание за Охридското и Пелистерското Езеро и Марковата Стерна“.

да продреме во интерпретацијата на односниот топонимски материјал, а истовремено, истражувањето на овој материјал нуди продлабочен увид во старите религиски слоеви, кои биле дел од животот на Словените пред нивната христијанизација. Топонимското наследство претставува потврда повеќе како култот на Свети Ѓорѓи успеал да ги зачува и да ги пренесе древните обреди, спојувајќи ги во единствен културен и религиски израз што опстојал низ вековите.

Користена литература

на кирилица:

- Анастасова-Шкринарик, Нина. 2004. *Словенски ѝаниѝеон : словенскиоѝ ѝолиѝеизам – PRO et CONTRA : фолклорисѝичка дискусија*. Скопје: Менора.
- Видоески, Божидар. 1999. *Геоѝграфската ѝерминологија во дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик*. Скопје: МАНУ.
- Вражиновски, Танас. 2005. *Речник на народнаѝа мѝиѝологија на Македонциѝе*. Скопје – Прилеп: Матица Македонска / Институт за старословенска култура.
- Иванова, Олга. 1969. „Топонимски образувања со суфиксите -штица (-шница), -шница“, *Македонски јазик*, XX, 128–141.
- Иванова, Олга. 1986. „Пагански култови засведочени во македонската топонимија“, *Македонски јазик*, XXXVI–XXXVII, 79–94.
- Јосифовска, Мери. 2019. „Личното име *Георѝи* (-j, -ja) и неговите деривати во македонската топонимија“, *Јазикоѝи и кулѝураѝа – сосѝојби и ѝредизвици*, 129–134. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески, Блаже. 1993. „Ономастичко-митолошки теми“, *Прилози*, XVIII – 1, Одделение за лингвистика и литературна наука – МАНУ, 5–26.
- Конески, Блаже. 2018 [1991]. „Царева вода“, *Свеѝоѝи на ѝеснаѝа и леѝендаѝа, Крѝиѝичко издание на целокуѝниѝе дела на Блаже Конески*, т. 5, 231–235. Скопје: МАНУ.
- Коробар-Белчева, Марија. 2002. „Митологијата во ономастичките истражувања на Блаже Конески“, *Делоѝо на Блаже Конески (осѝварувања и ѝерсѝекѝиви), Меѝународен научен собир ѝо ѝовоѝ 80-ѝодиниѝинаѝа од раѝањето на Блаже Конески*, 447–453. Скопје: МАНУ.

- Коцо, Димче (ред.). 1996. *Археолошката карија на Република Македонија*, том II. Скопје: МАНУ.
- Луческа, Ели. 2010. „Како се градел култот на свети Ѓорѓи во народната традиција на Македонците“, *Балканославица* 37–39, Институт за старословенска култура – Прилеп, 126–138.
- Митевски, Витомир. 2017. *Сенката на Марко Крале (Античка, византиска и македонска епска поезија)*. Скопје: МАНУ.
- Рыбаков, Борис А. 1981. *Язычество древних славян*. Москва: Наука.
- Смиљанић, Тома. 1935. „Кичевија“, *Насела и порекло ситановништва*, књ. 28, 337–483. Београд.
- Станковска, Љубица. 1992. *Речник на лични имиња кај Македонците*. Скопје.
- Станковска, Љубица. 2001. *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*. Скопје – Прилеп.
- Стојковска, Гордана. 2004. *Речник на јужнословенска митологија*. Скопје: Издавачки центар „Три“.
- Толстој, Светлана, Раденковић, Љубинко. 2001. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World.
- Трифунски, Јован. 1968. *Кичевска колина – сеоска населба и ситановништво*. Скопје.
- Цепенков, Марко. 1980. *Македонски народни умотворби*, кн. 8. Ред. Кирил Пенушлиски и др. Скопје: Македонска книга.

на латиница:

- Derksen, Rick. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I. Zagreb: JAZU.

Davor Jankuloski

Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”

Macedonian Academy of Sciences and Arts – Skopje

THE CULT OF SAINT GEORGE IN THE MICROTOPONYMY OF WESTERN MACEDONIA

Summary: The text deals with the origin of several toponyms in Western Macedonia, based on field data indicating that certain ritual practices for the spring celebration of Saint George are associated with the toponyms. Tracing the beliefs and practices of Gjurgjovden allows for a deeper interpretation of the toponymic material, with the naming of these places rooted in the Christian saint George and his non-Christian, Slavic counterparts.

Key words: toponymy, Slavic mythology, *Jaroshtica/Jarojca*, *Gjurgjeja*, *Markoec*

Ковалев Геннадий Филиппович

Кафедра славянской филологии

Воронежский государственный университет

e-mail: kovalev@phil.vsu.ru

РУССКИЙ МАТ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В АНЕКДОТАХ

Аннотация: Статья рассматривает различные аспекты нетривиального бытия так называемого русского мата в бытовом общении: проблемы происхождения и исконной семантики древнейших слов в языке славян; проблема их современного понимания, оценки и роли в общенациональном языке. Автор полагает, что вся древняя, сейчас нецензурная, лексика в далеком прошлом была общеславянской, сакральной и ни в коем случае не ругательной или низкой. Это в равной мере относится и к собственно «матерному» выражению, и к лексике, обозначающей порождающие органы человека. Также рассматриваются проблемы функционирования матерщиной лексики в современных русских анекдотах.

Ключевые слова: мать, мат, матерщина, сакральность, названия гениталий человека, ругательная лексика, табу, общеславянская лексика, анекдот.

В 1981 г., будучи на работе в Польше, я просматривал немецкие книги в самом крупном книжном магазине Варшавы (мне срочно потребовалась Грамматика М.В. Ломоносова, изданная факсимильно в Лейпциге). Нашел, посмотрел еще и неожиданно раскрыл брошюрку, изданную в ГДР, но не на немецком, а почти родном для русского человека, да еще знакомым и со старославянским языком, на серболужицком языке. Называлась она на русский слух очень неприлично: «Objebany skurjenc». Правда, поскольку я специализировался на славянских языках, мне не стоило большого труда почитать эту детскую книжечку, как оказалось, это были довольно известные сказки, а название по-русски было обыденным: «Обманутый скупец». Меня потрясло, как это серболужицкое слово сохранило древнее, почти первичное значение? Хотя и русский «неприличный» глагол тоже сохранил это значение. Вот я и стал просматривать славянские словари на предмет поиска этого слова. И практически везде, кроме серболужицкого

языка, где слово ‘*обмануть*’ употреблено в двух разных значениях, находил это слово, но уже только с «неприличным» значением.

Откуда же взялся русский мат? Кто к нам его занёс? А никто нам его никогда не приносил. Это наше родное, тщательно скрываемое детище. Практически нет отечественных официальных словарей, в которых бы матерщина соседствовала со словарными статьями высокого стиля. Упоминание о некоторых словах такого типа есть лишь в словаре В.И. Даля, да и то, только в Бодуэновой редакции (Даль 1909: 1244), да ещё в таком специальном словаре, как Этимологический словарь славянских языков (ЭССЯ 1981: 114). Упоминание этих двух словарей уже говорит о многом: данная лексика древняя, чисто славянская и глубоко народная. Жизнь неприличных слов напоминает историю человеческого общества: человек рождается голым и нисколько этим не смущается, а если позволяет климат, то и всю жизнь ничем себя не прикрывает. В тех же местах, где человеку необходимо от климата защищаться одеждой, было выдуманно, что голый – это весьма и весьма неприлично. А.А. Ахматова, отметив, что греки своих богов изображали нагими, гневно заявила: «Считать наготу непристойной – вот это и есть похабство» (Чуковский 1991: 107). Та же ситуация с одеждой была потом повторена в славянских языках и со словами, обозначающими гениталии и процесс порождения нового поколения.

Общеславянский глагол **jebati/jebti* мог иметь два значения: 1) бить, ударять и 2) обманывать. Значения эти только на первый взгляд кажутся совершенно разными. На самом же деле связь между ними самая прямая: могу *стукнуть*, могу и *обмануть* (не стукнуть). В первом случае будет больно, во втором – обидно. Интересно, что и в русском языке эти же значения вполне сохранились, ср.: *jebanut’* – ‘ударить, стукнуть’; *objebat’* – ‘обмануть’. Эти значения сохранились практически во всех славянских языках, но вполне легитимно, а не зацензурно они существуют (и активно функционируют) в лужицких языках. Не будем брать обычные словари (типа словаря Арношта Муки, который сродни словарю В.И. Даля в Бодуэновой редакции), возьмём «официальный» орфографический словарь верхнелужицкого языка и обнаружим там следующее: *jebačny* – ‘обманный’, *jebak* – ‘обманщик’, *jebanje/jebanstwo* – ‘обман, мошенничество’, *jebać* – ‘обманывать’ (Völkel 1981:145). Видимо, и настоящая фамилия чешского поэта-символиста Вацлава *Ебавого* (псевдоним – Оттокар Бржезина, 1863-1929) была связана с этим же корнем и с этим же значением.

Интересно, что в словаре верхнелужицкого языка, составленном в 1693-1696 гг. Абрахамом Френцелем, корень глагола *jeb-* обозначен как совершенно невинный, со значением 'обманывать, вводить в заблуждение'. Здесь же даётся и семантика, которая впоследствии, возможно, вывела этот корень в «неприличные»: не только 'обманывающий' – *fraudo, fallo*, но и сам 'заблуждающийся' – *erro*, т.е. 'находящий ошибочный приют' (Frenzel 1978: 44). Однако выражение этих значений в данной форме восточнославянские языки полностью табуировали вследствие перехода лексики, выражающей эти значения, в разряд инвективной. «Похабное» значение глагол **jebati/jebti* мог приобрести уже в общеславянскую эпоху, доказательством чему служит наличие его в целом ряде славянских языков (болгарский, польский, сербский, чешский, все восточнославянские). Значение это в современном русском вербализовалось в значительной степени через посредство телевизионных американизированных переводов в слове *трахать(ся)*. Именно с этим значением (и, видимо, довольно давно) глагол **jebati/jebti* вошел в ставший уже междометием фразеологизм *job tvoju mat'*.

Мы не имеем прямых доказательств этому в ранних письменных источниках, но позднейшие исторические факты красноречиво свидетельствуют об этом. Так, великий князь Владимир (святитель Руси) начал править в Киеве после убийства родного брата Ярополка, только женившись на его невесте – Рогнеде и взяв в наложницы его жену гречанку (грекыню) Анну, уже беременную и затем родившую ему сына убиенного Ярополка – Святополка.

Князь Мстислав (сын Владимира Мономаха), убив касожского (адыгского, абхазского) князя Редеду, в жены взял себе жену убитого, притом, что очень важно, уже имевшую от Редеди двух сыновей. Мстислав назвал пасынков Юрием и Романом, позднее выдав за последнего свою дочь.

Характерен и пример взаимоотношений княгини Ольги с древлянами. Как известно, её муж, князь Игорь был убит древлянами из-за непомерной жадности при сборе налога с древлян. Ольга трижды жестоко (одна из первых христианок на Руси!) отомстила древлянам. Однако древляне предпринимали попытки примирения, в частности, засылали сватов к Ольге, чтобы она вышла замуж за их князя Мала: **«Реша же Древляне: Се князя оубихомъ, помем жену его Вольгу за князь свой Малъ»** (ПСРЛ-1 1962: 55).

У других народов тоже было такое, например, брачная уния: литовский князь Ягайло (польск. Jagiełło) женился на польской королеве

Ядвига и был провозглашен польским королем; вследствие этого прекратились столкновения между Польшей и Великим княжеством Литовским, а их вооруженные силы объединились.

Поэтому проницательный знаток истории славянской лексики Р. Брандт, сопоставив глагол *jebati/jebti с древнеиндийским jabh (jábhati-te), пришел к верному выводу: «Как переходное значение для чешско-лужицкого слова приходится выставить «ругаться по матерному», предполагая существование матерщины у праславян и отказываясь от объяснения ее у русских и у сербов заимствованием у татар и у турок» (Брандт 1915: 355). Нельзя не согласиться при такой постановке вопроса с казалось бы парадоксальным мнением того же Р. Брандта, что «матерная брань коренится не в презрении к матерям, а в уважении: при первоначальном, сознательном, ее употреблении, несомненно имелось в виду, что человек сильнее, чем личную обиду, почувствует обиду, нанесённую его матери» (Брандт 1915: 356).

В блестящей работе И.Б. Качинской по лексеме *мать* в архангельских говорах, найдено существенное решение проблемы субъекта в триадной фразеоме ЁТМ: «Возможно, косвенным доказательством первичности грамматического 1-го (а не 3-го) лица является запрет материться именно женщине: абсолютная бессмысленность и аграмматизм фразы ЁТМ, если ее произносит женщина, говоря от 1-го лица, в дальнейшем могли спровоцировать этический запрет уже при грамматической неопределенности фразеологизма» (Качинская 2011: 155).

Что же касается «неприличных» наименований гениталий, то и они не позаимствованы из тюркских языков, а имеют глубокие общеславянские корни. Название мужского органа, как известно, состоит из трёх букв. И оно является однокоренным словам *хвост* и *хвоя* из древнего корня **xī-* с первичным значением ‘отросток, побег’. Полагаю, что аналогичен ему и общеславянский корень **sī-* со значением ‘род’ (*gen-*), от которого пошли слова *свой*, *свобода* и *словъне*. Так же трактует и Е. Подвальная: «Известное же для русского языка слово *хуй*, *хуя* этимологически трактуется как родственное лит. *skuja* ‘хвоя’; примечательным является рефлекс этого слова в албанском *hu* ‘кол, *membrum virile*’; здесь мы видим то же семантическое развитие, что и в исп. *sarajo*, возводимом к гр. *χαράκιον*, деминутиву от *χαράξ* ‘кол’. Данное русское слово относится, таким образом, к группе слов, объединенных вокруг индоевропейского **skou-* ‘быть острым’ и согласуется с распространенной семантической моделью» (Подвальная 1996: 78). Первая фиксация этого слова в русском языке принадлежит ... немцам, которые просто не могли не включить его в

свой разговорник, причем снабдили его праславянским синонимом: «Chuy. Aber. Kur. Meüster manck den schenkeln» (Fałowski 1994: 33).

Другое слово, которое как бы сначала было эвфимистическим прикрытием слова х*й, это слово *хер*. Для сохранения прикрытой семантики оно тоже начинается на Х! Однако происхождение этого слова связано с названием буквы Х в кирилло-мефодьевской азбуке – *хер*. Как и генитальное слово, оно может обозначать и нарушение невинности девушки, то есть поставить на ней крест (как мы перечеркиваем ненужный текст).

Вот его и использовала в своем каламбуре Ф.Г. Раневская, хотя и на японский лад:

«Одна из хороших знакомых Фаины Георгиевны постоянно переживала драмы из-за своих любовных отношений с сослуживцем, которого звали Симой. Периодически он ее бросал, она регулярно обливалась слезами после очередной ссоры, время от времени делала от него аборт. Благодаря Раневской к молодой женщине приклеилось прозвище: Жертва Хера Симы». (Раневская Ф.Г. «Дневник на клочках»).

Однако в русском языке кроме этого слова есть ещё слово, обозначающее вообще половой орган (чаще мужской) – *mude*. Сравните приводимое М.М. Пришвиным народное название травы: «Кувшинки еще не цветут, торчат острые резак (мудорез)...» (Пришвин 2004: 76). Правда, это слово (*mude, muda*) первично обозначало мошонку (мужские яички), отсюда бранное слово *mudak*, прежде обозначавшее мужчину со слишком большой мошонкой, которая мешала ему в хозяйственных работах. Кстати, фамилия *Мудаковы* была распространена у донских казаков (см.: Корягин 1997).

Название же женского полового органа происходит от общеславянского глагола **ri'sati*. После падения редуцированных глухой *s* перед звонким *d* получил озвончение (*z*), модель слова такая же, как и в слове *узда*. Самая старая фиксация отмечена тем же А. Фаловским в том же немецко-русском разговорнике и тоже с синонимом: «pisda. Aber. Manda meisterine manck den benen» (Fałowski 1994: 33).

По болгарским данным из сферы диалектной лексики и народной ономастики, наша трактовка более верная: этим именем в болгарской гидронимии часто называется любая расщелина в скале, из которой течёт вода, сравните такие гидронимические названия, как *Пизда, Пиздина Вода, Пиздица, Пиздишка рьяка* (Балкански 1996: 36-37; Ангелова-Атанасова 1996: 338).

Более обширный список вариантов с этим словом в болгарский микрогидронимике дает Й. Заимов: *Пиздина падина, Пиздинкьовец, Пиздиница, Пиздица, Българска Пиздица, Пиздишки кладенъц, Пиздишка чешма, Пиздичъ бунаръ, Пиздичка бара, Пиздишки дол, Пиздишки кайрак, Пиздра, Пиздрица, Пиздулки* (Заимов 2012: 503-504).

Последние находки новгородских берестяных грамот позволяют с уверенностью сказать: слово *пизда* в XII веке на Руси тоже не было похабным. Сравните текст грамоты:

«Маренко пей пизда и сѣкыле»

и сколь благонаравно и благопристойно звучит перевод этой грамоты №955, сделанный крупнейшим знатоком берестяных грамот А.А. Зализняком: «Маренка! Пусть же напьется (набухнет) рождающее лоно!» (Зализняк 2006: 8).

Относительно лексемы *manda* польский исследователь категорично заметил: «*Манда* является безо всяких сомнений заимствованием из польск. *męda, menda*, ‘зоол. *phithirius pubis* a. *pediculus pubis*, owad *rółpokrywy wszowaty*’ (Słownik języka polskiego. Warszawa, 1902, t.II, s.933). Этимологически связано прасл. *mądo* ‘*testiculus; jądro*’ (Brückner 1927: 607)» (Fałowski 1996: 88). То есть эта этимология ведёт опять-таки к ‘яйцу’. Это ругательное слово в русском языке закрепилось именно в отношении или безнравственных, или нечистоплотных женщин. Приведу пример из анекдота, в котором обыгрывается данное слово:

– Профессор задаёт студентке вопрос:

– Как назывались документы, удостоверяющие те или иные полномочия представителя?

– Не знаю...

– Мандаты!

– На себя посмотри, старый козёл!!!» (Самые смешные анекдоты с утра до вечера. М., АСТ, 2022, с.32).

Кстати, еще одна «матерная», очень популярная в разговорном дискурсе, формула, использующая исконно славянские названия гениталий («*пошел/ пошла на х..*» или «*в п....*») не являлась в древнюю эпоху ругательством. Эти выражения лишь подчеркивали, что люди, к которым было обращено такое выражение, совсем ничего не умеют делать (в конкретных случаях), они должны вернуться туда, откуда появились (тогда еще не могли сказать: *Да пошел ты в зад!* Это было бы основательным оскорблением). Поэтому данное выражение более всего синонимично слову *мудак*, конечно же, в отношении особой мужского пола.

О древнем слове *блядь* хорошо сказал В.В. Колесов: «Кстати, и известное слово, именуемое распутницу, по происхождению – высокий славянизм, и до XV в. оно имело значение ‘лжец, обманщик’ (что связано с общим значением корня, того же, что и в слове заблуждение)» (Колесов 1991: 77). И действительно, в русском языке сохранилось слово *блудить*, первое значение которого было – ‘заблуждаться, стоять на распутье и не знать истинной дороги’. Второе же значение его уже телесное – буквально ‘распутничать’. Польский язык тоже сохранил первичное значение этого корня: *błąd* – ‘ошибка, заблуждение’, *błąkać* – ‘блуждать, бродить без цели’ (отсюда сравните русск. *блукать*), *błądny* – ‘ошибочный, неверный’ и *błądnik* – ‘лабиринт, ошибочный или непонятный путь’. Далее В.В. Колесов говорит о проблеме фиксации слова *блядь* в словарях: «В прямом значении оно употреблялось долго, но во времена бироновщины исчезло из книг как слово непристойное. Академические словари его не включают, но «Словарь русского языка XVIII века» дает его со всеми производными, оговаривая, что после 30-х годов оно стало непечатным» (Колесов 1991: 78). Однако в народе это слово живет полнокровной жизнью. Используется оно в двух значениях: 1) распутная женщина, 2) гораздо реже, просто междометие, лишённое какого-либо смысла, но повторяемое через слово.

В связи же с современным, практически почти междометным употреблением этого слова, приведу абсолютно реальный анекдот:

Приехала группа английских студентов в Москву на курсы русского языка. Прошло незаметно три месяца обучения. Преподавательница говорит:

– Дорогие ребята! Завтра вы уезжаете к себе домой. И хотя мы сегодня отдыхаем, я вас очень прошу не стесняться, и если у вас есть какие-то вопросы, неясности, то, ради Бога, спрашивайте.

Встает один из студентов.

– Дорогая Мария Петровна, сегодня, прощаясь с вами, я хочу вам сказать огромное спасибо за то, что вы превосходно нас обучили русскому языку. Но все-таки есть один неясный для меня вопрос. Скажите, пожалуйста, во фразе «кто последний за водкой?» неопределенный артикль *блядь* ставится в начале фразы или в конце?»

А наша гениальная актриса Ф.Г. Раневская с этим словом «оскоромилась»:

«Меня пригласила к себе образованнейшая, утонченнейшая женщина XIX века Щепкина-Куперник. Я благоговела перед нею, согласно кивала, когда она завела речь о Чехове, о его горестной судьбе и ялтинском одиночестве, когда супруге все недосуг было приехать. После третьей рюмки я почувствовала себя достаточно раскрепощенно:

– Татьяна Львовна, а ведь Ольга Леонардовна Книппер-Чехова – блядь. И обмерла от ужаса: сейчас мне откажут от дома!

Но изысканная Татьяна Львовна всплеснула ручками и очень буднично, со знанием дела воскликнула:

– Блядь, душенька, блядь!.. » (Раневская Ф.Г. «Дневник на клочках»).

И, наконец, о том слове, точнее междометии, которое сейчас повсеместно заменяется эвфемизмом *блин*. Вот два примера, где фиксируются разные современные значения этого слова:

«Шел слон по дороге. Наступил на Колобка.

– Вот, блин – сказал слон».

«Мужик на телеге приезжает в село:

– Люди!!! Я уголь привез!!!

Усталая лошадь оборачивается и говорит:

– Ага, блин. ТЫ привёз...»

Вся наша «нехорошая» лексика – исконно родная, славянская, связанная тысячами нитей с общенациональным лексическим богатством всех славянских языков, с творчеством наших предков, творцов слова, поэтому негоже лингвистам отворачиваться от неё. Писателям же можно ею пользоваться только тогда, когда без этой «нехорошей» лексики теряется содержательность и образность произведения, а также его языковая идентичность.

Однако, как говорится: «Юмор бывает блестящим и матовым. Последний доходчивее». Поэтому в таком популярном русском, почти народном, жанре юмора, как анекдот, мат сверкает всеми своими могучими возможностями (метафора, гипербола, игра с омонимами, паронимами, даже намеренные умалчивания и т.д.):

– Мама! Папа с лестницы упал!

– Ой, что с ним? Что он говорит?

– Матюки пропустить?

– Ну, конечно!

– Он молчит.

– Что сказал тебе отец, когда узнал, что ты разбил его автомобиль?

– Ругательства опустить?

– Разумеется.

– Ни слова.

Возвращается Вовочка из школы отец спрашивает:

– У вас сегодня было рисование. Что рисовали?

– Маму.

– Как? Опять? Вы же на прошлом и позапрошлом уроках мам рисовали.

– А что делать, если учитель пришел и как закричит: «Эй, вы! А ну быстро рисуйте, мать вашу!»

– Вовочка, где же ты научился так ругаться?

– Этому, Марь Ивановна, научиться нельзя – это природный дар.

Вовочка на уроке литературы стоит у доски и бубнит себе под нос.

Учительница:

– Вовочка, читать надо с выражением!

Вовочка в шоке:

– Марь Иванна, какие выражения?! Это же Пушкин!

Вовочка получил «двойку» по физкультуре. Отец спрашивает:

– За что тебе учитель поставил двойку?

– А он попросил меня обложить козла матами. Ну, я и обложил...

Урок русского языка в украинской школе. Учитель:

– Вовочка, слово «шабля» переводится на русский язык как «сабля», а не как «тихо, девочка!»...

Мама учила не материться, но жизнь научила не материться только при маме.

Поэма написана трехэтажным... ямбом.

– Где ты пропадал три дня?

– Был на курсах «Жизнь без мата».

– А-а... И как?

– Раздосадован. Идите прочь...

У евреев национальность определяется по матери, а у русских по матери определяется и всё остальное.

Сидит мужик, на поплавок смотрит. Час сидит, другой... На третий час в ванную заходит жена:

– Ладно, х*й с тобой! Иди на рыбалку, а то мне постирать надо!

Бабушка читает сказку внуку:

– Летит по небу Змей Горыныч и кричит благим матом...

– Бабушка, а как это благим матом?

– Ну-у, вот так:

– Э-ге-ге-ге-ээй, бля!

– А вы матом ругаетесь?

– Не только ругаюсь, но и похвалить могу.

Вот наш учитель русского языка и литературы. Как узнать кого в нем больше: учителя русского языка или литературы.

– Надо написать на доске нецензурные ругательства с ошибками.

Отучить ругаться матом не сложно. Перестать матом думать – вот это проблема.

Попробуйте объяснить иностранцу, что хвалиться – это хвалить себя, а ругаться – это ругать другого.

В России на детских кубиках буквы Х, У и Й находятся всегда на одном кубике. Так, на всякий случай...

Это здание построено по уникальной, ныне утерянной технологии – без единого матерного слова...

– Я придумал новое ругательство: небоскрёб!

– Что ж тут ругательного?

– Во-первых, звучно. Во-вторых, многоэтажно. А в-третьих, концовочка какова!

Какой должна быть идеальная жена?

Идеальная жена должна быть хорошей б., иметь большую ж., и крепко держать х.

Примечания: б. – бабушкой ж. – жилплощадь х. – хозяйство.

А если она обладает еще и тем, о чем ты подумал...

Приходит поэт к редактору журнала. Редактор:

– С чем пришел?

– Да вот, песня...

– Как называется?

– «Эх, твою мать!»

– Хорошо, только «Эх» выкинем: цыганщиной отдаст!

– Рядовой Сидоров, да что вы материтесь как малое дитя?

– Я не матерюсь, товарищ лейтенант, это у меня голос такой.

Названия студеных рек Убля и Вобля были даны по воплям купающихся.

Француженка возвращается из СССР, заходит в свою парижскую квартиру, идет в ванную, потом заваривает кофе, наливает рюмку коньяка, смотрит в окно на Эйфелеву башню, потягивается и говорит: «Шарман, бля, шарман».

Сегодня в нашем клубе выступит знаменитый испанский певец Хулио Иглесиас, что в переводе на живой русский язык означает: «Ну, что ж ты, Иглой балуешься?»

Иванушка-дурачок сидит на берегу реки и пишет на воде вилами нехорошие слова. Выныривает пушкинская золотая рыбка и говорит:

– Ты что, Ваня, совсем сдурел? Кругом мальки, молодь, а ты так выражаешься!

Русский язык настолько велик, что каждое слово можно преобразовать в матерное.

В итоге хочу подчеркнуть: вполне очевидно, что русский мат отражает не только и даже не столько ругательную сферу применения в речи, сколько показывает поистине глобальные возможности для русского языка, правда, употребить его можно в ограниченной сфере современного социума. Мощный потенциал неприличных слов в семантике, свободное их варьирование, прекрасная словообразовательная разработанность позволяют некоторым людям, вообще не выходя из рамок мата, выразить всё, что они пожелают. На помощь приходят мимика, жест, интонация, а также характерный ситуативный контекст.

Список использованной литературы

- Ангелова-Атанасова М. Топонимия на Горнооряховско. Велико Търново, 1996.
- Балкански Т. Западнородопските власи: Етнос. Етнотимия. Ономастика. Велико Търново, 1996.
- Брандт Р. Кое-что о нескольких словах // Русский филологический вестник, 1915, № 3/4.
- Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. СПб. – М., 1909, т. 4, с. 1244.
- Заимов Й. Български водопис. Географско описание, строеж и произход на имената, т. 2: К-Р, «Фабер», Велико Търново, 2012.
- Зализняк А.А., Янин В.Л. Берестяные грамоты из новгородских раскопок 2005 г. // Вопросы языкознания» 2006, № 3.
- Колесов В.В. Язык города. М., 1991.
- Корягин С.В. Непростойные фамилии у донского казачества // Летопись историко-родословного общества в Москве, 1997, №4-5.
- Подвальная Е. Из проблематики русской обценной лексики // Язгулямский сборник. СПб., 1996, №1.
- Пришвин М.М. Дневники 1928-1929. М., 2004.
- ПСРЛ-1 – Полное собрание русских летописей, т. 1: Лаврентьевская летопись. М., 1962.

- Чуковский К.И. Дневник 1901-1929. М., 1991.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. М., 1981, вып.8.
- Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
- Fałowski A. “Ein Rusch Boech...” Ein Russisch-Deutsches anonymes Wörter-und Gesprächsbuch aus dem XVI Jarhundert. Köln, Weimar, Wien, 1994.
- Fałowski A. “Ein Rusch Boech...” rosyjsko-niemiecki anonimowy słownik i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa. – Kraków, 1996.
- Frencel 1978 – Słownik górnołużycki Abrahama Frencla (1693-1696). Opracował St. Stachowski. Wrocław etc., 1978.
- Völkel P. Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče. Budyšin, 1981.

Gennadiy Filippovich Kovalyov
Voronezh State University.
The department of Slavic Philology,

RUSSIAN *MAT* AND ITS REFLECTION IN JOKES

Summary: The article examines various aspects of the non-trivial existence of the so-called Russian swearing in everyday communication, such as issues of the origin and original semantics of the most ancient words in the Slavic language, as well as the issue of their modern understanding, evaluation and role in the national language. The author believes that in the distant past all the ancient vocabulary, now considered obscene, was common Slavic, sacred and in no way abusive or low. This equally applies to the actual “obscene” expression and to the vocabulary denoting the generative organs of a person. The issue of the functioning of swear words in modern Russian jokes is also considered.

Key words: mother, swearing, swearing, sacredness, names of human genitals, abusive language, taboo, common Slavic vocabulary, anecdote.

Михајло МАРКОВИЌ

Филолошки факултет, Универзитет во Тетово

mihajlomarkovikj@gmail.com

ЗА ОДРЕДЕНИ ДИЈАЛЕКТНИ ОСОБЕНОСТИ ВО ДЕЛАТА *КРПЕН ЖИВОТ* И *ТОЛЕ ПАША* НА СТАЛЕ ПОПОВ

Апстракт: Многу македонски писатели во своите дела користеле зборови што потекнуваат од народот, без притоа да ги приспособуваат на литературниот јазик, а со тоа го збогатувале и самиот вокабулар. Голем фонд на дијалектно употребени збороформи има во делата на големиот македонски писател Стале Попов, поради што нашето внимание го посветуваме на дел од лексиката употребена во неговите дела. Во трудот спроведовме и статистички преглед на фреквентните дијалектизми, а воедно изведовме заклучоци од спроведената анализа.

Клучни зборови: дијалектологија, лексикологија, дијалектизми, Стале Попов

Дијалектологијата е посебна гранка во јазикот, која се занимава со проучување, истражување, документирање и зачувување на дијалектите. Дијалектологијата на македонскиот јазик е постара дисциплина и датира уште од првите научни трудови што се занимавале со македонски јазик или од втората половина на 19 век. Со самата кодификација на македонскиот јазик, светските јазичари сфаќаат дека на територијата на Македонија се зборува посебен јазик со развиен дијалектен систем. Од богатиот опус што е дел од македонското творештво, голем печат оставаат и делата на Стале Попов. Во неговите дела се најмногу застапени дијалектни особености, со кои остава навистина посебно чувство, а потребата да се прочитаат повторно е секогаш тука. Стале Попов е роден на 25 мај 1902 година во малото мариовско село Мелница, а починал на 10 март 1965 година во Скопје. Пред македонската книжевна јавност Стале Попов се претставил со бројни раскази кои биле дочекани како изненадување и издадени без колебање, токму поради живата врска на раскажувачот со потходот и стилот на народното раскажување. Потоа, во 1953 година излегол од печат првиот, а во 1954 година вториот том од романот „Крпен живот“. Веднаш

потоа напишал низа дела и станал еден од најплодните романописци и раскажувачи во македонската книжевност. Многу страници од неговите дела носат во себе богати етнографски и фолклорни обележја, на народните обичаи и традиции, односно на народната душевност. Јазикот на кој Стале Попов ги пишува делата е народен, односно со особености карактеристични за тиквешко-мариовскиот говор. (Друговац 1976)

Тиквешко-мариовските говори го зафаќаат просторот јужно од централна Македонија. Просторот е ограничен меѓу реките Вардар и Црна, а на југ граничи со планинскиот венец Кожуф и Нице. Овој планински венец е природна граница со долновардарските говори. Овие говори на исток граничат со штипско-струмичкото говорно подрачје а границата оди источно од реката Вардар, приближно по Конечката Планина и по долниот тек на реката Брегалница. Тиквешко-мариовските говори на запад граничат со централните говори, а дијалектната граница оди нешто западно од Црна Река, преку областа Клепа. Од ова произлегува дека овие говори го зафаќаат просторот на кој се допираат југоисточното и западното наречје, и како гранични говори ги имаат сите карактеристики на преодни говори. Во крајна линија, тоа подразбира дека овде се судруваат карактеристиките на двете наречја. Сепак, попрецизно кажано, во овие говори преовладуваат југоисточно македонските дијалектни особености, иако во голема мера имаат и западно-македонски карактеристики. (Марковиќ 2001: 117-122)

Во трудот ќе анализираме дијалектни особености во романите *Крѝен живои̋* и *Толе Паша*. Романот „Крпен живот“ од Стале Попов е битово-социјален и семеен роман. Настаните се подредени по хронолошки ред. Во него детално е опишано селото Витолиште, а опфатен е периодот од крајот на XIX и почетокот на XX век. Раскажувањето е во трето лице од сознавачки и сеприсутен наратор. Темата на романот е животот на семејството Сукаловци од мариовското село Витолиште, а идејата е да се даде целосна слика на животот (обичаите, јазикот, фолклорот) во мариовските села при крајот на XIX и почетокот на XX век. Романот претставува жива енциклопедија на животот и луѓето од Мариово, и изобилува со етнографски и фолклорни обележја детално опишани и оживеани преку ликовите, односно преку семејството Сукаловци.

Фонетско-фонолошки особености во романот *Крѝен живои̋*:

Во овој роман нема резултати од мешањето на носовките, односно, „је → е“. Сп.: (Де, братко! Префеска те ѓибна Стојо оти не се жениш да ми помогне етрва, а ти веднаш сакаш да а замениш.“ (Крпен живот, стр. 45, ред 23). „Крши си а сега тиквата од сидот, ама го пушчи заекот меѓу нозе, оди сега вакај му а пашката!“ – (Крпен живот, стр. 171, ред 34,35).

Во врска со употребата на фонемата „ф“, на територијата што ја зафаќа западниот дел од овие говори (во допир со западното наречје), таа е заменета со „в“: „Било па се рекло: „роди ме мајко со к’смет, врли ме на патот“ (Крпен живот, стр.118, ред 36,37). „Зар ми се ваќаше вера оти јас мајка ќе се стора, оти челада ќе имам, оти вака ќе се радуам?“ (Крпен живот, стр. 119 ред 4) „Ете ме ватил бесот, каде а расипуам ваа сиромашка мака.“ (Крпен живот, стр.119, ред 37) „Ене го не, Толето мое како ‘рслан: во сете деца е најјако, а и твоето Толе, машала, израсна како видан, кај можат да се опулат во неа.“ (Крпен живот, стр.183, ред.28) „Горе-долу, ќе ватат дватриесет парчиња.“ (Крпен живот, стр. 297, ред 35).

Во однос на вокалното „*!““, во овој роман е заменето со темниот глас „а“. Го проследуваме во следните примери: „Токо м’чи, ќе не караат, и слушај шо убаво зборува попчето!“ (Крпен живот, стр. 223, ред 7). „Тогаш треба да си го отруеме детето и да ни ѝ к’ни коските додека е живо“. (Крпен живот, стр. 214, ред 18). „А гледаш Дочка, му ѝ п’не и очите и рацете на Ила и ние сега можеме да си ѝ пог’тнуаме слинките.“ (Крпен живот, стр. 136, ред 38). „Мори, какви круши, какви ореи, какви јаб’ка, каков шеќер, сестро златна?“ (Крпен живот, стр. 127, ред 6)

Групата „ск“ преминала во „цк“, а во романот ги следиме следните примери: „Зар пак да те вида во тие ѓупцките“? (Крпен живот, стр.84, ред 36) „Нема ни триесет и пет години, токо виа пусти грацки алишча токму Ѓупчетана а прават“. (Крпен живот, стр.55, ред 30). „Човекот е домаќин, од домаќинцки сој“. (Крпен живот, стр.55, ред 14)

Групата „шт“ преминала во „шч“, а романот изобилува со примери од овој тип: „Со скрстени раце нишчо не бидува“ (Крпен живот, стр.39, ред 31) „Ќе а викна: „Нешко, Нешеее“, и веднаш ќе ѝ заврте тиа вилцаните по мене и ќе се оклешче, како стара баба без заби.“ (Крпен живот, стр.117, ред 25,26). „Шо се домачи, невесто, до мене? Или Неда нешчо а барааш? (Крпен живот, стр.179, ред 17). „Ама зошчо, зошчо толку си се закачила во него, зошчо?“ (Крпен живот, стр.240, ред 21). „Ногу е ага, ногу. Ќе посимниш нешчо да не страда сиромашчиата.“ (Крпен живот, стр. 159, ред 21)

Има чување на интервокалното „в“: „Човек од магаре паѓа пак починува, не пак на жената ѝ умрел вчера мажот, а ние – де да а грабиме.“ – (Крпен живот, стр.42, ред 31). „И зошчо му се волови кога си собира триесет-четириесет кила жито?“ (Крпен живот, стр.195, ред 35). „Токо, тоа се стори шо се стори, гледај ми ѝ Доцо дечињата и барај ми си капа според ќелавата глава, та не гледај оти векот носеле фесови...“ (Крпен живот, стр.241, ред 38).

Меѓу најзабележливите фонетски посебности е акцентот. Општо речено, во овие говори акцентот е ограничено слободен. Ограниченоста е изразена во тоа што акцентот не може да стои на последниот слог, но исто така не може ни да оди понапред од третиот. Поинаку кажано, во тиквешко-мариовските говори акцентот се јавува како двосложен т.е. како тросложен. Во романот „Крпен живот“, акцентите се обележани на повеќе места. Ќе издвоиме неколку примери: „Доста слуша натажéна, дури се поразлигáви малку.“ (Крпен живот, стр. 54, ред 31). „Да ѝ á стуткам јас ваа со бабата Бисера, па нека се чеша она до чешáње.“ (Крпен живот, стр.95, ред 28,29). „Ами, шо сработíte вие со ваа момата воа зимо, мори невесто?“ (Крпен живот, стр.124, ред 21). „Как си поминáте денеска, Толе? – го праша Доста братчето на Неда.“ (Крпен живот, 192, ред 15). (Попов 1987)

Морфосинтаксички особености во романот *Крпéн живои́*:

Како лична замена за трето лице еднина се користат формите: „он, она, оно“: „Он не прави никаков каршилак“. (Крпен живот, стр.59, ред 41) „Јас вела да го прашаме, ако е мал, да го чујме шо мисли и он. Та он ќе векува век со неа, а ти и јас може да си одиме,“ (Крпен живот, стр.214, ред 20). „Та он ли ќе направи нешчо на нашата царштина? (Крпен живот, стр.143, ред 20) „Не е никакво чудо и она да ти е маѓесница.“ (Крпен живот, стр.116, ред 25) „Сигурно и оно ќе изучи за поп и ќе си го земе занаетот од татка му и селото.“ (Крпен живот, стр.195, ред 31).

Показни замени карактеристични за овој говор се: „вој, ваа, воа, вие, ној, ноа, оноа“... Во романот ги проследуваме: „Те бендисуа ли вој маж, а?“ (Крпен живот, стр.59, ред 15) „У-у-у-у, ами ваа ли е таа Рожденка шо дошла за Илка ваш, мори стрино Митро?“ (Крпен живот, стр.91, ред 36) „Види го, види го Нешко, ној шебек поповиот, шо попче се направил...“ (Крпен живот, стр.224, ред 1) „Токо да гледам да не ми се стори, господ да чуа, оноа шо ѝ го мисла на Доста за Нешка“ (Крпен живот, стр.172, ред 34). „Ќе à испечете ли вие со ќерка ти ваа работа или да не се лажиме со стрика ви Трајка?“ (Крпен живот, стр.172, ред 6 и 7).

Формите на посвојните замени во романот *Крпéн живои́* ги проследивме во следниве примери: „Не гледаш оти од ниј се раниме? Нека му даде господ на неј, та ние да поминеме покрај ниј“. (Крпен живот, стр.162, ред 8,9). „Влезе тој натемаго во ниј, ќе à пустат куќата“ (Крпен живот, стр.174, ред 23) „Жената си е мајка на чупето. Безделе она повеќе си го сака нејното чедо отколку ние,“ (Крпен живот, стр. 183, ред 1).

Во целиот роман во кратката заменска форма „ја“, е испуштена фонемата *j*, па има бројни примери од типот: „Јас ќе си бидам со ниј арна, од арна поарна, ќе си á гледа како и досега, и браче Илка, а шо му

мисла, тоа јас си знам.“ (Крпен живот, стр. 95, ред 31) „Мори ка не а мрзе, песјачката една, секој ден да се чешла!“ (Крпен живот, стр.121, ред 6) „Е, чекај, стрино, да а видиме Ѓуца твоа, па после ние.“ (Крпен живот, стр. 218, ред 24) „Ќе а гледам кога ќе иде одосгора и никој нема да ме забележи“ (Крпен живот, стр. 190, ред 24). „Нема да а земиш таа лигла. Ако а сакаше, он зошчо избега од неа.“ (Крпен живот, стр.263, ред 18) „Јас Анѓа а неќу, дотко. Ни сега а сакам, ни после ќе а сакам.“ (Крпен живот, стр. 215, ред 37)

Глаголите од „и-група“ и „е-група“ се интегрирале и како основен во второ лице еднина се обопштува „и“, а во трето лице еднина „е“. Во прво и второ лице множина и во двете групи се генерализира наставката „и“, „Гуга ли? Оде ли или баре белки „бор“ стое? (Крпен живот, стр. 117, ред 17). „За негов к’смет воа се праве. Па ако сака да му а викна невестата, ако не – јас ќе си готва, он нека оде, нека си бара невеста.“ (Крпен живот, стр. 66, ред 4,5) „Нишчо невесто, нишчо. Здравјето и умот господ да ни го крепе на сете во куќата.“ (Крпен живот, стр.87, ред 3,4). „Најстина, да има нешчо сукнатко и тоа не е лошо, токо, срчка ќе а јаде, нека си готве одутре сама, нека треска.“ (Крпен живот, стр.87, ред 17,18).

Испуштање на „м“ во прво лице еднина за сегашно време е присутно низ целиот роман, и тоа: „Ете су на друг ред. Ако сака, сполај му, да ме израдува со некое баце на Нешка. Оти пак да ѝ го остава на Миша Трајковиот дел, она да се чекори на два, јас на еден?“ (Крпен живот, стр. 152, ред 38). „Сполајбогу, ни крада, ни лажа, ни пала, та да се страма и да се плаша.“ (Крпен живот, стр. 290, ред 37). „Та шо ќе рече мајка да не го вида Толето?“ (Крпен живот, стр. 223, ред 24).

Конструкции од типот „ќе одеше“, „ќе викаше“ се изразуваат со формата „ќеш(е) + презент со да“, но во романот „Крпен живот“ има ретка употреба на овие форми: „Да е видел господ, слепела, сестрице Митро, ошче за влакно ќеше да скрша глава.“ – (Крпен живот, стр.99, ред 5, 6)

Од многуте карактеристики што ги следиме, како особеност ќе ја споменеме аористната наставка за прво лице еднина „у“, која е добиена од наставката „-ох“, со испуштање на „х“ и со редукцијата „о→у, а“, ја наоѓаме во романот „Крпен живот“: „И јас, ете, рано дојду, оти па мене не ми се спие.“ (Крпен живот, стр. 110 ред 21). „Еве, ошче троа, Стојо. Граот е готов, токо му кладу и троа тиква.“ (Крпен живот, стр. 45, ред 3).

Заснован на животот на Стојан Кулески е и романот „Толе паша“ од Стале Попов, кој за првпат бил објавен во 1954 година. Во романот се опишува тешкиот живот на Македонците под турско ропство и постојаниот отпор на народот, кој на различни начини сакал да се спаси од постојаните

притисоци, кражби, арачи и киднапирања на жените. Така и Толе, преполн со омраза и горчина, дејствува како ајдутски војвода, а како резултат на предавството на неговата чета, тој го дава својот живот, но одземен е и животот на неговиот син Велјан.

Фонетско-фонолошки особености во романот *Толе ѝаша*:

Не проследивме примери со мешање на носовките, односно во овој роман, секогаш „јѣ → е“ „Ако го мрса ножот – да го мрса на крмнак, а не на заек.“ (Толе паша, стр.147, ред.34/35) „Или само „ајде да му појдеме на мудурот и да го земеме конакот“, како да е заек, ќе се исплаши и ќе побегне од смреката, па се исправи пред Тренков.“ (Толе паша, стр. 251, ред 23, 24, 25).

Примери каде што консонантската група „ск“ преминува во „цк“: „Тиа се наши луѓе, како ѝ бркаат тие селцки работи, нека а бркаат и ваа.“ (Толе паша, стр.192, ред 10). „Требе тука да му е врталишчето на виа грацките кумити шо сакаат да не запустат.“ (Толе паша, стр.206, ред 35, 36). „Море, кога не ѝ оставиле да висат на јаб’кницата арам да му е верата турцка!“ (Толе паша, стр. 277, ред 35, 36). „Ќе се даваат, нема чаре. Ме вати такцирот!“ (Толе паша, стр. 94, ред 36).

Во овој роман има бројни примери кога вокалното „*ј“ е заменето со темен глас „ѣ“: „Вие дадовте збор да ме закопате мене, да ме поцрните, дури су жив да ви ѝ к’на коските кај шо ќе легните и да ви го уривам гробот.“ (Толе паша, стр. 23, ред 24, 25). „За вас ми е жал, та за мене, кога да е јас ќе п’на некој ендек.“ (Толе паша, стр. 24, ред 1). „Дури му го ведиме грбот, ќе не вјаваат и ќе не т’чат како добици.“ (Толе паша, стр. 56, ред 31, 32). „Сега покажи се, та ќе те наковам по целиот кондак со ж’ти черечиња.“ (Толе паша, стр. 59, ред 37, 38). „Ајде, Толе, вјавај, и по мене, да го ватиме ноќеска орманот, оти овде на голото ќе не изеде в’кот.“ (Толе паша, стр. 63, ред 21, 22). „Ние сториме шо сториме, токо нели не појде и ти во нивниот џеб, м’чи“ (Толе паша, стр. 152, ред 32, 33). „Демек, јас ќе си остана на моето место и ќе си а прод’жа работата?“ (Толе паша, стр. 175, ред 26, 27). „Вие ‘ргате овде и ден и ноќ, а тој си свире со тамбурката по Градешница и Старавина и си и п’ни тенекиите со лирички од вашата пот.“ (Толе паша, стр. 179, ред 23, 24). „Чарето тоа е. Да се вака орманот: Кравица, Добро Поле, Соколот: ако може мајката планина да не зас’не – им советува Толе...“ (Толе паша, стр. 291, ред 35, 36, 37). „Ах, Толе, Толе, да би од куршум не куртулил, да рече господ златен, шо ми а г’тна младоста!“ (Толе паша, стр. 345, ред 33, 34).

Групата „шт“ преминала во „шч“, а романот изобилува со примери: „Нигде, нишчо немам побратиме.“ (Толе паша, стр. 36, ред 7). „Не е

пушчен, сирома, ошче“ – си рече су умот и душата му се натажи.“ – (Толе паша, стр. 44, ред 10). „Кој знае, лебами, коа непара пушчаат агите за таков кабае!“ (Толе паша, стр. 49, ред 7) „Разбра, и од мене ништо не излегуа, бидите раат и ајте ми со здравје – рече Андон и ја симна торбата од рамото“ (Толе паша, стр. 63, ред 12). „Пушчете и, нека дојде првиот сосем до стена, за да ми дојде мене поблизу третиот.“ (Толе паша, стр.89, ред 23). „Кое ќе биде тоа детишче шо ме познава? – се праша Толе и тргна со Јована кон братството.“ (Толе паша, стр. 118, ред 32). „До сабајле немаше аскер, не разбра јас, та денеска ако дошол нешто!“ (Толе паша, стр. 145, ред 29,30). „Алишча има, пушка велиш си ѝ купил, косата ќе а потсече.“ (Толе паша, стр. 227, ред 5). „Највисока е од сите ридишча на Селечка, -им го правеше Толе планот и им ја покажуваше високата чука „Маргара“ над селото Чаниште во мало Мариово.“ (Толе паша, стр. 293, ред 7,8). „Да правиме дави, да кажуаме на мудурот во Витолишча – ќе не избесе ако остане жив.“ (Толе паша, стр.339, ред 39,40).

Фонемата „ф“, на територијата што ја зафаќа западниот дел од овие говори (во допир со западното наречје) е заменето со „в“, а во предметниот роман следиме бројни примери: „Јас си а гледам моата работа – кавето, ракиата, а муабетите се ваши!“ (Толе паша, стр. 10, ред 24, 25). „И ватил барутот, сиромаси, не ѝ видоте, Петре и Трајко убаво беа изгорени!“ (Толе паша, стр. 35, ред 17). „Е сега, да се платиме, Андоне, та да ваќаме секој на своа страна – му вели Јован на Андона.“ (Толе паша, стр. 62, ред 35). „Е, да ми паднат некои од ниј, греј не греј, ќе му го тргам пишчолот со сет кев.“ (Толе паша, стр. 72, ред 35). „Тих, орман да ватат, пак сака да ѝ откинуваш!“ (Толе паша, стр. 321, ред 8). „Само паметуате ми го лавот, дека сете ќе ве псуат и вјаваат како добици, и тешко ќе и симнете од грбот.“ (Толе паша, стр. 349, ред 24).

Во одделни случаи се следи губење на интервокалното „в“: „Ќе робуаш ако сакаш да живееш.“(Толе паша, стр. 12, ред 28) „Тебе ми те мила.“ (Толе паша, стр. 23, ред 36). „Дали ќе ѝ викнат, та ако ѝ викнат веруам оти ќе кажат како шо беше.“ (Толе паша, стр. 46, ред 33). „Тој и така тебе не те сајдисуа.“ (Толе паша, стр. 93, ред 20). „Арно ние куртулим од виа пци, ами тиа шо останаа тамо?“ (Толе паша, стр. 113, ред 29). „Ако ви е за парите, ете јас ќе ви ѝ натокма на сете, само и само да не излегуа страмотилакот на мегдан.“ (Толе паша, стр. 154, ред 17, 18). „Ви реку јас, оти така се зборуа во селото.“(Толе паша, стр. 243, ред 27).

Бележиме бројни примери со губење на „ј“ во интервокална позиција: „Ќе барам некоа работа негде зимоска на друга страна...“(Толе паша, стр. 28, ред 40). „Ете го, тамо го оставиа, кај чаушите.“ (Толе паша,

стр. 35, ред 27) „Шо бараш бре пес, во танецот мој и до моата невеста?“ (Толе паша, стр.40, ред 36). „Ќе се степам со некого во моата одаа белки ќе ме преместат!“ (Толе паша, стр. 44, ред 36). „Ако сестро, ако. Јас и така во кадешот дома непара можа да спиа – одговори Толе и разбра кај мава руса Миша.“ (Толе паша, стр. 51, ред 3, 4). „На краот на светот води ме, само од тебе да не ме одделиш.“ (Толе паша, стр. 69, ред 17). „Ете, утре ќе одат пазарции со штици, ќе тргнеш со ниј со едно магаре, оди ми со здравје, ама јас не одговарам за твоата глава.“ (Толе паша, стр.323, ред 31).

Морфосинтаксички особености во романот *Толе ѝаша*:

Во романот има неколку разновидности на прилози за место, кои се карактеристични во овој говор: „Јас ќе шеткам одонаде река, ќе терам ваки стока, ти ќе а преземеш понатака.“ (Толе паша, стр. 27, ред 29, 30). „Се гледа оти ти севте идиш на работа овдеа...“ (Толе паша, стр.36, ред.4). „Е, море, ете, и мене ме довеа ветерот овдеа, токо којзнае како ќе поминеме.“ (Толе паша, стр. 116, ред 39).

Кратките заменски форми се карактеристични за овој говор, а скратувањето на кратката форма „ја“ може да се проследи во бројни примери: „Кажуј, оти сега душата со нокти ќе ти а извада“ (Толе паша, стр. 22, ред 1) „Море што ѝ жалите, другари, зар ние ќе се забавиме!“ (Толе паша, стр. 34, ред 6). „Извади утре печејсет и турни а капата над око.“ (Толе паша, стр.64, ред27) „Значи, ќе си ѝ соберат пашките Суловци.“ (Толе паша, стр. 92, ред 1). „Ете-вели старецот- вој сиромашецот Најдо Бечко имаше по пресопта една нивичка со ‘рж, ѝ пуштиле овчарите од Белоперевци тоа бравите, а завлекле, а истресле, ни кутел сиромашецот нема да земе од неа.“ (Толе паша, стр. 127, ред 24, 25). „Море ми не стра, ами не?“ (Толе паша, стр. 187, ред 31). „Еве а, ефенди, главата од вој арамиа!“ (Толе паша, стр. 352, ред 13).

Форми на посвојни заменки во романот *Толе ѝаша* следиме во следниве примери: „Ете, тоа е спасението од ниј.“ (Толе паша, стр. 56, ред 31). „Не, не, јас не ѝ оставам ниј да робуваат.“ – (Толе паша, стр. 69, ред 1) „Анџак јас вриа на ниј, а не ќе су идел, ами реку: вие дали ќе дојдите.“ (Толе паша, стр. 132, ред 38). „Сега ќе тргна со ниј.“ (Толе паша, стр.199, ред 17). „А за да ѝ избегнете ниј честете го јузбашијата, мулазимот, башчаушот и чаушите.“ (Толе паша, стр. 334, ред 23).

Показни заменки карактеристични за овој говор се: „вој, ваа, воа, вие, ној, ноа, оноа“.., а во романот следиме: „И да знајте сите: јас нема да му стоа ни на вој пес, Адема, да ме продава како стока, ни на тој ајван, новиот наш бег, да ме купуа како стока.“ (Толе паша, стр.12, ред15). „Мајката! И во ваа пустелиа имало црква!“ (Толе паша, стр. 29, ред 31).

„Зошто му се подало воа јеребиче на вој стар орел?“ (Толе паша, стр. 37, ред 28). „Еј мои максамчиња, ќе робувате и вие како виа дедовците ваши овде и ќе слушате приказни за татко ви, ако останете по него.“ (Толе паша, стр. 49, ред 19). „Ама шо ќе биде ваа твоа болес, Мишо, секоа вечер сè нова?“ (Толе паша, стр. 67, ред 39). „Ами, виа браќа каде одат?“ (Толе паша, стр. 104, ред 12). „Ох-о-хо! Воа се вели слобода, а не како намо во градот, да не може човек да се издише од луѓе“ (Толе паша, стр. 125, ред 20). „Аман сестра си ми, и на вој и на ној век, гледајте со браќе Јована да ни помогите!“ (Толе паша, стр. 117, ред 15). „Ами на кого ѝ оставите ниа сиромашки синови, голораки да ѝ дере сега јузбашијата, море мурдари! Шо мислите сега каде ќе ѝ криете тиа вашите тикви шо не размислиа како ќе излезе работата?“ (Толе паша, стр. 251, ред 18,19,20,21). „Ај, орман да вати па сега и вој!“ (Толе паша, стр. 277, ред 10). „А-ха! Виа побратими пак заглибиа! – почна да се чуди и тревожи Толе.“ (Толе паша, стр. 321, ред 25). „Гроб, гроб за ваа кучка шо не сака да го слуша Толе Паша!“ (Толе паша, стр. 345, ред 25).

Употреба на формата за личните заменки бележиме само на две места во овој роман: „Не гледаш оти и он тргнал со батакчиите и ене го, не, токо врла надвор пласти снег без да гледа оти сиромасите мрзнеат“ (Толе паша, стр. 26, ред 12). „Шо ќе а тураат сами они маста – гответе му вие, што ќе ѝ тепаат они кокошките – пржите му ѝ вие сами, нѝ ѝ ватил камен нозете, се стори тоа.“ (Толе паша, стр. 334, ред 25, 26).

Аористната наставка за прво лице еднина „у“ ја наоѓаме во бројни примери: „Море ми кај су, светијоване, еве ме кај су. Лели на пуста работа отиду, стопанка му“ (Толе паша, стр. 50, ред 14, 15). „Море шо арч, светијоване, неоти којзнае колку пари даду, токо, арни лоши, да ми прошчевате.“ (Толе паша, стр. 50, ред 27, 28). „Јас ти реку и пак ти вела оти си стоа на зборот.“ (Толе паша, стр. 71, ред 36). „Ете и јас излегу од зимата, како гушчERICHКите“ (Толе паша, стр. 72, ред 12). „Море, еве ме, си дојду, поарно никогаш да не си ида кога ве гледам вакви – одговори Толе со тешка тага на душата“ (Толе паша, стр. 76, ред 14, 15). „Еве, тоа имаше, Толе, тоа донесу. Му реку дома, сè шо ми рече ти и ѝ остави да се чудат.“ (Толе паша, стр. 88, ред 31, 32). „Море, добро најду, побратиме Мирче. Сакаш ли госје?“ (Толе паша, стр. 97, ред 34.) „Е,е! Лели те најду и тебе, сега знам оти не сум на лошо место попаднат“ (Толе паша, стр. 119, ред 7).

Постои поголем број примери со испуштање на „м“ во прво лице еднина за сегашно време: „Кажуј, оти сега душата со нокти ќе ти а извада!“ (Толе паша, стр. 22, ред 1). „Шо да му права кога тие повелаат, бре Толе?“ (Толе паша, стр. 39, ред 38). „Ќе ѝ истура под плочата, па по некое време

ќе си ѝ прибера, ако остана жив“ (Толе паша, стр.63, ред 40). „Јас-рече- ќе му ода на чорбаџијата и ќе му го изложи планот ваш“ (Толе паша, стр. 147, ред 27). „Да зема и јас некоа лиричка со лесно“ (Толе паша, стр. 203, ред 26, 27).

По однос на обележување на акцентот, во овој роман се бележат акцентирани самогласки на неколку места во романот, но многу пооскудно од романот *Крѝен живоѝ*: „А си се пораспашала малце да ѝ поистресиш б’ите, ете ти а некоа чанта, се враќа од градините, ќе ти се истресе и ќе те затече распашана....“ (Толе паша, стр. 66, ред 15, 16, 17). „Ама ѝ запржалите Раимовци во Маково, како ми се чини – се обрна Трајко кон Најда.“ (Толе паша, стр. 136, ред 24) „Абре ѝ запржѝме, ама останаа недопржѝни – му одговори Најдо.“ (Толе паша, стр. 136, ред 26).

Во другите романи на Стале Попов има поретка употреба на дијалектизми, а почесто е употребуван литературниот јазик, но сепак употребата на архаизми и турцизми е широко распространета.

Заклучок. Веројатно постојат уште многу примери во делата на Стале Попов што ги прикажуваат дијалектните карактеристики на тиквешко-мариовскиот говор. Неподделено е мислењето дека литературното дело на Стале Попов е исклучителна појава во македонската литература, една нејзина литературноисториска неопходност и ендемска естетска вредност. Во делата на Стале Попов се употребуваат архаизми, дијалектизми и стари непознати зборови со кои се надолува претставата за неговата јазично-стилска специфичност со кои писателот постигнува уметнички оригинално да ги оствари ефектните описи и функционалните интересни дијалози. Несомнено, историското битовото, или фолклорното кај овој писател е еден чудесен феномен во нашата литература од сите периоди на нејзиниот развој. Стале Попов останува запаметен како еден плоден македонски писател во чија литература се бележи изобилство од плодовите на македонската земја, и без она што тој го создаде, македонската литература не би ја имала денешната своја полнота и разновидност.

Користена литература:

- Конески, Б. 1987. Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје.
 Конеска, М. 1951. Мариовскиот говор. Скопје.
 Видоески, Б. 1998. *Дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик I*. МАНУ. Скопје.
 Видоески, Б. 1998. *Дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик II*. МАНУ. Скопје.
 Видоески, Б. 2000. *Текстѝови од дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик*.
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје.
 Марковиќ, М. 2001. *Дијалектѝолоѝија на македонскиоѝ јазик I*. Скопје.
 Друговац, М. 1976. *Сѝале Поѝов во книжевнаѝа криѝиѝка*. Скопје.

Извори:

Попов, С. 1987. *Крпѝен живоѝѝ*. Скопје.

Попов, С. 1987. *Толе ѝаша*. Скопје.

Mihajlo Markovikj

Faculty of Philology, University of Tetovo

Tetovo, Macedonia

**CONCERNING A SELECTED DIALECT LEXICON FROM THE
WORKS *KRPEN ŽIVOT* AND *TOLE PAŠA* BY STALE POPOV**

Summary: Many Macedonian writers in their works have used words originating from the colloquial language of people without adapting them to the literary language, thereby enriching the vocabulary itself. There is a large fund of dialectally used word forms in the works of the great Macedonian writer Stale Popov, which is why we are devoting our attention to part of the vocabulary used in his works.

Key words: dialectology, lexicology, dialect words, Stale Popov.

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ, Воислав ТРИФУНОВСКИ
Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
mihajlomarkovikj@gmail.com

КОМПАРАТИВНИ ФОНЕТСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕРОВИТЕ И НА НОСОВКИТЕ ВО РАДОМИРОВИОТ ПСАЛТИР И СЛОЕШТИЧКИОТ ПАТЕРИК

Апстракт: Рефератот ќе опфати анализа на правописно-фонолошките особености што се застапени во два црковнословенски ракописи со македонска црковнословенска редакција, односно ќе се изврши споредба на еровите и на носовките во Радомировиот псалтир и во Слоештичкиот патерик. Имено, во трудот ќе опфатиме табеларен приказ, со што прегледно ќе може да се согледаат разликите и сличностите што ги имаат предметните ракописи на правописно-фонолошко рамниште.

Клучни зборови: македонски ракописи, ерови, носовки, споредба.

Радомировиот псалтир е ракопис од македонско потекло, кој се чува во библиотеката на Зографскиот манастир на Света Гора под сигн. 1д 13 (стара сигн. Н 47), поради што е познат и под името Зографски псалтир. Само еден лист, кој спаѓа во збирката на Порфириј Успенски, се чува во Публичната библиотека во Санкт-Петербург под сигн. Qn 1 11. Ракописот содржи 172 пергаментни листа (нема оригинална пагинација). (Макаријоска 1997) Ракописот е датиран дека потекнува од втората половина на 13 век. Во библиотеката на БАН во Софија со бр. 77 е обележан еден македонски патерик од почетокот на 14 век. Станува збор за Слоештичкиот патерик, кој извесно време се чувал во Археолошкиот музеј во Софија, од каде што бил пренесен во БАН. Ракописот содржи 286 пергаментни листа, пишувани на мали листови со димензии 20x14 см. Ракописот нема оригинална пагинација, туку има две нови пагинации (Макаријоска Л. 1997. *Радомиров ѝсалтир*, Скопје. (Новотни 2013). Во продолжение следува споредбена правописно-фонолошка анализа во паралелен табеларен приказ на ексцерпирани лексеми од двата предметни ракописи.

[illegible]

- Неетимолошко пишување на ерот по префиксите БЕЗ-, ВЪЗ-, НЪЗ-, РАЗ-. Сп.: (нъзбра, безъгрѣше, разъгнѣвашъ, възъврѣже) - Ерот редовно се бележи во префиксите –ВЪЗ Ж ВЪС-, ОБЪ-; во суфиксите: –ЪСТВО, –ЪСТВЕНЕ, –ЪСКЪ. Сп.: (възвратнхъ сѧ, воспотѣ, богатъство, египетъскѧ)	- Неетимолошки ерот се среќава во на крајот на префиксите што завршуваат на З (БЕЗ-, ВЪЗ-, НЪЗ-, РАЗ-). Сп.: (възъвратнхъ, безъоумннн, нъзгнѣтн, разъдржн) - Во префиксот –ОБ среќаваме два примера. Сп.: (объяденн и обьоуысватн)
- Ерот обично не се пишува во група од две исти согласки (геминати). Сп.: (безаконнн, пространное, истинны) * Се бележи и употреба на ерот во некои примери. Сп.: (непрназньнымъ, съблзньнымъ, ѡгньны)	- Во извесни примери, меѓу две н (нн) еровиот знак најчесто не се пишува. Сп.: (истинно, пленномуу, посрамленны, страннаго) * Во некои примери меѓу нн се пишува паерок. Сп.: (кроушенны непокаанна)
- Поизразени колебања во бележењето на ерот се забележуваат кај предлозите. Ерот обично се чува во предлози пред збор што започнува на вокал (Сп.: въ ѧдь, съ нскрнн, къ адоу), или на ист консонант како и зборот што следува. Сп.: (въ веселнн, съ снлож, къ комоу) * Може да се проследи и: в домъ, в домоу, с варомъ итн. - Ерот најчесто се губи во предлози пред збор што започнува на сонант (н, р). Сп.: (в ровъ, в ржкѡ, в ноцнѣ, с мнромъ, с масломъ)	- Предлозите се среќаваат подеднакво и со ер и без него, односно се употребуваат без некое правило (Сп.: въ многъ, въ многы, съ птнца, къ вероу), а од друга страна пак има голем број на примери во кои ерот е изоставен. Сп.: в насъ, в мнр, с нымъ, в манастира, с братомъ, к немоу, к ннмъ, к томоу. Пред вокалите исто така нема никакво правило во употребата на еровите. Сп.: (к ѧвѧ, но и къ ѧвѧ)

Вокализација на еровите	Вокализација на еровите
- Вокализацијата на еровите е честа појава во Радомировиот псалтир потврдена во коренот и во суфиксите, но не и во префиксите и предлозите.	- Во Слоештичкиот патерик вокализацијата на еровите во јака позиција се забележува во одредени коренски морфеми, наставки и суфикси. Покрај основната замена на Ъ со О и Ь со Ё во овој ракопис се забележува и замена на еровите со други вокали.
- Вокализација на јер во суфиксите: -ЕД < -ЪДЪ. Сп.: (праведнаго, праведника) -ЕЦЪ < -ЪЦЪ. Сп.: (прѣвѣнецъ, конецъ, старецъ * само: цвѣтъцъ) -ЕНЬ < -ЪНЬ. Сп.: (страшень, подобень, праведень, красень) -ЕЛЬ < -ЪЛЬ. Сп.: (бозель)	- Вокализација на јер во суфиксите: -ЕЦЪ < -ЪЦЪ. Сп.: (плетецъ, корабецъ, старецъ, конецъ, со исклучок на примерот ѿброусъцъ, кој пак се среќава и со невокализиран ер) -ЕНЬ < -ЪНЬ. Сп.: (немощень, стръпетень, праведень, жедењ, гладень)
- Вокализацијата на јер е потврдена и во коренот -ВЪС-. Сп.: (весь, вездень) - Стара појава е изјаснувањето на Ъ > Ё во коренот -ШЕД-. Сп.: (ѿншѣдшнх, пришедци, пришествие, пришествиа) - Вокализација на ерот во слаба позиција. Сп.: (дверн, дверы, неустѣивн, местн)	- вокализација на ерот во коренот -ШЪД-. Сп.: (пришеды, мнмошедшоу, пришель, вшедь, но: шъдши, пришедь, шъдшомоу) - Во коренот vqsq- често наместо јер се јавува е. Сп.: (весь) - Наместо ер редовно се пишува е во коренот -ТЪМ-. Сп.: (темнцоу, темны, темнице) - Во коренот на зборот е спроведена вокализација во следниве примери: веры, дверннци, дењ, полезна итн.
- Вокализација на јор во суфиксите: -ОВ < -ЪВ. Сп.: (любовь, смоковницѣ, црковь)	-V Вокализација на јор во суфиксот: -ОКЪ < -ЪКЪ. Сп.: (крѣпокъ, кротокъ, свѣтокъ, приѣтокъ)

-ОКЪ < -ЪКЪ. Сп.: (недостатокъ кроток ѿстаноукъ)	
-Вокализација на ъ > о следиме и во коренот на лексемите золь, дождъ, токмо, плот, но почести се формите на невокализиран ер. Сп.: (плѣтъ, плѣтъ, золь, дѣждъ, тѣкмо)	- Во патерикот вокализирано се пишуваат уште и золь како и заменката тон.
- Од дублетните прилошки определби кѣгда / когда, тѣгда / тогда, како и во повеќето македонски ракописи преовладуваат формите со -о-.	- Развојот на ъ во о се јавува во дублетните прилошки определби: когда, тогда, како и изведените прилози. Се забележуваат и примери каде што се чува ъ. Сп.: (тѣгда) - Замена на ъ се среќава во два примери: нѣкогда, нѣкогда
/	- Замена на еровите со други вокали - ъ > е. Сп.: (скрежетати, тежекъ) - ъ > ж кое дало оу. Сп.: (възоупи възоупише моуглоу събоу) - ъ > а. Сп.: (блоудипронирство)
Носовки	Носовки
Во Радомировиот псалтир се застапени два знака за носовките: Ѣ и Ѧ . Јотувани примери не се среќаваат. Во многу примери се забележува мешање на носовките, но среќаваме и нивна деназализација во помалку примери во споредба со Слоештичкиот патерик.	Во Слоештичкиот патерик воопшто не се употребуваат јусовите (Ѧ , Ѣ , ѦѦ , ѢѢ). Заменувањето на Ѣ со оу и на Ѧ со е, кој е потврден со голем број примери, е карактеристичен за северномакедонските говори, но од крајот на XIII и почетокот на XIV век оваа појава се проширува и во другите јазични подрачја на Македонија.

Деназализација на Ж	Деназализација на Ж
- Ж > оу (ю) се среќава само во: тоууные, юже - Во акузатив едн. ж. род: веселацион, слышаноу	- Во коренот на зборот. Сп.: (ноуждоу, ноужды, моужь, моужоу, роукама ∷ роукоу, поуць, соудоу, соудь, соудыти, прнстоупити, прнстоупаѣти, коупина)
/	- Во почетокот на зборот секогаш наместо Ж се употребува оу: оугль, оуглне, оуже, оузь, оузы, оутробы, оутробна, оутроба
/	- Во флексија (деклицианија и конјугација): - Акузатив еднина м. и ж. род. Сп.: (соуцтоу, роукоу, страноу, правдоу, землоу, водоу, сестроу, женоу) - Инструментал еднина ж. род. Сп.: (своею, волею, с нею, крвьню) - Прво лице еднина презент. Сп.: (боудоу, приндоу, виждоу, створоу) - Трето лице еднина презент. Сп.: (оумирають, двнгноуть, боудоуть, оувеноуть, жнвоуть) - Трето лице множина имперфект. Сп.: (творѣхоу, бѣхоу, ликоваахоу, събырахоу) - Во партиципни форми. Сп.: (прнблнжающе се, нспнсающе, сыгающе се, текоущн, нмоуцоу)
Етимолошкото Ж се заменува во еден пример со Ъ. Сп.: (съѣдомь)	-Етимолошкото Ж се заменува во неколку примери со Ъ. Сп.: (лъкавь, ньжда, съднѧ, съпостѧтннка)
/	- Покрај замената на Ж со Ъ во ракописот се среќава и обратна замена, односно Ж кое дало оу,

	доаѓа на местото од Ъ. Сп.: (моугла, възоупнише, възоупн) * но и: възьпнль
- Ж > а (ѡ) - Во коренот на зборот. Сп.: (абравнаа, ненасити) - Во 3 л. мн. аорист. Сп.: (ѡбнда ма, ѡбрѣта ма) - Во 1 л. едн. презент. Сп.: (възвѣща, знааа, въстана) - Во акузатив едн. ж. род -а, ѡ- основа. Сп.: (слава, ржка, десница) - Номинатив множина. Сп.: (ладвни) - Акузатив мн. ж. род. Сп.: (моѡ)	- Замена на етимолошкото Ж со а. Сп.: (патъ, маже, рака, ракоу)
/	- замена на етимолошкото Ж со ѡ. Сп.: (на рока)
Деназализација на ѡ	Деназализација на ѡ
- ѡ се развило во е во: възнесе са, и во кратките заменски форми. Сп.: (se padetq, ouboit se, privedetq me, gotovi se)	- Во коренот на зборот. Сп.: (кнеза, кнезоу, кнеземь, кнезе, гледати, гледаше, паметь, памети, паметенъ, принетъ, приети, неприетнаа, приетна, приети) - Во флексија: - Генитив ед. ж. род. Сп.: (пшеннице, поустинице, земле, колеснице) - Номинатив и акузатив мн. ж. и м. Род. Сп.: (родители, жители, еже кадилнице) - Трето лице мн. презент. Сп.: (оправдет се, разидет се, напнишет се, подаетъ, прославетъ, дароуетъ) - Трето лице мн. аорист. Сп.: (сьмоутнише, варнише, слншавше, поклоннише, оуклоннише, приведоше)

	- Кратките заменски форми ма та са, се јавуваат како ме те се. - Изедначувањето на изговорот а со е и на ь со е придонело и за употреба на ь за а. Сп.: (страшнѣ соуѣ, потомѣ въспрьмоу въ бывши же ноци)
- а > ѣ - 3 л. мн. аорист. Сп.: (ѡбѣсѣ ма) - Акузатив еднина. Сп.: (волѣ) - 1 л. едн. презент. Сп.: (исплѣнѣ, ивлѣ) - Номинатив мн. ж. род. Сп.: (искрѣнѣж)	- а > ѣ - Во неколку примери се среќава јат на местото од етимолошкото з во основата. Сп.: (ѡбрѣцете)
Мешање на носовките а > ѣ и а < ѣ	Мешање на носовките а > ѣ и а < ѣ
Замена на носовките во Радомировиот пслатир е одразена зад шушкавите согласки каде што следиме а > ѣ: - ша > шѣ. Сп.: (разоумѣшѣ, бѣжашѣ, дашѣ, съкроушѣт са) - ца > цѣ. Сп.: (на божѣж, ниѣж, поѣжди) - жа > ѣж. Сп.: (ѣждаетѣ, ѡдрѣжѣща ма)	/
- Замената на а > ѣ ја следиме и зад ц во номинатив мн. Сп.: (хланнѣнѣнѣж) - Во акузатив мн. кај именките. Сп.: (мышѣж, старѣж, колеснѣж) * Во иницијална или поствокална позиција се употребува секогаш	/

5. Сп.: (жже, прижете, божиим сѧ, мож)	
- Во група од две исти носовки не доаѓа до нивна графичка дисимилација и најчесто се чува етимолошкото бележење на овие секвенци. После н, р, л секогаш стои ѣ и следиме замена на Ж > ѧ, независно од тоа дали имаат или немаат зад себе епентетско л. - нѣж · нѧ. Сп.: (поустынѧ, приколнѧ, съхранѧ, исплынѧ) - рѣж > рѧ. Сп.: (бораѣим сѧ, на прѧ, пожрат, нѣ зрѧ) - лѣж > лѧ. Сп.: (възвеселѧ сѧ, въсхвалѧ, вселѧ сѧ)	- ежѣе наместо ѧжѣа добиено од жжѣж. Сп.: (ѣтробы, встегнетъ, лежець, лежецоуоу, лежеца, прѣлежеци)
При изгубеното епентетско л мекоста се пренесува на претходниот устен консонант и така се добиле меки гласови п, б, в, м, зад кои се вршела замената Ж > ѧ. Во Радомировиот псалтир замената на Ж > ѧ ја воочуваме во позиции со епентетско л и без него. - блѣж > блѧ, односно блѧ. Сп.: (скръбѧ, скръбѧ, потрѣбѧ, потрѣбѧ) - влѣж > влѧ, односно влѧ. (нзбавѧ, прослава, прославѧ) - млѣж > млѧ, односно млѧ. Сп.: (сломлѧ, слома)	/

Заклучок. Во заклучокот ќе констатираме дека и двата македонски патерици што се избрани за работа во нашиот реферат се едноерови ракописи (со ислучоци на ретка напоредна употреба на големиот ер во Радомировиот псалтир). Радомировиот псалтир е двојусов (следиме употреба на двата назали/носовки/јусови), а за разлика од него, Слоештичкиот патерик е безјусов ракопис. Како што и очекувавме, еровите во двата предметни ракописи ги следиме на неетимолошка позиција, како и нивно губење во определени префикси и суфикси, како и во коренот на зборот. Во однос на нивната вокализација, можеме да заклучиме дека еровите во двата ракописи се вокализираат во различни суфикси и префикси, како и во коренот на зборот, што јасно ја отсликува нивната македонска провениенција. Носовките во двата предметни ракописи се различно застапени. Радомировиот псалтир бележи поистакнато мешање на назалните вокали, за разлика од Слоештичкиот патерик, во којшто се согледува истакнато позастапена де-назализација на јусовите. Ваквиот развој несомнено укажува на македонските говори во кои и денеска има таква замена (централните и источните говори), односно претставува цврст аргумент и показател на македонската провениенција на предметните ракописи.

Користена литература / Библиографија

- Конески, Б. 1986. Историја на македонскиот јазик, Скопје: Култура.
- Марковиќ М., Новотни С. 2013. „За вокализацијата на еровите во Слѣпченскиот патерик“, *Кирилотеодиевска*, 7, Скопје.
- Марковиќ М., Новотни С. 2014. „Редукцијата на еровите во Слѣпченскиот патерик наспрема развојот на еровите во ракописите со руска редакција“, *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски* 5, Скопје.
- Макаријоска Л. 1997. *Радомиров псалтир*, Скопје.
- Макаријоска, Л. 2016. „Правописните системи и македонската јазична редакција во писменото културно наследство“, *Предавања на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2016, 13–39.
- Макаријоска, Л. 2020. „Јазичните особености на црковнословенските текстови од македонска редакција“, *Македонскиот јазик – континуитет во простор и време: колективна монографија*, одг. ур. акад. К. Кулавова, МАНУ, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Совет за македонски јазик, Скопје, 71–99.
- Новотни С. 2013. *Слоештички патерик*. Скопје.

- Новотни С., Марковиќ М. 2013. „Вокализација на еровите во ракописи од XIII и од XIV век“, *Филологија, I*, Тетово.
- Новотни С., Марковиќ М. 2018. „Носовките и нивниот одраз во северните македонски ракописи (со акцент на Верковиќевиот апостол)“, *Славистички сџурни 18*, Скопје.
- Новотни С., Марковиќ М. 2019. „Деназализацијата на носовката **ж** во Верковиќевиот апостол“, *Мисирков – иредизвик за нови ироучувања во наукаџа*, Скопје.
- Новотни С., Цубалевска М., Марковиќ М. 2024. „Назалните вокали и нивната рефлексџа во македонскиот патерик“, *Зборник на иџрудови од VIII меѓународна научна конференџија „КРСТЕ МИСИРКОВ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ИЗВОР НА НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА I“*, Скопје.

Mihajlo Markovikj, Sonja Novotni, Voislav Trifunovski
Faculty of Philology, University of Tetovo

COMPARATIVE PHONETIC CHARACTERISTICS OF RADOMIR'S PSALTIR AND SLOESTICH PATERIKON

Summary: The focus of the analysis of this paper is on the orthographic-phonological peculiarities that are represented in two Church Slavonic manuscripts with a Macedonian Church Slavonic redaction. More precisely, on a comparison of the eras and the nasals in Radomir's psalter and the Sloestich paterikon is carried out. Finally, the paper includes a tabular presentation containing a detailed analysis of the differences and similarities that the subject manuscripts have on the orthographic and phonological level.

Key words: Macedonian manuscripts, eras, nasals, comparison.

Ангелина ПАНЧЕВСКА

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

angelina@manu.edu.mk

ЗАМЕНКАТА *VЪSЪ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во текстот ќе стане збор за заменката *vъsъ, во поглед на нејзиното потекло и современата состојба во македонскиот јазик. За споредба ќе бидат наведени и формите на оваа замена во останатите словенски јазици. Се разгледува нејзиното поле на функционирање во современиот стандард, говорен и литературен, како и во дијалектите.

Клучни зборови: македонски, заменката *vъsъ, потекло, современа состојба.

0. Предмет на интерес во текстот е општата количинска замена чијашто прасловенска форма била *vъsъ. Нè интересира нејзиното потекло и употребата во современиот македонски јазик. Потеклото на оваа замена ќе го ставиме во поширок словенски контекст за да се согледа целокупниот развој и местото на македонскиот јазик во него по однос на ова прашање. Како класа на замени ги дефинираме според класификацијата на Grzegorzcykowa (2002: 112, 116), која разликува детална и општа референција. Деталната има два поттипа: определена и неопределена, која понатаму се дели на повеќе подгрупи. Во рамките на општата се изделуваат четири поттипа: дистрибутивна, колективна, генеричка и типизирачка. Оваа замена е интересна бидејќи нејзината множинска форма претставува показател на т.н. колективна референција (квантификација), информира за односот на предикатот кон цела класа референти (сп. *Сиџе луѓе се смрџни*) и тоа кон затворен збир (сп. *Тој ѓи изеде сиџе колачи, Сиџе книѓи се на масаџа*). Единските форми, пак, се поинакви, тие се со значење ‘цел, комплетен’ и се поврзуваат со називи на супстанции (пр. *сиоџ мед, сеџа вода*). Во македонскиот јазик денеска единските форми практично се истиснати од употреба токму од придавката *цел*. Формите од *сиоџ* стануваат стилски обоени и карактеристични за литературниот израз.

1. Во словенските јазици оваа замена доживеала различен развојен пат и денеска нејзините наследници се јавуваат во различни форми. Главно се следат три развојни патишта, едниот кај источните јазици, вториот кај западните и третиот кај јужните. Сп. во продолжение околу потеклото на оваа замена: “Zaimkiem uogólniającym był zaimek **vъxъ* z *pie*. **uis*-. W wyniku palatalizacji progresywnej przybrał postać *vъsъ*, u Słowian zachodnich **vъšъ*.” (Moszyński 1984: 252) Понатаму оваа форма има различен развој во одделните словенски јазици кој, како што рековме, оди во три правци, сп.: “Formy nom. sg. *wesъ* ... kontynuują wprost formy psł., ... W języku czeskim zaimek **vъšъ* na ogół został dziś zastąpiony przez rozszerzony zaimek *všečen*, *všecek*. ... W słowackim ... został całkowicie zastąpiony przez rozszerzony zaimek *všetok*, ... W dłuż. mamy dziś *wšen* (*vъšъ* + *nъ*). W słoweńskim mamy w nom. sg. formy *vas*, *vsa*, *vse*. W serbo-chorwackim (shtokawskim) mamy formy z metatezą w rdzeniu (*sav* z *vas*) ... W bułgarskim mamy dziś rozszerzone zaimki *всеки*, *всичко* ...” (Stieber 1979: 151-152); “Bývá často rozšiřováno, a to A) formanty začínajícími na *t*-, B) formanty začínajícími na *-k/č-* ... A) Stp. a p. dial. *wszystek* ..., stč. *všitek*, *všitek*, slk. dial. *všitek*, *šitek*, *šytok*, ... ukr. dial. *všitok* ...” (Kopečný 1980: 740). Во македонскиот јазик формата наследник на оваа замена е редовно придружувана со член, сп.: “Заменската придавка *сиоѿ* се употребува само во членувана форма” (Конески 1967: 306); “Разновидностите на заменката *сиоѿ* се континуанти на стсл. замена *въсь* ...” (Видоески 1999: 168).

Како што беше спомнато, на целата словенска јазична територија се izdelуваат три ареали во однос на развојот на оваа форма: првиот е онаму каде што старата форма е зачувана, како во источнословенските јазици, вториот каде што таа доживеала метатеза како во јужнословенските (освен во словенечкиот и во бугарскиот), додека во третиот, како во западните словенски јазици, се добила формата **vъšъ*, која потоа добива различни наставки. Па така, во современите словенски јазици се реализирале следниве заменски форми: словенечки - *ves*, српски - *сав*, хрватски - *sav*, бугарски - *всеки*, чешки - *všečen*, словачки - *všetky*, лужички - *wšyken*, руски - *весь*, украински - *весь*, белоруски - *усё*.

1.1 Оваа заменска форма во македонскиот јазик се реализирала како *сиоѿ* (*сеѿа*, *сеѿо*), редовно придружувана од членот. Сп.: “Континуант на заменката *въсь*, *въсѣ*, *всье* е денешното *сиоѿ*, *сеѿа*, *сеѿо*, кое се јавува само членувано. Во мариовскиот говор е образувано по аналогија и за м. род *сеѿ* (членувано: *сеѿиоѿ*), во леринскиот, костурскиот и др. *сѿи* итн. (секако според ж. род *сѿа*, стар акузатив). ... Во говорот на Бобошчица

имаме: *вес, вса, все*.” (Конески 2021: 154) Понатаму Видоески за развојот на оваа форма вели дека: ”Најадекватна форма до вѣс е *вес, -а, о*, која е запазена во сите говори во прилогот *везден*, додека во самостојна употреба се среќава, како што се истакна, во корчанскиот говор. Во сите други случаи старата форма претрпела измени и фонетски и структурални. Во сите македонски дијалекти најпрвин се извршила метатеза на согласките *в* и *с* по губењето на **ѿ* (во формата за женски род и среден род, како и во множината). Така се добиле *сва, све, сви*, запазени денеска во северните говори, спрема кои после е преобразувана и формата за машки род *сѣв*. Под влијание на придавките подоцна претрпела промени и формата за среден род заменувајќи го крајното *-е* со *-о*: *сво*. Така настанал редот *сѣв, сва, сво // све, сви*.” (1999: 168-169) Во македонските говори, според Видоески (1999), под влијание на придавките, но и од други причини, се извршиле промени во структурата на оваа замена. Па така, спрема *све-ѿо*, се образувале *све-ѿо, све-ѿа, св-и-оѿ, сви-ѿе*, и со членските морфемии *све-ва, све-во, св-и-ов, сви-ве; све-но, све-на, сви-он, сви-не*; и по губењето на *в*: *се-во, се-ва, с-и-ов, си-ве; се-но, се-на, с-и-он, си-не*. Некаде во состав на основната морфема влегол и членот, па се добила проширена основа: *се-ѿо, се-ѿа, се-(о)ѿ, сеѿ-о, сеѿ-а, сеѿ-Ø*. Членуваната форма од овие замены е следнава: *сеѿо-ѿо, сеѿа-ѿа, сеѿ-и-о(оѿ) - сеѿјо(ѿ)*. А таму каде што е формата за среден род *сво*: *сво-ѿо, сво-ѿа, сво-ѿ, одн. со-ѿо, со-ѿа, со-ј-оѿ (< соиоѿ)*, а таму каде што има троен член: *со-во, со-ва, со-ј-ов; со-но, со-на, сој-он*. Гореспоменативе форми се распространети низ македонските дијалекти и се сликовит приказ на она што може да се сретне како варијанта. Според индексот на употребуваните форми на оваа замена во македонските дијалекти од Институтот за македонски јазик “Крсте Мисирков”, може да се забележи дека се јавуваат разни фонетски варијанти на конкретнава замена: *сеѿ, сиоѿ, свеѿ, свијоѿ, сејоѿ, сѣт, соѿ, севиоѿ, свеѿ, сфеѿ, сѣв, сичкио* и др. Во северните говори се среќаваат и заменски форми без член (*сѣв*), како во другите јужнословенски јазици. Се среќаваат и форми од придавката *цел*, која претставува сериозна конкуренција на *сиоѿ*, како и формите *фреѿ / вреѿ*. Сепак, најчесто се среќаваат формите од *сиоѿ*.

2. Според *Толковниоѿ речник на македонскиоѿ јазик (ѿом V)*, *сиоѿ* е замена која укажува на целокујноста на одделни ѿредмеѿи, лица, ѿјави; *ѿѿо* е без исклучок. Уште се вели дека со значење ‘цел’, може да се употреби и како именка, пр. *Сиоѿ скришен сѿана, Сеѿа во рани едѿај се влечеше ѿо ѿодоѿ*.

Во продолжение ќе наведеме илустративни примери од употребата на оваа замена од литературата, од дијалектите, како и од говорениот јазик. Примерите од литературата се преземени од *Дијалектниот речник на македонскиот јазик*, (www.drmj.eu), оние од дијалектите се преземени од Божидар Видоески, *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*, а примерите од говорениот јазик се преземени од интернет форуми и слични страници, како и чуени во секојдневниот говор.

а. На почетокот приведеваме неколку илустративни примери од литературата:

*Му дадов збор за довечер.. Не може повеќе: го изеде жив срам од луѓето.. за мене... на **сејџа** неговата добрина...* „Чорбаџи Теодос“ од Васил Иљоски (1937)

*И така, **сејџо** значење на Хегел е, според тоа, во неговото откритие на дијалектиката и нејзиното универзално важење.* „Значењето на Хегеловата филозофија“ од Кочо Рацин (1939)

*Го прогонеа, жрачеа, го клукаа и не го оставија додека тој, **сиот** крвав и искинај, не се просише на земја.* „Кловнови и луѓе“ од Славко Јаневски (1956)

*Таа **сиве** денови сонцето го бара.* „Дружината Братско стебло“ од Јован Стрезовски (1967)

*За забележување беше дека **сиот** тој народ беше муслимански -Турци и Цигани.* „Калеш Анг“ од Стале Попов (1958)

Од целокупниот корпус примери што ни беа на располагање се стекнува впечатокот дека заменката *сиот* се употребува далеку почесто во придружба на показна замена или, пак, присвојна, посебно кај авторите од поново време. За ваквата употреба на заменката *сиот*, но и на *целиот*, *истиот*, *самиот*, Тополињска вели дека „нивната функција е експресивна и се состои во потсилување на екстензијата на синтагмата, нејзината сеопфатност или единичната идентификација ...“ (2008: 188). Тие се позиционираат пред лексичките показатели на референцијалната квантификација, т.е. во 0-позиција.

б. Во говорениот стандарден јазик, т.е. во неформалниот јазик, заменката *сиот* е повеќе стилски обоена и се чини дека се употребува многу поретко, за сметка на *цел/целиот*, а најчесто во придружба на показна или присвојна замена или во некои веќе скаменети изрази пр. *сиот сјај*, *сиот свој сјај* и сл. Сп. во продолжение:

*...уште пред неколку години **сиот** свој имот и го преиштал на својата мајка...*

Сеџа џаа колеџивна фрусиџација е еден вид џремолчена душевна и џсихо-џросиџиџуџија, ...

После сево ова, јасно им е и на малиџе деца зоџиџо ...

Мораџ да ми џи кажеџ сиџџе џџвои лозинки.

в. Во дијалектите исто така честа е употребата на *сиџџ*. Како што беше спомнато погоре, се употребуваат различни форми од оваа замена. Сп. во продолжение:

«Добро, ама ако-наџрај оџ-кукаџа неџоа до-наџава сеџџо мермер да-биде, и-да-насади секакви дрџја џророродени». (Богомила)

Овија сви се-исџлаџиле, фаџџило-џи сиџра. (Куманово)

Свиџџе заедно вечерале. (Добровница)

Ја џедесеџ кокоџки, свине ке-и-викна на-едно-зарно и ке-џо-изеда. (Јабланица)

Сеџа бев џеџџи во средно. (Прилеп)

Од примерите се забележува дека не отскокнуваат од стандардната употреба. Интересен е последниот пример, кој претставува кондензација од реченицата ‘сите оценки ми беа петки во средно’, и е начин на изразување што може да се каже дека е карактеристичен за говорите од западното наречје.

2.1. Од заменката *vъсъ се деривираат и други форми. Па така, во македонскиот јазик се јавуваат прилозите *секоџаџ*, *секаде*, *секако*, како и заменската придавка *секаков* и заменките *секој*, *сеџџо*. Во продолжение следуваат илустративни примери за употребата на овие форми.

Прилогот *секоџаџ* со значење ‘во секое време’:

Доаџај ми секоџаџ ко ноџџа џџивка, мирна, макар малку џаџжна. „Дождови“ од Матеја Матевски (1956)

Сеедно оџ која џосџавка ке џрџнеме, нам секоџаџ ке ни недосџасувааџ џовеке елементи за џџпреџизно да се оџределиме за која џ да е дефиниџија за џоезијаџџа. „Љубопис“ од Анте Поповски (1980)

Прилогот *секаде* со значење ‘на секое место, по сите места’:

Се наоџам каде џџџо сакам. Секаде и никаде. „Балканска книга на умрените“ од Мето Јовановски (1992)

Зџџоа мора да џе убедам да сфаџџџи дека духџџ е секаде наоколу, сеџрисуџџен. „Мудрецот“ од Радојка Трајанова (2008)

Прилогот *секако* со значење ‘во секој случај, по секој начин’. Овој прилог добил и малку поинакво значење во македонскиот, освен она првобитното, па така се употребува со значење ‘сигурно, се разбира’. На пр. *Секако ке дојдам!* = *Сиџурно ке дојдам*. Дури, разговорно, се употребува

во формата *йосекако*, со истото значење. Ваков пример најдовме и во литературата: *Сакам йо секако да го фатиам, да го добавам.* „Небеска Тимјановна“ од Петре М. Андреевски (1988)

*Најйосле, кога некој некоџо не йознава, може **секако** да си го замисли, ќе речеише.* Така си е. „Зоки Поки“ од Оливера Николова (1963)

*Доце Срменков (а и друџиие каменоломци) **секако** сакал да знае зошийо им се йолку воденички камења.* „Тврдоглави“ од Славко Јаневски (1990) = ‘во секој случај’

Придавката **секаков** се употребува со значењето ‘најразличен, севозможен; каков и да е’:

*Беше слайка, йреслайка, убава, йреубава, йоубава од **секакво** злайо.* „Билјана“ од Глигор Поповски (1972)

*Да, јас на ваше месйо би ги йродал дуканиише и би йресйанал **секаков** конййакй со нив.* „Белиот јоргован“ од Хајди Елзесер (2012) = со значење на негација!

Како што може да се забележи во последниот пример, придавката што означува некаква сеопфатност може да се употреби и со спротивно значење од првобитното - со значење на негација, во зависност од поширокиот контекст.

Заменката **секој** се употребува со значењето ‘за човек луѓе - се однесува поединечно за сите; се однесува на сè, сите поими и предмети’. Во ДРМЈ наведени се и следниве изрази со оваа замена:

За секој случај - добро е да се преземат мерки на претпазливост.

По секоја цена - задолжително, без оглед на последиците и проблемите.

Секое зло за добро - во секое зло може да има нешто добро.

Секоја чест - признание за направено нешто, израз на почитување.

Сп. ги во продолжение останатите примери:

*Или: жениише имааи исйа клавијайиура, само на **секоја** различно се свири.* „Слово за змијата“ од Александар Прокопиев (1992)

*После, Ангеле не беше **секој** човек.* (=кој било) „Луман арамијата“ од Мето Јовановски (1954)

Заменката **сеишо** се употребува со значењето ‘сенешто’. Се изведува именката *сеишојао* ‘животно што јаде и месо и растителна храна’. Може да се употребува и со значење ‘глупости’, на пример *Зборува **сеишо**!* Многу често се среќава како дел од изразот *сè и сеишо*.

*Барабар учесишуваше во йриџошувашеишо на сè и **сеишо**, само не во неџовоишо йрошење йреку зимаиша.* „Последната алка“ од Стојан Арсиќ (2013)

Љ беше многу љубовна и имаше дебел ѓаз. Често одеше во црква да се моли за сè и сеишо. „Азбука и залутани записи“ од Иван Шопов (2010)

Постојат и други деривати од типот *сејрисушен, семакедонски, сенароден*, при што се се додава на некоја придавки за да означат сеопфатност.

3. Одрзгледувањето на потеклото на оваа замена може да се заклучи дека заедничката прасловенска форма *vъsъ се реализирала на различен начин во словенските јазици. Во голем дел од нив оваа замена добила некаков додаток, особено во западнословенските. Во полскиот, на пример, се чува основната форма и се следи карактеристичен западнословенски развој, т.е. *vъsъ, кое преминало во *vъšъ, и кое добило додавка -ytek / -ystek > *wszystek*. (Boryś 2008) Во источнословенските може да се каже дека најдоследно се чува старата форма – *вес*. Во јужнословенските јазици, освен во словенечкиот и во бугарскиот каде што има сличен развој како во источнословенските јазици, т.е. директно се континуира прасловенската форма, се извршила метатеза – *cav/sav*. Македонскиот јазик, покрај метатезата, дополнително го внел и членот, па така денеска имаме редовно членувана форма, барем во стандардниот јазик, како што видовме во дијалектите се запазени и форми само со метатеза, посебно во северните говори. Во еден периферен македонски говор пак, запазена е дури и старата форма *вес*. Може да се заклучи дека македонскиот јазик во поглед на формата е уникатен во словенската јазична средина, покрај метатезата што се извршила во самата заменска форма, таа е и редовно членувана.

Значењето на *целокуиносѝ, сеоифаѝносѝ* е карактеристично за оваа замена, тоа се пренесува и во изведените зборови. Во одредени ситуации, посебно кај изведените форми, тоа значење може да варира и да отстапи од првобитното во зависност од поширокиот контекст. Во рамките на именската синтагма множинската форма функционира како показател на колективна референција покрај именки. Еднинските форми функционираат како придавки со значење ‘цел’ и како што видовме може да имаат и експресивна функција во поглед на изразување на сеопфатноста кога се наоѓаат пред лексичките показатели на референцијалната квантификација (*сиоѝ ѝој чаг*). Оваа форма конкурира со придавката *цел*. Барем за современиот македонски може да кажеме дека почесто се употребува *цел* отколку *сиоѝ*. Се стекнува впечатокот дека заменката *сиоѝ* е повеќе стилски обоена и се употребува најмногу во придружба на показна или присвојна замена или во некои изрази. Секако, во убавата

литература, а и во одредени дијалекти, далеку е позастапена *сиоѝ* отколку во говорениот стандард.

Користена литература

- Видоески, Б. 1999. *Дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик, ѝом 3*. Скопје: МАНУ
- Конески, Б. 1967. *Грамаѝика на македонскиоѝ лиѝераѝурен јазик*. Скопје: Култура
- Конески, Б. 2021. *Исѝорија на македонскиоѝ јазик*, Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание, том 9. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2008. Развитие на граматичките категории. Скопје: МАНУ
- Толковен речник на македонскиоѝ јазик*. Ред. Кирил Конески, В. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2011.
- Boryś, W. 2008. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Literackie
- Grzegorzczkova, R. 2002. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: PWN
- Kopečný, F. 1980. *Etymologický slovník slovanských jazyků, Slova gramatická a zájmena 2*. Praha: Academia
- Moszyński, L. 1984. *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Wasrszawa: PWN
- Stieber, Z. 1979. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: PWN

Извори

- Видоески, Б. 2000. *Тексѝови оѝ дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Angelina Panchevska

Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”
Macedonian Academy of Sciences and Arts – Skopje

THE PRONOUN *VBSЬ IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

Summary: The text deals with the contemporary state of the Proto-Slavic pronoun **vbsь* in the Macedonian language. This pronoun is analyzed in terms of form, as well as in terms of usage. In terms of form, it belongs to the development path followed by South Slavic languages, but it has developed its own specific feature - it is always used with an article. As for usage, plural forms function as indicators of collective reference, while singular forms act as adjectives with the meaning ‘whole’.

Key words: Macedonian, the pronoun **vbsь*, origin, contemporary state.

НОВИОТ БРАН
THE NEW WAVE

Јован КОВАЧЕВСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

kovacevskijovan@gmail.com

СТИЛСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ ВО ТВОРЕШТВОТО НА НИКОЛАЈ ВАСИЛЕВИЧ ГОГОЉ

Апстракт Овој труд претставува дипломска работа во која се истражени стилските особености во творештвото на рускиот писател Николај Василевич Гогољ, а се темели на целокупен осврт и анализа на литературните дела, на книжевните стилови што се среќаваат во нив, како и на литературниот текст и јазичните особености што се среќаваат во него. Покрај ова, земен е предвид и историскиот период во кој творел писателот, првенствено литературните правци како критичкиот реализам и националниот романтизам, нивното влијание на книжевниот стил, вклучително и општествените влијание од сферата на религијата, политиката, идеологијата, доминантните идеи, ставови и сфаќања на луѓето во тогашната Руска империја.

Клучни зборови: критички реализам, национален романтизам, фолклор, православие, Малорусија

Вовед

Деветнаесеттиот век како период од современата историја, ќе биде запомнет како ера на забрзан технолошки напредок, време на значајни научни откритија и пронајдоци, а секако книжевноста и литературата нема да останат отпорни на општествените, политичките и идеолошките влијанија, туку не покорувајќи им се, ќе дадат свој соодветен одговор.

Првата половина на XIX век се карактеризира со романтизмот, кој претставува книжевно, уметничко и интелектуално движење фокусирано на емоционалното изразување.

Во овој период Индустриската револуција ги живее своите последни години, која како голем пресврт во општество, драстично ги променила сите аспекти од секојдневниот живот на луѓето. Па така, и писателите ќе се префрлат во големите градови, а не сакајќи да ја изгубат врската со природата, ќе ја продолжат романтичната традиција во урбаните средини.

Романтизмот започнува да ја губи својата доминација некаде пред средината на XIX век, кога дел од писателите пополека се оддалечуваат од

овие теми, префрлајќи се на движењето на реализмот, а со тоа се менуваат и јазичните особености на литературните дела.

Сепак, оваа нова книжевна традиција не ги прекинува врските со веќе стариот рурален и идеализиран свет, бидејќи и во новиот ги среќава истите литературни херои, кои се претставени преку „обичниот човек“ и работничката класа, и нивното секојдневие.

Гогољ ќе биде еден од писателите што мошне успешно ќе се справи со проблемите што ја мачеле литературата, ќе даде свои одговори и решенија, а и добро ќе одигра на творечкото поле, користејќи го романтизмот за да ги постави основите на неговиот таканаречен критички реализам.

Потпирајќи се на творештвото на Гогољ преку користењето на метод на анализа на литературниот текст, а фокусирајќи се главно на стилистиката како лингвистичка дисциплина, се обидовме да ги дефинираме стилските особини и како тие се одразуваат низ творечкиот опус.

1. Општо за стилистиката

Стилистиката се дефинира како наука за стилот, додека, пак, стилот претставува начин на изразување на мислите, чувствата и впечатоците.

Стилистиката во литературата го означува проучувањето на препознатливите стилови, кои се наоѓаат во одредени книжевни жанрови на поединечни автори. Таа вклучува анализа на јазикот, јазичните фигури, тропите и реторичките средства што се користат за создавање на разноликост и дистинкција во пишувањето. (Katie Wales, 2011)

Стилот ја претставува посебната разновидност на јазикот што го користат различни поедници или групи на луѓе, во одредени ситуации или контексти. Во полето на социолингвистиката, американскиот филолог Вилијам Лабов, кој се смета за нејзин основач, стилот го дефинира како збир на лингвистички варијанти со специфични општествени значења, а варијациите можат да се појават синтаксички, лексички или фонолошки. (Trask R.L., 1997: 129)

Помеѓу функционалните стилови, уметничколитературниот стил се однесува на уметноста, и зазема главно место во сферата на естетското комуницирање меѓу луѓето.

Овој стил се карактеризира со широка употреба на стилските фигури и со разновиден уметнички јазик, особини што ги добива од употребата на дијалектизми, архаизми, историзми, неологизми итн. Своите почетоци овој стил ги датира од периодот на проучувањето на класичната реторика,

но современата стилистика своите корени ги наоѓа во таканаречениот Руски формализам и во Прашката школа, фокусирајќи се првенствено на поезијата во почетоците на дваесеттиот век. (Lesley Jeffries, Daniel McIntyre, 2010: 01) Во овој период, рускиот формалист Роман Јакобсон преку неговата емиграција во САД во 1940 година, ќе влијае врз развој на новата американска критика, а, пак, Михаил Халидеј, со својата работа дал придонес во развојот на британската стилистика. (Raman Selden, 1989: 83)

Во Русија и Советскиот Сојуз, голем белег врз стилистиката ќе остави јазичарот и филолог Виктор Виноградов, а ден-денес можеме да заклучиме дека иако како релативно млада дисциплина, таа е мошне важна кога станува збор за проучувањето не само на уметничко-литературниот текст и неговата естетска вредност, но и за секојдневниот пишан или изустен збор, опфаќајќи ги и допирајќи до сите сфери на денешното живеење.

2. Стилските особености во делата на писателот – Гогољ и Натуралистичката школа

Николај Василевич Гогољ, е познат во руската литература не само по своите литературни дела, туку и по тоа што се јавува како создавач на таканаречениот „гогољов стил“.

Стилот на Гогољ, како и засебните стилови на другите писатели, ги прикажува карактеристиките на жанрот, композицијата и поетскиот јазик присутен во делата.

Неговиот книжевен стил е мошне разнолик, ако го земеме предвид потеклото на писателот. Тој пишува за високата и владеачка класа, за нивните ставови, за погледи кон светот околу нив, за илузорноста на нивната моќ и лажноста на нивната самодоверба, а преку тоа објективно и реално го прикажува нивниот социјален пад. Сето ова придонесува Гогољ да влијае врз развојот на критичкиот реализам во руската литература, во течението на четириесеттите години на деветнаесеттиот век, и кон создавањето на едно неформално движење, кое ги обединило младите прозаисти во тоа време – „Натуралната школа“.

Поаѓајќи од тоа дека литературното движење и Натуралната школа немале ниту официјално-правна застапеност, ниту списоци за членство за времето на своето постоење, тешко е да се одлучи кој писател од овој период би можел да се вброи како дел од неа. (Литературная энциклопедия, 1934: 621-625)

Од друга страна, доколку го земеме предвид литературниот стил на делата печатени и објавени во овој период, може да заклучиме дека тие спаѓаат во оваа група, доколку во стилот се среќаваат следните карактеристики:

- литературните дела се базирани на општественозначајни теми, кои опфаќаат различни слоеви и класи на општеството;
- имаат критички став кон општествената реалност за која пишуваат;
- во естетското и уметничкото изразување се среќаваат елементите на реализмот;
- ако во нив среќаваме „борба“ против т.н. идеализирање на реалноста;
- доколку е присутна естетска целост и автономија;
- и ако се присутни елементи на романтичната реторика.

3. Стилот во циклусот „Вечери во селцето крај Диканка“

„Вечери во селцето крај Диканка“ претставува збирка раскази, објавена во два дела, во 1831 и 1832 година, а според својата тематика и уметничките одлики, претставувала новост во руската книжевност. Великанот Пушкин во едно од неговите писма, изразил големи пофалби, оценувајќи ја како една необична појава, поради својата весела, искрена и неизвештачена тематика. (Радован Лалић, 1966: 20) Во збирката се среќаваат расказите „Сорочински панаѓур“, „Бадник“ и расказот „Иван Фјодорович Шпонка и неговата тетка“.

Книжевниот стил во овие дела, првенствено се карактеризира со елементи на фолклорот и етнографијата, го среќаваме јазикот на народот (разговорниот, секојдневниот), а раскажувањето е надополнето со лиризам и хумор. Поаѓајќи од аспектот на јазикот, општата особеност на стилот во циклусот се изразува со употреба на метафори, симболика, дијалози, ритмика и музикалност. Најголемата одлика што ги издвојува од дотогашните, е тоа што во нив нема претеран етнографизам, ниту, пак, има присуство на стремеж за егзотиката, и во нив го среќаваме новиот херој, претставен преку обичниот селанец. Овој нов херој живее далеку од петербуршките улици, широките булевари, и изобилството на градот, во еден веќе изгубен и непознат свет за граѓанската класа, поради што расказите добиваат голем успех. Мнозинството од писателите во своите дела го гледале „простиот народ“ со симпатија, и го задржувале заштитувачкиот тон кон нив, но Гогољ го прави спротивното, се соживува со масите и нивните народни сфаќања и интереси, и во делата господскиот

тон скоро воопшто и да не е присутен. (Радован Лалић, 1966: 20-21)

3.1 Стилот во расказот „Сорочински панаѓур“

Анализирајќи го морфолошкиот карактер на текстот во кој се среќава расказот „Сорочински панаѓур“, објавен во 1831 година во прва книга на Гогољ, можеме да забележиме дека писателот користел етнографски и фолклорни мотиви, од малорускиот фолклор и од украинската литература, а стилскиот карактер може да се изучи фокусирајќи се на описот во метафорите, ликовите и фантастичните елементи.

3.1.1 *Стилои во метафориите*

Уште на самиот почеток писателот го запознава читателот со средината во која се наоѓаат ликовите во делото, преку отсликувањето на убавините на Малорусија. За оваа цел, Гогољ се служи со метафорите, низ кои се опишува еден августовски ден за време на „малоруското лето“, каде што „часовите напладне блескаат во тишина и омарина“, а небото е претворено во еден „безмерен океан“, кој како „сладосна купола“ е „виснат над небото“. Метафорите од јазичен план во текстот се користат за создавање на живописни сцени, присутни во описите за „малоруското лето и августовскиот ден“, каде што наоѓаме амбиент на мир и спокој, но и одреден степен на грандиозност и пространство, првенствено во описите на „небото“, коешто како „океан ја покрило земјата во форма на купола“.

Во овој пејзаж доминираат пред сè боите, на драгоцените камења и метали, видливо од описот на „етеричните инсекти“, кои се исто толку скапоцени како и „смарагдите, топазите и рубините“. Палетата на бои се надополнува и со „сребрените песни“ во полето, со силниот ветер кој „прска злато“ врз сенките од дабовите лисја, а тука ги имаме и „сивите стогови и златните снопови“ што се распространи низ полето, кое со својот опис си противречи себеси, а е претставено во исто време и како „молчаливо и замрено“ и како „бесмртно“. Доколку се осврнеме кон експресивноста, ќе забележиме дека таа е изразена преку идеализирање на природата, давајќи ѝ одреден степен на емоција и визуелност преку употребата на боите поврзани со скапоцените камења, а пак од друга страна, има присуство на спротивности, кои се отсликани врз основата на едноставноста и богатството на природата, надополнета и со одредено присуство на парадокс на темата „живот-смрт“.

Употребата на симболиката е исто така значајна во овој севкупен опис, а неа ја гледаме преку „тополата“ – како симбол на Малорусија

(Украина), и „брезата“ – како симбол на Русија, коишто блескаат во својот полн сјај, коегзистирајќи една до друга.

Описот што го користи Гогољ за малоруската сценографија, има за цел да ја претстави како еден еден нераскинлив дел со луѓето коишто живеат во неа, а ова понатаму низ текстот се отсликува преку ликовите, и нивниот внатрешен и надворешниот изглед.

3.1.2 Стилизи во ликовите

Доколку се обидеме да го пронајдеме тогашниот нов херој во литературата т.н. „обичен селанец“, можеби ќе го пронајдеме во некој од ликовите во расказот.

Селанецот Салогин Черевик, кој е еден од главните ликови во делото, читателот го среќава како пополека се движи кон панаѓурот зад својата запрежна кола, полна со товар за продавање, носејќи го со себе своето семејство, присутно во извадокот:

Настрана осамотено се влечкаше запрежна кола, влечена од истоштени волови, затрупана со вреќи, кадела, платно и разни домашни предмети, зад која се клатеше нејзиниот сопственик, облечен во чиста платнена кошула, и извалкани платнени шалвари. Тој мрзливо си ја бришеше потта што во крупни капки му се лизгаше од црномурното лице и му капеше дури и од долгите мустаќи, напудрени од истиот оној неуморлив шминкер... (Свезди на светската книжевност, 2014: 336)

Во извадокот се присутни неколку двојки на семантички антоними, како што е примерот „чиста-извалкани“, две спротивности што истовремено сугерираат и на напорниот живот на козациите, но и на нивниот силен и морален карактер да се опстои по секоја цена, потоа ја среќаваме двојката „пот-пудра“, која алудира на трудот што таткото го дава за своето семејство, но и на одредена степен на култивираност, и на крај го имаме семантичкиот антонимски пар „козак-шминкер“, каде што имаме два спротивни симбола, од кои едниот ја застапува традицијата, традиционалните вредности, храброста и машкоста, а другиот модернизмот и површноста.

Во овој пасус може да забележиме употреба на зборови со преносно значење, кои се користат за опишување на „потта“, која го „пудри“ неговото машко лице, а пак нејзините крупни капки се опишани како

да се „напудрени од истиот оној неуморлив шминкер...“, што исто така ѝ дава и една форма на персонификација.

Сличен опис може да се забележи и за селската девојка, односно ќерката на Черевик по име Параска:

...на колата седеше убавичката ќерка со тркалезно лице, со црни веѓи што како рамни лакови беа кренати над светлите костенливи очи; нејзините розови усни се насмевнуваа, а косата ѝ беше поврзана со црвени и сини панделки, што заедно со долгите плетенки и китката полски цвеќиња се вишеа на нејзиното прекрасно главче како некаква богата круна. (Свезди на светската книжевност, 2014: 336)

Таа е претставена како вистинска убавица „со тркалезно лице“, „со црни веѓи рамни како лакови“, „со светли костенливи очи“ и „со розови усни“, „со коса во форма на долги плетенки“ поврзани „со сини и црвени панделки“, кои „со китката цвеќе“ формираат „богата круна“ на нејзиното „прекрасно главче“. Може да се забележи дека низ описот се среќаваме со стилската фигура анафора, преку повторувањето на предлогот „со“, за да се создаде ритам и да се подобри визуелниот ефект, а притоа и да се нагласат деталите создавајќи впечатлива слика за ликот. Гледано од синтаксички аспект, извадокот започнува со сложена независна реченица, фокусирајќи се и насочувајќи го целото внимание на читателот кон подметот – „убавичката ќерка“, а потоа продолжува со редица зависни реченици во кои е употребен предлогот „со“. Оттука го гледаме и интерпункцискиот аспект, кој исто е претставен со употребата на запирки и точка запирка (покрај сврзникот „а“), кои се користат за поврзување на два тесно поврзани сегменти по смисла.

Романтизмот, кој како литературен правец се карактеризира со поетско отсликување на народниот живот, првенствено во описот на ликовите како носители на највисоките особини на народот, наведува дел од критичарите збирката како и расказот „Сорочински панаѓур“, да го сместат во оваа категорија на дела. (Радован Лалић, 1966: 21-22)

4. Стилот во циклусот „Миргород“

Збирката раскази „Миргород“, е објавена во два дела, во далечната 1835 година, и претставува втора збирка на писателот Николај Гогољ. Во циклусот раскази ги среќаваме литературните дела по име „Старовремски спахии“ и легендарниот „Тарас Буљба“, објавени во првиот дел, а пак расказот „Виј“ и „Приказната за тоа како се скара Иван Иванович со Иван Никофорович“, се објавени во вториот дел.

Земјаќи ги предвид сцените каде што се одвиваат настаните во делата, можеме да заклучиме дека повторно ја имаме украинската степа, и селскиот живот на козаците, а тука е и веќе добропознатиот херој – „простиот човек“.

Во расказите писателот зборува за благородниците и бесцелниот живот на високата класа, а тоа го претставува преку реалистичкиот опис на карактерот на главните ликови, употребувајќи метафори, симболизам и дијалози за ликовите и природата околу нив, преку антитези кога зборува за спротивностите помеѓу козаците и благородниците, и сарказам надополнет со иронија кога ги истакнува недостатоците на пустиот дворјански живот. За ова пишува и големиот руски критичар Белински, кој рекол дека умешноста на писателот е во тоа што му овозможува на читателот да се сожалува на глупостите што ги прават ликовите, притоа водејќи до нивно сожалување. (Радован Лалић, 1966: 23-28)

4.1 Тарас Буљба – како симбол за националниот романтизам

Литературното дело „Тарас Буљба“ по својата форма претставува новела, објавена од страна на Гогољ како дел од збирката „Миргород“, во 1835 година, врз која поминал долги години редактирајќи го текстот, сè до конечното издание објавено во 1842 година, многу подолго од првичното.

Основата на приказната е земена од украинската историја, а настаните во неа се одигруваат во периодот на шеснаесеттиот и седумнаесеттиот век, за време на судирот помеѓу козацките атамани и полските панови (благородници), кои тогаш завладеале со Малорусија (Украина). Иако својата инспирација Гогољ ја зема од историјата, важно е да се напомене дека тој не користи точни и проверени извори, туку се осврнува кон украинските народни песни, преданија, легенди а особено летописите, што го категоризира делото како „историска фикција“.

Стилските особености на текстот писателот ги надополнил со патетичен и свесен стил, а сепак претставувајќи ги ликовите на селаните и полското благородништво мошне вистинито, не отстапувајќи од карактеристиките на реализмот. Тој ја отсликува борбата на козаците

против пановите, борбата за слобода и заштита на своите родни земји, но исто така ја прикажува и нивната сурова страна, дури и нивните најлоши и најсверски постапки. (Радован Лалић, 1966: 27-28)

4.1.1 Стилизираност во ликови на Тарас Буљба

Ликот на веќе добропознатиот козак Тарас Буљба, го среќаваме на почетокот на расказот во првата глава, и тој зазема мошне важно место во приказната. Стилистичка анализа на текстот од делото ќе ја изучиме во описот даден за него, и ќе го поставиме прашањето дали и до колкав степен тој може да се смета за симбол на козаците во следниот пасус:

„Тарас беше еден од домородните, стари полковници: роден за воинствени емоции и се одликуваше по суровата директност на својот карактер. Тогаш влијанието на Полска веќе почнуваше да се појавува врз руското благородништво. Многумина веќе ги прифатија полските обичаи, заведувајќи живот во изобилство, со великолепно слуги, соколи, ловци, вечери и дворци. Ова не му се допаѓаше на Тарас. Тој го сакаше едноставниот козачки живот, и се караше со оние негови другари коишто беа наклонети кон варшавската страна, нарекувајќи ги робови на полските господари. Секогаш смирен, тој се сметаше себе си за законит заштитник на православието.“

Оттука може да се забележи дека текстот започнува со опис на самиот Буљба и неговиот карактер. Нему му се припишуваат епитетите „домородец“, и „стар полководец“ кој патем е и „роден за воинствени емоции“, со што се потврдува неговата општествена позиција како водач на козаците, создавајќи една слика на силна, самоуверена личност.

Овие негови карактеристики ги нагласуваат и спротивностите што главниот лик ги има со останатите блиски другари и благородници, кои веќе поминале на „варшавската страна“, што индиректно ни дава до знаење дека станува збор за можно „предавство“. Користејќи ја компарацијата, Гогољ ни ја прикажува „спротивната страна“, која веќе ги прифатила „полските обичаи“ и се впуштила во „животот во изобилство“, одлуки што се спротивни од оние на Буљба, бидејќи тој сè уште го „сакал едноставниот козачки живот“.

Преку ова писателот создава една слика на вистински „херој и патриот“, кој е спремен да застане дури и против своите најблиски и да ги

осуди нивните постапки, нарекувајќи ги „робови на полските господари“. Таквиот чин на патриотизам, на Буљба му дава право да се именува себеси како „законит заштитник на православието“, епитет и титула преку кои се признава и се става печат на неговото „јунаштво“, земајќи ја предвид православната позадина на мнозинството на малорусите, а и на руските граѓани во тоа време.

4.1.2 Русификацијата и нејзиното влијание врз стилистиката

Како што веќе беше напоменато, новелата низ текот на своето постоење се здобива со неколку редактирања, како од самиот Гогољ, така и од цензурата, со што драстично се менува текстот.

Првото издание објавено во 1835 година се разликува од второто издадено во 1842, по должината и по формата на текстот, кој подлежи на процес на „русификација“.

Во второто издание, промените влијаат врз стилските особености на текстот, во кој активно се заменуваат зборовите како што се „Украина“ со нови кованици од типот „Јужна Русија“ или „Малорусија“, а исто така се отфрлаат украинизмите од јазикот, и се заменуваат со зборови од руско потекло. Овие промени се случуваат низ целиот текст, опфаќајќи ги не само дијалозите помеѓу ликови и нивните реплики, туку и описот на нивниот карактер. (Виноградов, Игорь Алексеевич, 2001 год.) За илустрација можеме да ги земеме долунаведените извадоци од двете редакции:

Прво издание

Булба беше навистина тврдоглав. Тој беше од оние ликови што можеа да се појават само во турбулентниот XV век, а потоа и во полуномадскиот *Исток на Европа*, во времето на правилните и неправилните сфаќања за земјите, сфаќања што станаа некако спорни, односно нерешено владение, на коешто *Украина* тогаш припаѓаше...

Второ издание

Булба беше навистина тврдоглав. Тој беше од оние ликови што можеше да се појават само во тешкиот XV век на полуномадскиот *агол на Европа*, кога цела јужна *примитивна Русија*, напуштена од нејзините кнезови, беше опустошена, изгорена до темел од нескротливите напади на монголските грабливци...

Како двигател за русификацијата се зема таканаречената „теорија за официјална народност“, која како политичка идеологија е присутна и во литературата во периодот на владеењето на Николај I, а е основана од влијателниот руски државник Сергеј Семјонович Уваров, кој тогаш ја застапувал високата позицијата министер за просвета. Во основа на оваа политичка идеологија лежат конзервативните погледи за науката и литературата, коишто Уваров ги сведува во три збора присутни во девизата „Православие, самодржавност и народност“, во еден од неговите извештаи упатени кон императорот. (Буганов В. 1966: 172)

5. Стилот во Петроградските раскази

„Петроградските раскази“ е името на третата збирка на Николај Гогољ, која била издадена во 1835 година, првично вклучувајќи ги расказите „Невски проспект“, „Портрет“, „Дневникот на еден лудак“, а подоцна била комплетирана во една целина додавајќи ги и расказите „Нос“ и „Шинела“.

Кога зборуваме за стилските особености на книжевниот стил во делата, повторно ги пронаоѓаме фантастичните елементи, кои може да ги третираме како „хофмановски“, по стилот на германскиот писател на фантастични раскази Хофман, а истите во расказите со својата ирационалност се вклопуваат во една хомогена и неразделна средина. (Nana Bogdanović, 1964: 130-131) Како пример за оваа карактеристика на јазичниот стил, може да го земеме расказот „Нос“, во кој фантастичните елементи како што е „живиот нос“, се толкуваат како метафори и алегии, па така носот ја симболизира желбата за идентитет и социјален статус, а, пак, сарказмот на Гогољ присутен во описот ја нагласува апсурдноста.

Со овие раскази, писателот ни дава до знаење дека тој не е единствено писател на живописните приказни од Малорусија (Украина), туку е и добар познавач на градската средина, со сите нејзини позитивни и негативни страни. Преку нив се забележува не само книжевниот развој на Гогољ, туку и развојот во целата руска книжевност воопшто, каде што како пандан на „простиот селанец“ од далечните губернии, сега доаѓа до израз обичниот граѓанин, кој исто така мора да се бори против високите класи на општеството, а е познат под кованицата „мал човек“.

5.1 Концептот на „малиот човек“.

Пред творештвото на Гогољ, во руската книжевност најчесто главните ликови биле благородниците, земјопоседниците и дворјаните, а малку или воопшто не се зборувало за обичните луѓе, за нивниот живот, и за проблемите со кои тие се соочуваат во секојдневието.

Иако т.н. концепт на „малиот човек“ во литературата го актуелизира Гогољ, пред него бил воведен од страна на Александар Сергеевич Пушкин, но, значението кај Гогољ е што тој отишол подалеку од обичното опишување, и темата ја продлабочил и проширил.

Како главни ликови во „Петроградските раскази“ ги запознаваме занаетчиите, интелектуалците и службениците од ниските и не толку влијателни позиции во руското општество. Писателот го изразува страдањето на индивидуалецот од оваа граѓанска класа, кој е впуштен сам да се справи со предизвиците на големиот град, обземен од бездушната бирократија, а тој ја зазема улогата на бранител и застапник на пониските слоеви, со што го засилува хуманистичкиот одраз на неговите литературни дела.

Создавајќи го „малиот човек“, Гогољ започнува една долга традиција во руската книжевност, која Достоевски ќе ја нарече тема на „понижените и навредените“, а карактеризирајќи се со својата неисцрпност, засекогаш останала како важен елемент од литературата. (Радован Лалић, 1966, стр 30-31.)

5.1.2 *Стилој во ојисој на шинелајџа во истоимениот расказ*

Во расказот „Шинела“ го следиме животот на уште еден службеник по име Акакиј Акакиевич Башмачкин, кој работи во една канцеларија и нема никакви амбиции.

Башмачкин е претставник на „малиот човек“, па така и неговиот карактер е повлечен и скроман, поради што тој постојано трпи потсмев и е цел на шеги од страна на неговите колеги. Зиме тој добива голем бонус на платата, со која купува нова шинела, но една ноќ, попат ќе биде нападат и ограбен, останувајќи без неа. Грабежот сиромавиот ќе го пријави кај еден службеник, негов пријател од детството, но, службеникот сега имајќи повисока позиција од него, едноставно со дрзок и најстрог тон ќе го врати дома, а набргу од големиот студ, Акакиј ќе се разболи и ќе почине.

Гогољ опишувајќи ја оваа сурова реалност и општествена позиција во која се наоѓа службеникот, ја надополнува со доза на фантазија, хумор и неочекуван пресврт на крајот на приказната, кога започнуваат да се шират

гласини, дека ноќе духот на Акакиј ги напаѓа граѓаните и им ги краде шинелите. Една ноќ службеникот ќе биде пресретнат од него, и смртно уплашен за својот живот, му ја дава шинелата, со што духот си заминува засекогаш:

Откако се сврти, тој забележа еден човек со мала става, во стар износен вицмундир и вјасено го препозна во него Акакиј Акакиевич. Лицето на чиновникот беше бело како снег и гледаше како вистински мртовец. Но вјасеноста на значителното лице ги надмина сите граници кога мртовецот си ја исклешти устата и откако го заплисна со тешка гробна миризба... (Свезди на светската книжевност, 2014: 191)

Анализирајќи го стилот во овој извадок, од лексички аспект забележуваме дека авторот избира зборови како што се: „мала става“, „стар износен вицмундир“, со цел да го покаже контрастот и разликите помеѓу него и службеникот, коишто постојат и по смртта.

Употребата на епитетите за неговото лице: „бело како снег“ кое „гледа како вистински мртовец“, ја нагласуваат темата на смртта во приказната и фантастичниот аспект во неа, надополнета и со „гробната миризба“, што со себе ја носи духот на веќе починатиот Акакиј.

Поаѓајќи од описите на ликот и духот, можеме да забележиме дека и двајцата ги поврзува истата семантика за смртта, која игра важна улога во пренесувањето на главните теми во расказот. Една од нив е социјалната критика што Гогољ ја праќа кон немилосрдниот однос на општеството врз „малиот човек“, односно главниот лик. Па така, темата на смртта го симболизира не само физичкиот крај како оној на Акакиј, туку и духовното и морално умирање, предизвикано од рамнодушноста и суровоста како онаа на службеникот.

Во извадокот може да пронајдеме и метафора, која е употребена за да го опише ужасот на службеникот: „вјасеноста на значителното лице ги надмина сите граници“, со што создава слика на личност преплавена во страв и ужас од тоа што го гледа пред себе.

Стилските особености на реализмот и фантастиката се среќаваат, а за делото „Шинела“, големиот Достоевски ќе рече „Сите ние излеговме од под Шинелот на Гогољ“, со што го потврдува влијанието на писателот врз и во литературата во тој период. (Рейсер, С. 1968: 184-187)

Заклучок

Проучувајќи ги литературните дела на Николај Василевич Гогољ, се забележува една линеарна прогресија, како во личниот живот на писателот, така и во творештвото.

Стилските особености на народниот јазик, со своите архаизми и украинизми, се присутни и во првите два циклуса, а во циклусот „Вечери во селцето крај Диканка“, ја имаме првата радикална промена во тогашната литература, односно замирањето на дотогашниот заштитнички однос кон „простиот народ“ од писателите, и настапувањето на новото сфаќање, преку кое тој се соживува со нив, давајќи им ги највисоките и најпозитивните народни особини. Особеноста на јазичниот стил во делата се искажува преку експресивноста на метафорите и симболите за малоруската сценографија, семантичките антоними, анафорите, персонификацијата и ефектот што доаѓа од интерпункцијата.

Преку веќе надалеку познатата новела „Тарас Буљба“ од вториот циклус на раскази „Миргород“, дознаваме за легендарното херојство на степските војни, а во делото јазичните особености на стилот се изразени преку метафори, иронија, сарказам, антитеза и компарација, но и одреден степен на фолклорни елементи, надополнети со особините на националниот романтизам.

По трет и последен пат, во збирката „Петроградски раскази“, Гогољ ќе ја изненади јавноста со концептот на „малиот човек“, кој иако бил воведен од Пушкин, а посочен од Белински, ќе успее да го продлабочи, да го рedefинира и да го претстави во јарко светло на читателот, а книжевниот стил во делата ќе се обвита во руво на фантастиката.

За крај може да се заклучи дека стилските особености на творештвото на Гогољ, се пред сè изразени преку критичкиот реализам, надополнети со националниот романтизам и фантастиката, а црпејќи од народното творештво, фолклорот и етнографијата, преку мала доза на сатира и хумор, тој го создава својот гогољов книжевен стил, кој е веќе неразделив дел од руската литература, но и пошироко.

Користена литература

Кирилица:

- Богданоска Билјана (2007). *За матуранти: македонски јазик и литература*. Скопје: Бомат графикс.
- В. И. Буганов, П. Н. Зырянов, А. Н. Сахаров; *История России, конец XVII - XIX век. 10 класс. Профильный уровень*. 17-е изд. М. Просвещение, 2011. С. 172.
- Бочаров С. Г. (1981). *Петербургские повести Гоголя*. Правда.
- Виноградов, Игорь Алексеевич. (2001). *Гоголь и Уваров: Православие, самодержавие, народность*. Вестник российского гуманитарного научного фонда.
- Воронский Александр. (2008). *Гоголь*. Молодая гвардия.
- Свезди на светската книжевност (2014). *Николај Гогољ, Раскази и повести*. Скопје: Магор.
- Литературная энциклопедия. (1934). Т. 7. Советская Энциклопедия.
- Рейсер, С. *Все мы вышли из гоголевской «Шинели»*. Вопросы литературы, (1968).
- Радован Лалић, (1966). *Николај Васиљевич Гогољ*. Београд. Просвета.
- Серов Вадим Васильевич. (2003). *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*. Москва: Локид-Пресс.

Латиница

- Nana Bogdanović, (1964). *N. V. Gogolj, Petrogradske pripovetke*. Beograd. Rad.
- Trask, R. L. (1997). *A Student's Dictionary of Language and Linguistics*. London. Arnold.
- Lesley Jeffries, Daniel McIntyre, (2010). *Stylistics*, Cambridge University Press.
- Raman Selden. (1989) *The Cambridge History of Literary Criticism: From Formalism to Poststructuralism*. Cambridge University Press.
- Katie Wales, (2011) *A Dictionary of Stylistics*. London. Routledge

Користени извори

- Николај Гогољ (16 јули 2023). *Википедија* https://mk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%98_%D0%93%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%99&oldid=5014114

Jovan Kovachevski

Blaze Koneski Faculty of Philology

Ss Cyril and Methodius University in Skopje

THE STYLISTIC CHARACTERISTICS IN THE WORK OF NIKOLAI VASILYEVICH GOGOL

Summary: This paper is a diploma thesis in which the stylistic characteristics in the works of the Russian writer Nikolai Vasilyevich Gogol are explored through an overall examination and analysis of both the literary works and the literary styles found in them, as well as the literary text and its peculiarities. In addition, the historical period in which the writer wrote was also taken into account, primarily the literary trends such as critical realism and national romanticism and their influence on the literary style, including social influences from the spheres of religion, politics, ideology, and the dominant ideas, mindsets, and perceptions of the people in the then-Russian Empire.

Keywords: critical realism, national romanticism, folklore, Orthodoxy, Little Russia

Фросина МИЛКОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

ПРИКАЗ НА ЖЕНСКАТА СЕКСУАЛНОСТ ВО РУСКАТА КНИЖЕВНОСТ НА КРАЈОТ НА XIX И ПОЧЕТОКОТ НА XX век

Апстракт: Овој труд го анализира приказот на женската сексуалност во неколку дела од руската книжевност од крајот на XIX и почетокот на XX век. Анализата се фокусира на тоа како овие текстови ги одразуваат и ги предизвикуваат социјалните норми преку приказот на женските ликови и нивните сексуални искуства. Притоа, се разгледуваат теми како автономијата, сексуалната самоопределба и психолошката трансформација на женските ликови во контекст на доминантните патријархални структури и социоекономските услови. Главната цел е да се даде нова перспектива за разбирањето на женската сексуалност и нејзината улога во формирањето на женските идентитети во руската литература од овој период.

Клучни зборови: руска книжевност, женска сексуалност, автономија, самоопределување, родови динамики

Вовед

Периодот од 1890 до 1920 година се одликува со драматични промени во Русија. Во контекст на револуционерни движења и феминистички идеи, литературата се преобликувала, воведувајќи женски ликови со поголема автономија и подлабока психолошка разработеност, на тој начин одразувајќи го преиспитувањето на традиционалните улоги и очекувања.

Во „Кројцеровата соната“ Толстој ги разгледува бракот и женската сексуалност преку призма на љубомора и морални конфликти. Лидија Зиновјева-Анибал, пак, во „Триесет и три изрода“ ги истражила лезбијските односи и предизвиците поврзани со женската интимност, додека Зинаида Гипиус во „Куклата на ѓаволот“ посветила внимание на женското осамостојување и интелектуалното созревање. Александар Куприн во „Јама“ сурово ја прикажал реалноста на животите на жените во бордел, откривајќи ја нивната борба и издржливост.

Овие дела посведочиле за време кога општеството се преобликувало, а жените се бореле за афирмација на нивните идентитети и интимни аспекти во општествени рамки. Во овој текст ќе ги истражам поимот на женственоста и неговите разновидни културолошки, општествени и книжевни димензии, со фокус на динамичните промени што се случувале во Русија од крајот на

XIX до почетокот на XX век. Категоријата на женственоста во современата хуманистичка мисла, како што истакнува Кардаполцева, се разбира како „конструкт, формиран од културата на општеството во одредена фаза од неговиот развој, вкоренет од културата во процесот на социјализација на личноста и обликуван како резултат на различни фактори, меѓу кои се општествените, индивидуалните, идеолошките, политичките, етничките, религиозните, етичките и други...“ (Кардапольцева В.Н., 2005)

Токму овие фактори го поттикнуваат и транзитот кон нови сфаќања за женската природа и општествената улога, чија трага особено се забележува во тогашната руска книжевност и култура.

Автономија и сексуална самоопределба

Анализата ги разгледува врските помеѓу женската независност и сексуалната самоопределба, истакнувајќи ги внатрешните конфликти што произлегуваат од обидите да се усогласат личните потреби со општествените очекувања. Преку извадоци и сцени што ги прикажуваат женските искуства и притисоците што ги обликуваат, се отвора можност за подлабоко разбирање на начинот на кој литературните прикази на женската автономија ги одразуваат и ги предизвикуваат општествените норми.

Анализата се фокусира на врските помеѓу женската автономија и сексуалната самоопределба, при што се разгледуваат внатрешните конфликти што произлегуваат од напорите да се усогласат личните потреби со општествените очекувања. Оваа тензија често се одразува во книжевните дела, каде што женските искуства се обликувани од структурите на општествените норми и културни стереотипи. Како што забележува Џудит Батлер: „За да биде угнетен, прво мора да стане разбирлив. Да откриеш дека си фундаментално неразбирлив (навистина, дека законите на културата и јазикот те сметаат за невозможност) значи да откриеш дека сè уште немаш пристап до човечкото. Тоа е како да се зборува само и секогаш како човек, но со чувство дека не си. Тоа е да откриеш дека твојот јазик е празен и дека нема признавање, бидејќи нормите според кои се одвива признавањето не се на твоја страна.“ (Butler J., 2004)

Ова гледиште ја истакнува улогата на општествените механизми на признавање и моќ во ограничувањето на женската способност за самоопределување, бидејќи тие механизми не само што го детерминираат опсегот на прифатливите однесувања, туку и го обликуваат начинот на кој жените се перципираат себеси и како другите ги гледаат. Во овој контекст, признавањето не е само чин на препознавање на индивидуалната вредност,

туку и процес на легитимација што се одвива во рамките на културни и општествени норми, кои честопати ги маргинализираат женските искуства.

Во книжевноста, овие ограничувања се илустрирани преку ликовите чија борба за автономија и самоидентификација ја рефлектира социјалната нееднаквост. Според Кардаполцева, разбирањето на женственоста е невозможно без социјалниот фактор на стратификацијата. Родовата стратификација е процес преку кој родот станува основа на социјалната стратификација. Од одреден момент, речиси во секое општество каде што социјално предвидените карактеристики имаат два родови типа, на едниот биолошки пол му се доделуваат социјални улоги што се сметаат за културно наметнати и помалку важни. Женственоста, како правило, се идентификува со „женското“ и означува намалување на социјалниот и културниот статус, традиционално восприемана како нешто што е културно наметнато и помалку важно во споредба со основните општествени вредности. „Женското“, согласно широко распространетата традиција, се наоѓа надвор од рамките на нормата. Тоа значи дека стереотипското разбирање на женственоста е најмногу поврзано со родовата нееднаквост. (Кардапольцева В.Н., 2005)

Наративите ја осветлуваат динамиката меѓу личните аспирации и наметнатите општествени улоги, разоткривајќи како структурите на моќ функционираат за да го намалат потенцијалот за индивидуална и колективна еманципација. Преку приказот на женските искуства, книжевните дела поттикнуваат критичко преиспитување на доминантните општествени норми, кои ги одредуваат условите за признавање, идентитет и субјективност. На овој начин, литературата станува важен простор за анализа, критика и можност за редефинирање на односите меѓу индивидуата и општеството. Оваа студија овозможува подлабоко разбирање на родовите во контекстот на времето, при што се истакнуваат постојаните борби на жените за афирмација на нивните идентитети и интимни аспекти во општествени рамки. Преку разгледување на начинот на кој ликовите се соочуваат со општествените очекувања и улоги, се откриваат внатрешните конфликти што произлегуваат од обидите да се усогласат нивните потреби со нивните идентитети. Оваа борба е илустрирана преку примери што ги прикажуваат женските искуства и притисоците што ги обликуваат, отворајќи можност за посеопфатно разбирање на начинот на кој литературните прикази на женската автономија ги одразуваат и ги предизвикуваат општествените норми. Анализирајќи како ликовите ги потврдуваат или ги губат своите права, студијата овозможува поцелосно согледување на родовите улоги и стратегии во однос на историскиот период.

Овие теоретски согледувања добиваат појасна димензија во „Кројцерова соната“ од Лав Толстој, каде што се разоткриваат предизвиците со кои се соочуваат жените во општество што формално им ги признава правата, но продолжува да ги согледува како средства за уживање. Толстој пишува „Ну, и вот освобождают женщину, дают ей всякие права, равные мужчине, но продолжают смотреть на нее как на орудие наслаждения“ (Л. Н. Толстой, 1996) (1996) и на тој начин сугерира дека и покрај доделените права, суштинската перцепција за жените не се менува. Толстој прави паралела помеѓу укинувањето на ропството и еманципацијата на жените, нагласувајќи дека вистинското ослободување бара длабоки трансформации во општествените ставови. „...для освобождения женщины нужно, чтобы общественное мнение считало позорным воззрение на женщину как на орудие наслаждения“ потврдува дека општественото мислење е клучен елемент во промовирање или попречување на женската слобода. Анализата дополнително покажува како овие ставови се интернализираат и влијаат врз самоперцепцијата и способностите на жените, особено кога културните норми ја ограничуваат нивната индивидуалност и потенцијал.

Во „Кројцеровата соната“ од Лав Толстој се истражува сложеноста на односот помеѓу формалното признавање на женските права и општествената перцепција која ги задржува жените во улоги на „средства за уживање“. Толстој посочува дека вистинската еманципација бара промени не само во законите, туку и во длабоко вкоренетите општествени ставови. Како што забележува Надежда Мелникова, предодреденоста на женската судбина, чија „програмираност“ е длабоко вкоренета во свеста дури и кај оние жени кои ги отфрлаат општествените норми, води до тоа дека „кршењето на општествените канони од страна на жените доведува само до физички или душевни повреди, но не и до слобода“. (Мельникова, Н. Н., 2011) Ова ја дополнува критиката на Толстој, нагласувајќи дека општествените ограничувања не исчезнуваат со формалното ослободување, туку продолжуваат да влијаат врз женската самоперцепција и можноста за вистинска автономија.

Слични интереси за општествените очекувања и женската индивидуалност се јавуваат и во „Триесет и три изрода“ од Лидија Зиновјева-Анибал, каде што внатрешните борби на ликовите се обременети со притисоците наметнати од средината. Воспитувана и обликувана од очекувањата за женственост и брак, Вера истовремено е свесна за кривката на своите односи и за тензијата помеѓу сопствените стремежи и културните предрасуди. Контекстот на нејзиното созревање, во амбиент кој ги нагласува изгледите, статусот и бракот како поважни од

личните афинитети, покажува дека женската автономија често зависи од способноста на поединецот да се ослободи од интернализираните модели. Уметноста служи како засолниште и средство за самоизразување, при што опишаните сцени на повлекување и вежбање улоги даваат пример за тоа како творечкиот чин овозможува простор за поинакво самоопределување, надвор од доминантните стандарди.

Наспроти овој контекст, економските односи и социјалната позиција играат клучна улога во дефинирањето на степенот на женската слобода, што е посебно нагласено во „Куклата на ѓаволот“. Тука, ликот на Лита иронично ужива поголема слобода токму поради тоа што останува невидлива за општеството, ограничена од својата економска и социјална улога, но ослободена од строгите морални надзори на повисоките класи. Љубопитноста и интеракцијата со литературата се покажуваат како суптилен отпор и средство за проширување на личниот хоризонт. Истовремено, жените од повисоки социјални класи, иако формално послободни да изразат одредени желби, се соочуваат со тесни морални граници, кои го дефинираат она што се смета за прифатливо однесување.

Ситуацијата прикажана во „Јама“ на Александар Куприн го истакнува влијанието на економските фактори и општествените хиерархии врз женската сексуална самоопределба. Паша е претставена како жена која свесно ја избира својата позиција во борделот, не само поради економски притисоци, туку и како простор за слободно истражување на своите желби, надвор од официјалниот морал кој ограничува. Така, борделот станува место каде што традиционалните очекувања се преиспитуваат, а некои жени пронаоѓаат специфична форма на автономија. Сепак, оваа форма на автономија е условена и ограничена, што се гледа во ликовите како Ана Марковна, кои не се во можност да управуваат со сопствениот економски и телесен интегритет, туку зависат од трансакциите и интересите на другите.

Сите овие примери заедно упатуваат на тоа дека женската слобода и сексуална самоопределба во руските литературни дела од крајот на XIX и почетокот на XX век се условени од меѓусебната поврзаност на општествените, економските и културните фактори. И покрај формалните права, општествените ставови честопати остануваат длабоко вкоренети и отпорни на промена, задржувајќи ги жените во улоги што ги осиромашуваат нивните можности за вистинска автономија. Литературата не само што ги одразува историските околности, туку и овозможува длабинско преиспитување на културните вредности. Преку овие наративи, се открива дека борбата за самоопределба е процес на постојано преиспитување и отпор, каде што жените се обидуваат да ги надминат наметнатите

ограничувања и да ја пронајдат својата позиција во светот. На овој начин, книжевноста се јавува како инструмент за подлабоко разбирање, критика и можност за промена, покажувајќи дека женската слобода е дел од поширокиот контекст на општествени трансформации и еволуција на родовите улоги.

Приказ на женското тело

Приказот на женското тело во литературата овозможува појасно разбирање на начинот на кој општествените вредности и родовите динамики на времето се огледуваат во книжевните дела. Истражувајќи ги различните призми преку кои е претставена женската форма, анализата го нагласува еротизирањето на женското тело, кое истовремено е и величано и сведувано на предмет. Оваа дихотомија отвора можност за подлабоко разбирање на тоа како литературата придонесува за конструирање на женските искуства и улоги. Преку анализа на извадоци и сцени, текстот го истражува влијанието на ваквите прикази врз женскиот идентитет и ја открива врската помеѓу еротизацијата на женското тело и пошироките општествени импликации. Со тоа, се отвора простор за преиспитување на улогата на телото во формирањето на родовите стереотипи и општествените очекувања.

„Кројцорова соната“ го става фокусот на женското тело како централна тема. Извадокот: „В ней сделалась какая-то вызывающая красота, беспокоящая людей. Она была во всей силе тридцатилетней нерожавшей, раскормленной и раздраженной женщины. Вид ее наводил беспокойство....“ (Л. Н. Толстой, 1996) го истакнува размислувањето дека вредноста на жената често се поставува на пиедестал само заради нејзината убавина, при што таа убавина има вредност додека се смета за чиста, млада и „недопрена“. Ваквиот израз на убавината не само што ја нагласува физичката привлечност, туку и го вади на површина немирот и стравот што истата го создава кај другите. Авторот на овој начин укажува дека женското тело служи како спектакл за машко уживање, но истовремено предупредува дека станува опасно кога жената станува свесна за својата сексуална моќ и почнува да ја користи за свои цели. Ваквата состојба ја доведува жената до осуда не поради самата привлечност, туку поради нејзината способност да привлече машко внимание и со тоа да предизвика немир, конфликти и ривалства, не само меѓу мажите и жените, туку и меѓу самите жени. Општеството, кое овозможува блиски интеракции и социјални настани, создава услови каде убавината и привлечноста се

претвораат во оружје за влијание, предизвикувајќи љубомора и тензии. Така, се поставува прашањето за улогата на општествените норми во обликувањето на личните односи и за тоа како овие норми можат да ги засилат конфронтациите помеѓу поединците.

Преминувајќи кон „Триесет и три изрода“ од Зиновјева-Анибал, женското тело е претставено преку призма на ранливост и еротика, изразувајќи ја неговата нежност и сензуалност. Поврзувањата со природата, како што е фразата „Как гроздја золотого винограда и на нив упавшије два лепестка бледно-алой розы“ (Л. Д. Зиновјева-Анибал, 1999), го прикажуваат женското тело како зрело за посакување, како плод што носи еротска димензија. Но, убавината не е само биолошки дар; таа може да се научи, да се развие и да се обликува. Изјавите од типот „Я тебя научу самой себе. Я тебя сделаю прекрасной, потому что я прекрасна.“ (Л. Д. Зиновјева-Анибал, 1999) подразбираат дека жената може да се ослободи од општествените ограничувања преку свесно обликување на својот изглед и идентитет. Сепак, оваа убавина останува минлива и поврзана со минливоста на времето, како што укажува Вера додека плаче: „Все неверное на земле. И красота тоже. Ты состаришься.“ (Л. Д. Зиновјева-Анибал, 1999). Овие размисли го потенцираат комплексниот однос меѓу женската убавина, личниот идентитет и општествените очекувања, при што убавината не е само причина за восхит, туку и повод за критичко преиспитување на нејзината суштина.

Понатаму, во „Куклата на ѓаволот“ женските ликови се справуваат со сопствениот поглед кон убавината, која е директно поврзана со чистотата, автентичноста и внатрешните вредности. Верка, слугинката, смета дека убавината треба да биде природна и неукрасена, отфрлајќи ги костимите и маските кои, според неа, ја изобличуваат вистината. Со тоа, се укажува дека убавината произлегува од самото тело и неговата внатрешна состојба, а не од надворешни украси. Моралната и духовната чистота се поставуваат како клучни елементи за вистинско разбирање на убавината. Од друга страна, машката перцепција во ова дело останува површна, концентрирана врз физичките атрибути на жената и нејзиното поведение. Јуриј, на пример, го оценува карактерот на жената според нејзиниот изглед, а разочарувањето се јавува кога таа не ги исполнува очекувањата засновани на надворешната убавина. Со ова, се потврдува дека општеството фаворизира надворешност, занемарувајќи ги карактерните особини или емоционалните состојби на жената.

Во „Јама“ се додава уште една димензија на оваа тема, прикажувајќи ја убавината како тесно поврзана со идејата за достапност и сексуална

желба. Размислите на ликовите откриваат дека физичката привлечност е дополнително засилена од перцепцијата за лесна достапност, како што е кажано во: „Красота этой женщины вместе с мыслью о ее ежеминутной, совсем легкой доступности волновала их воображение.“ (А. И. Куприн., 1958) Ова укажува дека женското тело не се вреднува само како естетска појава, туку и како нешто што може да се „поседува“ или да се контролира, а возбудата произлегува од самата леснотија на таквото поседување. Така се истакнува дека еротизацијата на женското тело често е поврзана со идејата за моќ, контрола и остварување на машките желби, засилени од контекстот во кој жената се смета за лесно достапен ресурс.

Приказот и еротизацијата на женското тело во овие книжевни дела функционираат како одраз на пошироките општествени вредности, родовите односи и економските услови од крајот на XIX и почетокот на XX век. „Кројцорова соната“ на Толстој покажува дека жената се вреднува според надворешниот изглед и „чистотата“, поставувајќи ги темелите за разбирање на патријархалните структури. „Триесет и три изрода“ ја поврзува женската убавина со еротиката и личната слобода, предупредувајќи на минливоста и ранливоста на оваа вредност. „Куклата на ѓаволот“ ја потенцира важноста на внатрешните стандарди и чистотата, во судир со површните машки критериуми. „Јама“, пак, ја вади на виделина економската и сексуална димензија, каде што убавината е стока, а контролата врз телото на жената станува дел од поширокиот социјален и економски пејзаж.

Преку овие различни примери станува јасно дека женското тело е повеќе од визуелен објект; тоа е централно поле каде што се среќаваат општествените, економските, моралните и родовите кодекси. Жените се соочуваат со објективизација, дехуманизација и комодификација, но истовремено и со можности за преиспитување на својата улога и позиција. Иако овие текстови истакнуваат заеднички теми на ранливост и објективизација, тие нудат и уникатни перспективи за женското искуство, одразувајќи ги различните културни и историски контексти во кои се создадени. Така, литературата не само што ја констатира објективизацијата, туку и преку сложените прикази на женските тела отвора можност за критичко преиспитување на општествените стандарди, културните норми и можноста за редефинирање на женскиот идентитет надвор од наметнатите рамки на времето. Преку овие наративи, читателите добиваат можност да согледаат како телото влијае врз конструирањето на родовите стереотипи, да ги преиспитаат своите ставови и да ја разберат историската условеност која и денес влијае на нашите перцепции, вредности и односи.

Психолошка трансформација

Психолошката трансформација, поврзана со женската сексуална потреба, го насочува вниманието кон начинот на кој литературните дела ги прикажуваат овие процеси како катализатори за длабоки лични промени. Фокусот е на тоа како ликовите се соочуваат со своите сексуални потреби и општествените очекувања кои го обликуваат нивниот идентитет, притоа откривајќи начини на кои женските желби функционираат како извор на сила, но истовремено можат да бидат причина за внатрешни конфликти и општествени осуди. Намерата е да се разгледаат подлабоките психолошки процеси кои ги водат женските ликови и да се анализираат општествените и културните контексти коишто ги формираат женските искуства.

Во „Кројцера соната“ на Толстој, разбирањето и прифаќањето на сопствените сексуални желби доведуваат до лична слобода, но истовремено се истакнуваат и опасностите на оваа динамика на моќ. Женската сексуалност е прикажана како извор на сила и самостојност, но и како средство за потчинување. Авторот посочува дека жените можат да влијаат врз мажите преку својата привлечност, а така стекнатата моќ, како што укажува цитатот: „...она действува на чувственост људски... овладева етим средством... добиваат страшна власт над људски“ (Л. Н. Толстој, 1996) може да доведе до морална деградација и злоупотреба. Овој поглед ја отсликува напнатоста меѓу сексуалната автономија и патријархалните општествени норми, нагласувајќи дека гледањето на жената како инструмент за задоволство всушност ја ограничува нејзината слобода. Толстој признава дека односите засновани исклучиво на физичка привлечност остануваат површни, а вистинската еманципација бара подлабоко препознавање на сопствените емоции и интимни потреби.

Аналогно на тоа, „Триесет и три изрода“ од Зиновјева-Анибал ја прикажува врската меѓу идентитетот и сексуалната желба како катализатор за самоспознание. Повторувачките формули, како „Тридцет три љубовници. Тридцет три Царици... И все ја! И все ја!“ (Л. Д. Зиновјева-Анибал, 1999), ги одразуваат множества аспекти на личноста што произлегуваат од сексуалните искуства. Ваквата динамика овозможува ликовите да признаат своите желби и да ги прифатат како дел од својот идентитет, притоа ослободувајќи се од општествените ограничувања. Судирот меѓу општествените очекувања и личните чувства се претвора во можност за раст. Вера, на пример, низ своите трагедии наоѓа спасение и смисла, признавајќи дека прифаќањето на минливоста на убавината и љубовта води до поголема длабочина на самоспознание. Преку оваа

преобразба, ликовите стануваат херои на сопствените приказни, а не жртви на околностите.

Слични трансформации се прикажани и во „Куклата на ѓаволот“ од Гипиус, каде што фокусот е ставен на дихотомијата меѓу општествените улоги и личниот идентитет. Ликот на Лита ја отелотворува младешката невиност и свесност, која ја надминува површинската претстава за женственоста. Описот на Лита како девојка која „знает и разбира повеќе, чем говори“ ја истакнува нејзината способност да ги препознае своите вредности и да ги сочува, иако општеството настојува да ја смести во одредени рамки. Како што станува посвесна за својата сексуалност, таа напредува кон поавтентичен идентитет, покажувајќи дека ослободувањето доаѓа од себеприфаќање и препознавање на сопствените желби. Овој процес на спознавање ја оспорува тенденцијата жените да се перципираат како пасивни учесници, а не како активни агенти во сопствениот живот.

Во „Јама“ од Куприн, каде што поимите љубов, поседување и интимност се преиспитуваат во контекст на сурова социјална реалност, општествените норми ја извитоперуваат перцепцијата за љубовта и сексуалноста, оставајќи ги жените заробени во циклус на површен романтизам. Во примерот со Љубка, која првично обезличено го нуди своето тело на многу мажи, интеракцијата со Лихонин претставува пресврт. Преку емотивната поврзаност со него, таа почнува да ја разбира сопствената сексуалност и да бара нешто повеќе од физички контакт – желба за искрена љубов и емоционална сигурност. Промената од трансакциско задоволување кон врска изградена на заемна наклонетост покажува дека еманципацијата е можна, иако сложена, кога индивидуалните желби се ставаат пред општествените стереотипи. Овој пат кон себеприфаќање и кон поавтентично живеење на сопствената сексуалност е полн со осаменост, очај и болни спознанија, но токму преку овие искуства се навестува можноста за вистинска психолошка преобразба.

Особено значајна е темата за грешноста и надминувањето на автосликата за грешница, која длабоко влијае врз психолошката состојба и самоперцепцијата на жената. Како што посочува Мелникова, „Грешниците не се само проститутките и „заведените и напуштените“, туку и неверните жени (учеснички во прељуби), и „камелиите“ (дамите од полусветот, љубовниците), како и хероините што стапиле во врска со инцестуален карактер.“ (Мельникова Н.Н., 2011:4) Оваа категоризација ги става жените во ограничувачки рамки на општествена осуда, каде чувството на вина и морална дискредитација стануваат значајни препреки на патот кон себеприфаќање. Преку уметничкото претставување на овие теми,

литературата нуди не само критика на општествените предрасуди, туку и визија за надминување на стигмата. Женските ликови што се соочуваат со својот статус на „грешници“ и го преиспитуваат значењето на грешноста успеваат да ја трансформираат оваа автослика во извор на внатрешна сила и еманципација.

Преку овие примери, различните литературни дела потврдуваат дека признавањето и прифаќањето на женската сексуалност може да биде моќна движечка сила за лична трансформација. Иако општествените норми, патријархалните очекувања и економските притисоци често ги спречуваат жените да го остварат својот потенцијал, прикажаните ликови демонстрираат дека соочувањето со сопствените желби и нивното длабоко разбирање отвораат пат кон подлабоко самоспознание и поголема емоционална слобода. На тој начин, овие текстови не само што ги евидентираат пречките на патот кон женската еманципација, туку истовремено нудат и визија за надминување на ограничувањата. Сфаќањето на женската сексуалност како двигател на психолошка преобразба открива богата таписерија на искуства, покажувајќи дека разбирањето на нечија сексуалност е и длабоко лично и универзално искуство. Преку своите преобразби, овие женски ликови ги предизвикуваат општествените норми, ги враќаат своите идентитети и создаваат можност за сопствено ослободување, истакнувајќи ја важноста на самоприфаќањето и емотивната интимност во процесот на индивидуален развој

Заклучок

Женскиот принцип, како што пишува англискиот истражувач Џо Ендру, е истовремено посакуван и опасен, создавачки и разорувачки, два огледални облика: сестрата Дева и вештерката, Мајката и Заводничката – дефинирани преку нивната сексуалност. Жената е истовремено и ангел и демон. Сепак, секогаш се соочуваме со проекција, со одраз на машката психа. Во прозата од XIX-XX век, сексуалноста е камен-темелник на женското постоење. (Јоџе А., 1993)

Во овој контекст, анализата на женската сексуалност и нејзиниот одраз во литературата од крајот на XIX-тиот и почетокот на XX-тиот век не може да се разбере без да се разгледа како општествените и културните променливи фактори влијаеле на начинот на кој се перципираа женската улога. Во периодот кога руската литература ги истражувала овие теми, бурните социјални и политички промени, како и вистинскиот судир меѓу традицијата и модерноста, играле клучна улога во дефинирањето на

новите женски идентитети. Жените биле подложени на различни видови опресија, но истовремено и на нови можности за самоизразување и самоопределување. Сосема природно, оваа компликација на друштвените и индивидуалните процеси се одразува и во книжевните дела на авторите од овој период, кои ја ставиле сексуалноста на жената во центарот на своето внимание, критикувајќи ја постојната социјална конструкција на родот.

Анализата на приказот на женската сексуалност во руската литература од 1890 до 1920 година открива длабоки увиди во родот, автономијата и самоопределувањето за време на значајни социополитички превирања. Избраните дела од овој период ја отсликуваат сложеноста на женските искуства, откривајќи како желбите и репресиите ги одразуваат длабоките општествени и културни промени. Литературата често се спротивставувала на доминантните културни очекувања, користејќи го прикажувањето на женските аспекти за да ги преиспита и критикува строгите дихотомии на доблеста и порокот наметнати врз жените. Преку прикажувањето на женски ликови што навибираат во овие опресивни средини, авторите ги поставуваат во преден план противречностите, покажувајќи како притисоците влијаеле врз животот, мислите и дејствата на жените.

Овој процес на реконструкција на женската сексуалност во литературата од овој период не се ограничува само на обележување на женските тела, туку исто така служи како поле за длабоко истражување на општествените и политичките структури што го обликуваат и го контролираат сексуалното самоопределување. Ликовите на жените во овие дела често се опишани како агенти на својот сопствен живот, но истовремено се и производи на општествени и историски услови, кои не им дозволуваат целосно ослободување. Тие истовремено се симболи на отпор и присила, на тежнеење кон независност и на постојаната контрола што ја врши општеството. Токму овие парадокси ја прават литературата од овој период мошне моќен инструмент за разбирање на сложените механизми на родовите улоги и сексуалноста во историскиот контекст. Централна тема на овој труд е анализата на психолошките и емотивните последици од овие социјални притисоци. Борбите на ликовите истакнуваат не само потрага по личен идентитет, туку ја покажуваат и пошироката потрага по егзистенцијално значење во свет што брзо се менува. Во општество што се соочува со промени и модернизација, женските ликови не само што се соочуваат со внатрешни конфликти, туку и ги разбираат и ги приспособуваат своите улоги во поширок социјален контекст.

Врската помеѓу личните и социјално наметнатите конфликти ја открива динамиката што влијаела врз менталното и емотивното здравје на жените, прикажувајќи како специфичните историски и културни контексти од овој период одиграле клучна улога во обликувањето на овие литературни прикажувања на женската сексуалност.

Литературата од овој период служи како важен историски документ, кој ги бележи промените во парадигмите на родот и отвора простор за проучување на начини на кои овие теми влијаат врз современите дискурси за родот. Преку овие дела, добиваме увид во тековните предизвици и напредокот во полето на родовата еднаквост. Анализата на овие текстови го збогатува нашето разбирање за културните и општествените динамики што ги обликувале родовите односи, откривајќи ги предизвиците со кои жените се соочуваат во општество сè уште под влијание на историски норми.

При анализата на женските ликови во руската литература во овој период, станува јасно дека наративниот глас играл значајна улога во пренесувањето на социјалните ставови и внатрешните конфликти поврзани со родот и со личната слобода. Описот на женските ликови варира од личен и интроспективен до критички и морализаторски, одразувајќи ја социјалната амбивалентност кон еманципацијата на жените и нивното самоопределување.

Библиографија

- Кардапольцева В.Н. Женщина и женственность в русской культуре. Екатеринбург: Урал. гос. горн. ун-та, 2005 (Полигр. предприятие Аграф). 432 с.
- Савкина И. Два текста о «старой деве»: столкновение дискурсов («Библиотека для чтения», 1838, т. 27) // Женщина и культура: Материалы конференции. М.: ИЦ НЖФ, 1997. С. 9.
- Мельникова, Н. Н. (2011). Архетип грешницы в русской литературе конца XIX – начала XX. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, Россия.
- Л. Н. Толстой. (1996) Собрание сочинений в восьми томах. Москва: Лексика
- Л. Д. Зиновьева-Аннибал. (1999) Тридцать три уroda: Роман, рассказы, эссе, пьесы. Москва: Аграф
- З. Н. Гиппиус. (1996) Чертова кукла Жизнеописание в 33-х главах. Москва: Панорама

А. И. Куприн. (1958) Собрание сочинений, том пятый. Москва: Государственное издательство художественной литературы

J. Butler, (2004). Undoing gender. Routledge.

Andrew, Joe: Narrative and Desire in Russian Literature, 1822-49.: The Feminine and the Masculine. Masmillan, London, 1993, p. 5.

Frosina Milkovska

Faculty of Philology “Blaze Koneski”

Ss. Cyril and Methodius University, Skopje, N. Macedonia

DEPICTION OF FEMALE SEXUALITY IN RUSSIAN LITERATURE AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary: This study examines how female sexuality is portrayed in Russian literature at the turn of the 19th to the 20th century, focusing on works by authors such as Tolstoy, Zinaida Gippius, Lydia Zinovyeva-Annibal, and Alexander Kuprin. It highlights how literary texts both reflect and challenge prevailing patriarchal norms by depicting women's sexual desires, autonomy, and self-determination against the backdrop of rapid social, economic, and cultural changes. By exploring themes such as the objectification and eroticization of the female body, psychological transformations prompted by sexual awareness, and the struggle between personal identity and societal expectations, the analysis reveals literature's role in questioning traditional gender roles. Ultimately, these works offer insight into the evolving understanding of female sexuality during a time of profound historical upheaval and set the stage for reevaluating gender dynamics in both past and present contexts.

Key words: Russian literature, female sexuality, autonomy, self awareness, gender dynamics.

Клементина РИСТОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

ПРЕТСТАВУВАЊЕТО НА РОДОТ И КЛАСАТА ВО РОМАНОТ *МАРТА* ОД ЕЛИЗА ОЖЕШКОВА

Апстракт: Служејќи се со некои од централните аналитички поими во феминистичката наратологија, воведени од С. Лансер, како и критиката на реалистичниот роман на Н. Армстронг, во оваа студија ја толкуваме врската помеѓу наративната структура и феминистичките аспирации на деветнаесетвековниот роман *Марџа* од Елиза Ожешкова. Анализата има за цел да покаже како, во реализацијата на својот тематски зафат, текстот се справува со – или подлегнува на – ограничувањата на реалистичната наративна форма.

Клучни зборови: наративен авторитет, реалистичен роман, полски позитивизам, Елиза Ожешкова.

Вовед

Во книжевното милје на европскиот деветнаесетти век јасно се издвојува реалистичниот роман, кој претендира кон веродостоен приказ на општествените реалии, вклучително оние структури што се одговорни за создавање и репродуцирање на родовите и класни поделби. Подемот на реалистичната проза се одвива паралелно со зајакнувањето на движењата за еманципација на жените. Од ова место на интелектуален набој, авторките творат во обид да ја претстават комплексноста на женското искуство, притоа служејќи се со овој книжевен облик истовремено како огледало, но и како критика на општествените норми.

Во оваа студија, ќе се зафатиме со анализа на наративниот текст на романот *Марџа* од Елиза Ожешкова, тргнувајќи од некои теориски алатки и поими од феминистичката наратологија и книжевната критика. Преку насочено читање (анг. *close reading*) како основен аналитички метод, ќе се фокусираме како на анализа на тематските преокупации и мотиви

(рамниште на содржина), така и на наративната структура и начинот на кој формалните елементи учествуваат во создавањето значење во текстот (рамниште на форма), особено во однос на родовите и класните аспекти.

Настојуваме да демонстрираме како текстот ги проблематизира општествените услови што ги прикажува, додека, во потфатот за артикулирање феминистичка критика е ограничен од идеолошките контури на времето во кое настанува, како и од конвенциите на реалистичното претставување. Во ова толкување, текстот на Ожешкова истовремено ги потврдува колку што ги предизвикува родово опресивните општествени конструкции, служејќи притоа како своевиден пример за сложеноста и противречностите својствени на книжевните претстави на родот.

Контекстуални одредници

Објавен во 1873 година, во историскиот контекст на полското општество по поделбите, романот развива остра критика на структурните предизвици што го обликуваат женското животно искуство во екот на економската и социо-културна трансформација кон капиталистичко уредување. Ожешкова првенствено се занимава со состојбата на жените од осиромашената аристократија, препуштени сами на себе во обидот за влез во идната средна класа, во немилосрдно патријархална и економски ограничувачка средина. На тематско рамниште, воочлив е јасен одраз на главните преокупации на полскиот позитивизам, особено во истакнувањето на личната одговорност, интелектуалната надоградба и императивот на општествен придонес во склад со строги морални вредности. Истовремено, Ожешкова ја критикува непристапноста на формалното образование, пазарот на трудот и каква било социјална поддршка за жените, посочувајќи ги слепите точки на доминантниот вредносен систем, чии идеали и самата ги споделувала.

Рамо до рамо со современиците Болеслав Прус и Хенрик Шенкевич, Ожешкова е една од централните фигури на полскиот позитивизам, кои книжевноста ја разбираат, меѓудругото, и како алатка за отворање прашања поврзани со општествените и економските предизвици со кои се соочува полското општество под окупација. *Мариша* би можел да се категоризира како роман со теза (фран. *roman à thèse*), т.е. роман кој е дидактички во стилот и/или застапува одредена морална или идеолошка позиција. Ликовите, настаните и наративните елементи се примарно во служба на пораката и имаат за цел да ги насочат читателите кон конкретен заклучок со малку простор за двосмисленост. Во оваа насока, книжевната

критика го вбројува и како публицистички роман (Борковска, 2001), односно роман кој вклучува репортажни елементи, политички коментар или социјална критика, спојувајќи ја прозната фикција со јавниот дискурс во адресирањето на актуелни општествени, политички или морални прашања. Иако може да застапува конкретно гледиште, публицистичкиот роман првенствено исцртува поширока јавна дебата, истражувајќи ја сложеноста на општествените прашања низ повеќе перспективи, наместо експлицитно, пропагандистичко убедување.

Инхерентен елемент не само во опусот на Ожешкова туку и на поетиката на полскиот позитивизам воопшто, е принципот на самоограничување, кој подразбира воздржаност од страна на нараторот и „прецизна поврзаност помеѓу содржината на делото, која треба да биде јасна и предвидлива, и неговата форма, односно почитувањето на основните начела на реалистичното претставување“ (Борковска, 2001). Тематски, принципот на самоограничување се одразува и во избегнување или слаба заинтересираност за сексуалноста и интимните односи, вклучително и егзистенцијалната димензија на сексуалната активност. Следењето на овој принцип провејува како повторлива нишка низ книжевноста од ерата на позитивизмот, обезбедувајќи одредена етичка рамка за жените авторки, а заедничко е и нивното релативно дистанцирање од својот идентитет на жена во пишувањето (*ibid*, 204).

Како авторка и интелектуалка, Ожешкова жестоко се залага за интелектуален развој на жените и смета дека образованието е клучот за еманципација. Активно застапува и иницијативи кои се стремат кон подобрување на условите за жените работнички, препознавајќи ја важноста на економската слобода покрај интелектуалниот развој. Феминистичките позиции на Ожешкова се неразделни од нејзината поширока визија за социјален напредок; таа ја разбира еманципацијата на жената како составен дел од борбата за национален опстанок на полското општество под окупација (Јединак *et al*, 1977). За Ожешкова, важна е единствено еманципаторската варијанта на женското прашање. Во однос на книжевноста, во едно писмо, наведува дека на својата книжевна дејност гледа како на патриотски чин и граѓанска должност (Борковска, 2001). Воглавно се залага за родова еднаквост пред законот и во јавната сфера, односно за пристапување на жените кон универзалната категорија на „граѓани“. За разлика од некои современички, како Жорж Санд во Франција, Ожешкова се дистанцира од порадикалните феминистички идеи што циркулираат во тој период, особено оние што ги преиспитуваат традиционалните семејни форми и ја афирмираат идејата за сексуално ослободување (Ожешкова, 1893).

Родово детерминираната поделба на трудот

Капиталистичкиот модел на економско уредување, особено во неговата рана фаза, во голема мера зависи од континуираната и непречена експлоатација на неплатениот репродуктивен труд – работата во домот, и воспитувањето и грижата за децата и постарите – кој ја продолжува и ја одржува работната сила (Федеричи, 2004). Инволвираноста на жената во овој невалоризиран труд, идеолошки конструиран како природно предодредена и неизбежна родова улога, ја става жената во економски зависна положба, дополнително зајакнувајќи ги на тој начин патријархалните структури. Дејството во романот, фокусирано на борбата за опстанок на протагонистката токму во периодот кога капиталистичката економија во Полска се воспоставува и се зацврстува, ги соголува и ги проблематизира механизмите што ја перпетуираат економската зависност на жената. Сè подлабокото пропаѓање на вдовицата Марта Швицка и нејзината ќерка Јаша во сиромаштија е претставено како директен резултат на двојната родова и класна опресија со која што е соочена протагонистката. Како домаќинка и примарен родител што се грижел за детето, Швицка не вложувала во своето образование, а ниту во некое хоби. Сфаќајќи ја својата улога во домот како сосема логична и „природна“, никогаш не помислила за потребата од стекнување квалификации или подготовка за платена работа. Подемот на капитализмот придонесува кон воспоставување на ригидна родова поделба на трудот, ограничувајќи ги жените првенствено на неплатената репродуктивна и домашна работа, притоа културолошки обезвреднувајќи го нивниот труд и прикривајќи го фактот дека се носители на клучна економска дејност. Оваа промена не само што го потиснува општествениот статус на жената, туку ќе придонесе и за зацврстување на класните хиерархии преку ограничување на нејзиниот пристап до платена работа (Федеричи, 2004). Во романот, ваквата динамика е јасно прикажана преку искуствата на ликот на Марта, ограничен од улогите кои општеството ги смета за „соодветни“ за една жена. Образуваниот читател во деветнаесеттиот век е повикан да размислува за тоа како девалвацијата на трудот на жената директно резултира со нејзина економска ранливост, преку приказната во која квалификациите на Марта една по друга се отфрлаат или се сметаат за ирелевантни во општество под целосна доминација на патријархалниот режим.

Наративната структура како интерпретативна рамка

Наративниот авторитет како аналитички поим во книжевната теорија упатува на наративните постапки и структурни елементи на текстот преку кои приказната ја воспоставува својата веродостојност пред читателот и со тоа го насочува читањето и рецепцијата на текстот. Овој концепт зазема централно место во дискусиите за динамиката на моќ во раскажувањето, воведувајќи го прашањето кој има право да раскажува, чиј глас е привилегиран или маргинализиран и како нараторот влијае врз приемот на текстот. Со расчленување на механизмите на нарацијата, конкретно наративниот глас („кој раскажува?“) и фокализацијата („од која перспектива се раскажува?“), Женет (1980) развива алатки за анализа на тоа како наративниот авторитет е конструиран во текстот. Во таа смисла, авторитетот не се поврзува само со тоа кој ја раскажува приказната, туку и како таа е раскажана – како наративните елементи како што се времето, редоследот и гледната точка се спојуваат за да го упатат читателот во одредена насока на разбирање на фиктивниот свет. Притоа, наративниот авторитет е произведен преку спој на општествени (вонтекстуални) и реторички (текстуални) својства. Две влијателни студии од 1986 г., (Лансер, 1986; Вархол, 1986) ќе воведат феминистичко гледиште во структуралистичката наратологија, одново промислувајќи ги клучните концепти преку сеопфатна анализа на реалистични романи пишувани од жени во рамки на западната, главно англосаксонската, книжевност. Под наративен, односно дискурзивен авторитет кај Лансер се подразбира „интелектуалниот кредибилитет, идеолошката валидност и естетската вредност“ на текстот, нараторот, или ликот во очите на читателот.

Еден составен елемент на дискурзивниот авторитет е општествениот статус на оној што раскажува, односно до кој степен тој се совпаѓа со вредностите на доминантната група. Историски, авторитетот во европската литература (а и воопшто) најчесто им припаѓал на белите образувани мажи, носители на хегемонистичката идеологија. Меѓутоа, пристапот до дискурзивна моќ се воспоставува и преку текстуални практики, што во книжевноста отвора простор за нивна апропријација од страна на автори од групи што не уживаат општествена моќ (Лансер, 1992:6). Па така, Лансер зборува за чинот на *самоавторизација* како инхерентен аспект на нарацијата и пишувањето. Текстуално, овој процес се воспоставува воглавно преку изборите и манипулациите поврзани со наративниот глас, кој служи како авторизирачки агенс во текстот преку медијација помеѓу читателот и содржината на приказната. Битна е дистинкцијата помеѓу

т.н. *јавен* глас (кога зборувачкиот субјект се обраќа кон екстрадиегетски реципиент) и *приватен* глас (кога обраќањето е до диегетски реципиент, на пример друг лик). Во својата анализа, Лансер идентификува примена на техники кои подразбираат манипулација со функциите и формата и на двата модалитета на наративен глас, а со цел постигнување и зајакнување на легитимноста на текстот. Една форма на јавниот глас со која се служат некои авторки во романите од осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век се авторските коментари, односно експлицитно нараторско обраќање до читателот. Во однос на приватниот глас, често застапена техника во женското писмо е она што таа го нарекува „вграден“ или „двогласен дискурс“, потпирајќи се на теоријата за дијалогизам на М. Бахтин. Слична е и употребата на „полифонични“ наративи: текстови или делови од текстот, каде што повеќе гласови или перспективи комуницираат еден со друг. И во двата случаи, станува збор за техники што создаваат повеќе слоеви на значење во текстот или повеќе перспективи. Резултатот е полисемичен текст во кој повеќе гласови – како што се оние на авторот, нараторот и на ликовите – можат да коегзистираат, често во тензија еден со друг. Значењето на овие наративни постапки се состои во тоа што им овозможуваат на авторките да ги надминат ограничувањата наметнати врз женскиот израз, односно да компензираат за почетното отсуство на авторитет (како жени што пишуваат за и преку женски ликови). Со тоа, се отвора можност за суптилна општествена критика во рамки на жанровските конвенции на реалистичниот роман, додека се остварува и задржува легитимитетот на нарацијата: авторката успева да воведо субверзивни или радикални идеи во рамките на еден конвенционален или општествено прифатлив наратив, без отворено предизвикување на доминантните идеологии. На пример, може да си дозволи во романот да ја вклучи внатрешната критика на главниот лик кон родовите норми, а сепак, надворешно, развојот на ликот и дејството да се движи во склад со очекувањата. Обраќајќи се до своите читатели на безмалку кодиран начин, авторките ја претставуваат комплексноста и контрадикторноста на женското искуство, а сепак, за да остварат авторитет се движат во границите на прифатливите форми на раскажување во книжевниот канон, кој го критикуваат.

Оттука, наративната форма во женското писмо претставува повеќе од склоп на естетски мотивирани одлуки и е под силно влијание на општествено-политичките услови на контекстот во кој се изнедрува текстот. Наративниот глас е инхерентно политички: жените пишувале во реакција на, и во сооднос со, дискурзивните ограничувања и можности на реалистичната проза, а текстуалните стратегии се оформуваат и еволуираат

под влијание на нормите за тоа што е прифатливо за една жена да искаже во јавната сфера и како може тоа да го каже. Така, наративниот глас во женската фикција може да се разгледува како место на отпор и оспорување на општествените норми кои ги дискредитираат женските перспективи и ставови. Со анализа на наративниот глас во *Марта*, доаѓаме до сознанија околу тоа како Ожешкова ракува со нарацијата за да ја изрази критиката кон родовите идеологии на позитивистичкото полско општество. Истовремено, ваквата анализа отвора дополнителни согледби околу тоа до колкав степен текстот успева во своите политички цели.

Наративниот глас во служба на пораката во *Марта*

Ожешкова се служи со речиси сите раскажувачки модуси достапни во реалистичната фикција, кои се во функција на засилување на наративниот авторитет. Најпрвин, имаме присуство на хетеродиегетски наратор (нараторот како набљудувач, кој постои надвор од наративното дејство и во ниту еден момент не е дел од настаните), кој се смета за пообјективен и авторитативен наспроти хомодиегетскиот наратор во прво лице, кој нужно пренесува субјективна перспектива. Доколку приказната беше раскажана од гледна точка на *Марта Швица*, веројатно немало да го постигне истиот ефект врз историскиот читател: имајќи го предвид општествениот контекст во периодот кога е објавен романот, автобиографската нарација од страна на женски субјект би ја отежнала целта нејзиниот лик да се доживее како жртва на општествено-политички околности. Понатаму, во текстот доминира нултата фокализација (или сезнајна нарација), која на нараторот му овозможува неограничен пристап до сите ликови и настани, воспоставувајќи притоа позиција на максимален авторитет и контрола врз толкувањето на приказната. Подлабока психологизација на ликовите отсутува, а нараторот ги пренесува мислите на *Марта* само на неколку места. Мислите и чувствата на останатите ликови не ни се достапни. Па така, всушност, станува збор за нарација комбинирана со надворешна фокализација. Надворешната фокализација нуди објективна гледна точка што го ограничува наративот само на дејства што може да се набљудуваат, без пристап до внатрешните мисли на ликовите. Иако оваа варијанта може да сугерира откажување од интерпретативната моќ, авторитетот произлегува од прикажувањето на настаните како навидум непристрасни и засновани на факти, што е исто така и во директна врска со едно од централните начела на позитивизмот. Најпосле, битно е да се спомене дека уште во почетниот коментар, нараторот се идентификува како жена (преку користење на

прво лице множина кога зборува за жените). Како што покажува Лансер, овој чин се наоѓа надвор од функцијата на текстуално претставување – е *екстрапрезентациски*, односно не е неопходен за самото раскажување на приказната (1992:17). Ваквите искази овозможуваат да се прошири дискурзивниот авторитет кон прашања надвор од границите на фикцијата. Отворено женскиот хетеродиегетски наратор што користи јавен глас (обраќање до читателот во второ лице) најдиректно ги предизвикува и разлишува традиционалните родови позиции на моќ во книжевноста, во која неидентификуваниот јавен глас имплицитно се зема за машки.

Најзначајна за афирмирањето на феминистичките цели на текстот е употребата на претходно споменатите двогласен дискурс и полифоничен наратив. За да ги пренесе кредибилно ставовите за (и против) родовата емпанципација актуелни во јавниот дискурс, авторката се служи со дијалози. Историскиот читател е поттикнат на размислување во врска со улогата на жената во општеството и економијата преку зборовите на ликови со кредибилитет во позитивизмот, на пример, Марија и Адам Руѓински, интелектуалци и патриоти, одговорни родители; Лудвика Жмињска и низа други успешни претприемачи и трговци; вредните и трудољубиви работнички во шивачката работилница, и сл. Највпечатлив е дијалогот помеѓу прогресивната интелектуалка Руѓинска и нејзината пријателка Евелина, сопственичка на една од најугледните продавници за текстил во Варшава. Во нејзиното одбивање да ја вработи Марта како продавачка, Евелина ги пренесува ставовите и предрасудите на новата буржујска класа кон учеството на жената во платениот труд, директно предизвикувајќи ги емпанципаторските позиции на Руѓинска. Дијалогот ја внесува потребната одмереност во наративот, што поплатно го зајакнува ефектот кој идеолошки неконгруентните гледишта на Руѓинска го имаат врз просечниот читател во тоа време.

Слично на ова, нараторот на Ожешкова постојано се пројавува низ текстот со коментари на дејството, кои го насочуваат читателот во одредена насока на размислување и го водат толкувањето. Улогата на јавниот глас во форма на коментари е да ги избалансира позициите изнесени од страна на ликовите, а со тоа да го засили дискурзивниот авторитет и моќта на наративот во пренесувањето на главната порака. Честопати, нараторот ги антиципира ставовите на читателот и се приклонува кон нив со цел да го ублажи првичното можно отфрлање на идеите и позициите предложени преку дејството или гласот на некој од ликовите. На самиот крај, кога еден имашен маж ќе одбие да ѝ подаде милостина на Марта, со тоа втурнувајќи ја во последното понижување - кражба, а набрзо и самоубиство, нараторот

веднаш го разuverува читателот дека не постои простор за осуда на богатиот: човекот е веројатно морално коректен и добронамерен, но тој едноставно, за жал, не е запознаен со приказната на Марта (за разлика од читателот, кој знае подобро). „*Млада си и здрава, можеш да работиш!*“ *Совие зборови човекој изрази сосема оправдано гледиште, но истовремено ненамерно нанесе сурова неправда.* (Ожешкова, 2000:103)“ Токму ваквото преговарање со читателот отвора простор за критика во текстот.

Наративните ограничувања во текстот

Земајќи го предвид дејството во романот, кое кулуминира со трагичната смрт на главниот женски лик, *Марџа* лесно може да се подведе под типичните наративни текстови напишани од жени во овој период. Вообичаено, дејството ги следи одлуките и постапките на главниот женски лик, движејќи се кон еден од двата неизбежни исхода: нејзиното стапување во брак или смрт (Лансер, 2018; Паја 2016). Притоа, читањето соодветна литература и интелектуалната самонадоградба се најбитните модулатори во обликување на ставовите и карактерот на женските ликови во романите од периодот на полскиот позитивизам, а прашањето за придобивките и последиците од читањето е честопати еден од централните мотиви (Паја, 2016:89). Воочлива е одредена закономерност во односот помеѓу биографиите на одделни женски ликови и нивните ставови кон литературата и читањето, па во својата анализа Паја (2016) изведува типологизација на четирите најпопуларни конструкции на женски ликови во позитивистичкиот роман. Ги дели најпрвин на „статични“ и „динамични“, а секој од овие типови има свои „позитивни“ и „негативни“ примери. Динамичните ликови се жени чиј карактер и светоглед трајно и значително се трансформира во рамки на наративното дејство (меѓу другото, благодарение и на читањето). Имајќи ја предвид компатибилноста или контрадикторноста на овие промени со доминантните очекувања на позитивистите од интелектуалните кругови, меѓу ликовите може да се издвојат, од една страна, 1) позитивни динамични хероини – „жени кои се слабо или целосно неподготвени за животот поради лошо воспитание, површно образование и несоодветна литература за читање, но кои, како резултат на низа драматични настани или под влијание на некоја силна личност (обично, маж) што ја запознаваат во вистинското време, претрпуваат трансформација“ (*ibid*). Оваа радикална промена на нивниот однос кон животот е честопати претставена и преку промена во нивниот вкус за литература. Од друга страна, Марта Швицка би спаднала во 2) негативните динамични ликови, односно жени, во чиј

случај последиците од погрешното воспитување и недоволно читање ги доведуваат протагонистките до неприфаќање од средината, страдање, и/или смрт.

Во својата сеопфатна анализа на англискиот роман од XVIII и XIX век, Армстронг (2006) постулира дека подемот на прозата напишана од жени за жени во овој период одиграла клучна улога во дефинирањето на современите родови идентитети. Овие популарни текстови ќе помогнат да се конструира идеалот за женственост, кој ја позиционира жената како морален стожер на домаќинството, чија доблест и морално исправно однесување се клучни за одржување на општествениот поредок. Реалистичниот раскажувачки модус – во неговата преокупација со миметички пристап и градење на веродостоен фиктивен свет преку прикажување на секојдневниот живот и општествените односи во исцрпни детали – имплицитно создава привид на неизбежност и предодреденост на актуелниот општествен поредок. Од родов аспект, приматот е ставен на прикажување на припадноста на жената кон доменот на личното (наспроти јавната сфера), моралната чистота и економскиот статус, со што се консолидираат нормативните родови улоги (Армстронг, 2006).

Реализмот на Ожешкова ја сместува протагонистката во јасна социо-економска рамка, со тоа што дејството е изградено исклучиво околу нејзиното попаѓање во сиромаштија, т.е. бројните обиди за соодветно вработување, нејзините интеракции со припадници на другите општествени класи и конфронтацијата со конзервативните општествени очекувања и родови стереотипи. Ваквата реалистична документација успева да го долови страдањето на еден поединец, предизвикувајќи наклонетост и емпатија кај читателот; но, од друга страна, суптилно конструира наративен свет во кој вака претставените околности се чинат непроменливи, а улогите и очекувањата од жената инхерентно поврзани со нејзиниот социјален статус и улогата во семејството. Во оваа насока, клучен придонес има и тенденцијата на реализмот кон наративно затворање, што дополнително го консолидира статус-квото. Трагичниот крај на главната протагонистка – нејзиното пропаѓање во немаштија и, конечно, смрт – фигурира не само како тематски образец за индивидуална трагична приказна, туку имплицитно постигнува фиксирање и симболичен триумф на опресивните општествени услови што се претставени во романот. Со тоа, реалистичната наративна форма ја трансформира општествено-политичката критика што се одвива на ниво на содржина во репрезентација на еден непроменлив поредок, наративно исклучувајќи ја можноста за порадикален женски агенс во текстот.

Дополнително, наративниот фокус врз индивидуалниот морал ја истакнува доблесноста или морално исправниот карактер на женските ликови како одредница за нивната судбина. Марта постојано се наоѓа во морална дилема при преживување на замките на општеството и предизвиците што ќе ѝ ги донесе улогата на сиромашна, самохрана мајка. Нејзините обиди да стекне финансиска независност се прикажани низ објективот на личната одговорност, упорноста и придржувањето кон колективно пропишани вредности. Ваквото претставување на родовата и класната опресија упатува на идејата дека економскиот пад на протагонистката е природен исход од нејзината лична неспособност да се приспособи. Па така, текстот ги претопува структурните родови нееднаквости кои што ги критикува во индивидуален моралистички наратив, делумно замаглувајќи го на тој начин нивното историско и политичко потекло. Со вградување на приказната на Марта во оваа рамка, романот конструира слика на страдање што изгледа својствено за самата состојба на женскоста.

Армстронг понатаму испитува како романот на деветнаесеттиот век ја врамува желбата на жената во границите на домашната сфера и бракот како единствен модел на сексуална размена податна за претставување, а токму во придржувањето кон ова ограничување текстот го црпи својот авторитет (2006:48). Во *Марта*, аспирациите на главниот лик се првенствено ограничени на материјален опстанок, а потаму - на стекнување со почит и социјален статус, што значи, обликувани од општествените очекувања, притоа сугерирајќи дека секој отклон во желбата за себеостварување надвор од стабилноста на семејството е трансгресивен. Во дијалогот на Марта со Каролина, евидентен е ставот на нараторот кон поведението на жената која тврди дека дошла до можност за слобода во животот единствено откако сфатила дека може да живее од мажите – овој момент, сексуалната работничка го објаснува како „моментот кога се откажав од својата човечност“. Читателот е наведен кон одредено разбирање на ситуацијата на Каролина како пропаст, а не излез. Па така, наративните можности што остануваат отворени за ликот на Марта се сведуваат на едноставниот избор: проституција или смрт од глад. „Не сакајќи да ја избере првата, таа е [наративно] осудена на втората опција“ (Паја, 2016:115). Како што забележува една критичарка, „[Марта] претставува одговор на прашањето што ќе се случеше со Ема Бовари, доколку наместо да посегне по „диверзификација“ на својата брачна рутина преку афери, неочекувано станеше вдовица и беше принудена да работи за сопствениот опстанок. Крајот на романот веројатно немаше да се промени. Мадам Бовари во оваа ситуација би избрала самоубиство, исто како и Марта“ (*ibid*, 115).

Ликот на Марта е изграден како функција на улогата на мајка, конкретно, околу нејзината борба да ја згрижи ќерката. Ваквата есенцијализирана претстава во основата на самиот лик на Марта ги одразува и општествените очекувања, но и ограничениот опсег на женската самобитност во наративот на Ожешкова. Рич (1976) прави разлика помеѓу мајчинството како општествена институција – патријархален конструкт што ја ограничува женската автономија – и мајчинството како проживеано искуство, кое таа го гледа како потенцијално поттикнувачка и креативна сила, притоа, укажувајќи на фактот колку се дивергентни и сложени индивидуалните искуства на мајките и залагајќи се за преобмислување на мајчинството како самодефиниран аспект во животот на жената. Патријархално посредуваната идеја за мајчинството ги принудува жените на ограничено доживување на улогата на мајка, во кое се идеализира саможртвата, додека мајчинството се есенцијализира како природно предодредена улога на жената, а не прашање на личен избор, исто како и аспектите на грижливост и мајчинската љубов. Институцијата мајчинство ја дефинира жената првенствено според нејзиниот репродуктивен капацитет со што идеолошки го зајакнува машкиот авторитет во општеството, преку потиснување на женската автономија, креативност и потенцијал. Дополнително, ја одвојува жената од своето тело, сексуална желба и од другите жени. Отуѓувањето настанува токму поради тоа што институционализираното мајчинство налага самоодрекување и обесхрабрува отворен разговор за предизвиците и потешкотиите поврзани со тоа да се биде мајка (Рич, 1995).

Како вдовица, Марта повеќе не се наоѓа во границите на бракот, но токму нејзиното континуирано потчинување на мајчинската должност е главниот механизам што ја движи приказната и служи во прикажувањето на структурните родови нееднаквости, како и градењето на наративниот авторитет. Вредноста на жената во наративот на Ожешкова е тесно поврзана со нејзиниот капацитет за мајчинска грижа, а саможртвата се подразбира. Марта е фатена во двојна замка: нејзиниот успех или неуспех како мајка станува мерило за моралната вредност на ликот, додека структурните фактори ги попречуваат нејзините искрени напори. Книжевната и културните наративи силно влијаат на доминантната идеја за мајчинството. Патријархалните претстави на институцијата мајчинство придонесуваат кон нејзино перпетуирање преку врамување и ограничување на тоа како жените го разбираат материјалното, проживеано искуство на мајка. Враќањето на мајчинството од оваа дискурзивна контрола е клучно за женското ослободување, како и за сеопфатна општествена трансформативна промена, но ова останува како една од слепите точки на наративниот текст.

Заклучок

Според нашето читање, романот *Марта* нуди нијансиран приказ на вкрстената родова и класна опресија, преку расветлување на тоа како економската несигурност ја влошува женската потчинетост. Прикажувајќи ја борбата на една жена за опстанок, Ожешкова ги критикува општествените бариери што ја попречуваат економската независност на жените. Преку наративни постапки својствени за пишувањето реалистична проза од страна на жени во деветнаесеттиот век, авторката успева да создаде општествено прифатлива приказна, додека во неа вградува алтернативни гледишта, кои потенцијално им пркосат на ставовите на историскиот читател. Истовремено, наративниот текст ги потврдува општествените очекувања од жената во однос на нејзината улога на мајка, дури и кога е препознаена потребата за нејзина економска еманципација, поплатно артикулирајќи ги на тој начин предизвиците со кои се соочува жената што се стреми кон себереализација во општество засновано на патријархални вредности.

Користена литература

- Баковска, Е. 2016. *Сојсџивена соба, сојсџивено гејџо: Женско џисмо во современаџа македонска џроза*. Скопје: самиздат
- Armstrong, N. 2006. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. New York: Oxford University Press.
- Borkowska, G. 2001. *Alienated Women: A Study on Polish Women's Writing, 1845 -1918*. Budapest: Central European University Press.
- Federici, S. 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. New York: Autonomedia.
- Genette, G. 1980. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Translated by Jane E. Lewin. New York: Cornell University Press.
- Lanser, S. 2018. *Fictions of Authority: Women Writers and Narrative Voice*. New York: Cornell University Press.
- Orzeszkowa, E. 1893. „Kilka słów o kobietach.“ Warsaw: Fundacja Nowoczesna Polska. Пристапено 20.09.2024 <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/kilka-slow-o-kobietach/>
- Orzeszkowa, E. 1882. “O wpływie nauki na rozwój miłosierdzia.”. Пристапено 27.09.2024 <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/o-wplywie-nauki-na-rozwoj-milosierdzia.html>
- Paja, A. 2016. “Kobiety i powieść w XIX wieku” во *XIX. Tożsamość czytelniczki*. Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Пристапено 26.09.2024 <https://doi.org/10.4000/books.iblpan.7708>

- Rich, A. 1995. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W. W. Norton & Company.
- Warhol, R. 1986. "Toward a Theory of the Engaging Narrator: Earnest Interventions in Gaskell, Stowe, and Eliot." *Publications of the Modern Language Association of America*, 101, 811–18.

Извори

Orzeszkowa, E. 2000. *Marta*. Warszawa: Fundacja Nowoczesna Polska.

Klementina Ristovska

Faculty of Philology "Blaze Koneski"

Ss. Cyril and Methodius University, Skopje, N. Macedonia

THE REPRESENTATION OF GENDER AND CLASS IN ELIZA ORZESZKOVA'S *MARTA*

Summary: Drawing on key analytical concepts from feminist narratology, particularly those introduced by Susan Lanser, as well as Nancy Armstrong's critique of the realist novel, this paper examines the interplay between narrative structure and the feminist aspirations of Eliza Orzeszkowa's 19th century novel *Marta*. Situating the novel within the broader socio-political context of 19th century Poland, the study explores how *Marta* both critiques and reflects the patriarchal and economic conditions shaping women's lives during this period. Through close reading as its primary method, the analysis demonstrates how, in the pursuit of its thematic objectives, the text engages with, subverts – or is constrained by – the limitations inherent in the realist narrative form.

Keywords: discursive authority, realist novel, Polish positivism, Eliza Orzeszkowa

ПРИЛОЗИ

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

ПРЕПЕВИ ОД ПОЛСКИ ЈАЗИК (ЈУЛИЈАН КОРНХАУЗЕР И СТАНИСЛАВ БАРАЊЧАК)

Јулијан Корнхаусер

ХИПЕРРЕАЛИЗАМ

лицето на говорникот блеска како заслужен орден
неговите усни се претвораат во лотосов цвет
во десното око се отсликува првата победничка битка
зад увото пламти сиво влакно
именките на кои им посветува многу внимание
творат покрив над главите на народот
народот очигледно слуша со умерен оптимизам
жолтото сирење на највисоката полица
превртано со црвена лента
извикува урррааа!

ЖИВОТОТ Е ОТПОР

Не го познавате животот?
треба да го исполниме планот да им дадеме плата на луѓето
ако речат да престанеме со тоа маткање ќе престанеме
напредокот го создаваат улавите
од почетокот бевме осудени на тоа да правиме нешто
што е смртта
па тоа е она со што не можеме да се согласиме
тоа што буди отпор
а отпорот е живот
живот на кредит?
не туку поскоро живот за други
учтиви зборови од кои страшно главата боли

ТКАЈАЧКА

Таа е и ќе биде ткајачка
поинаку не умее и не сака
само тие нозе
коските на стапалата се деформирале
се свиле во лак како мамузи и болат
секогаш во склад
во три смени до разбоите
од петнаесеттата година на животот
до денес
на масата има овошна тортичка
сама ја направи уште на именденот
време има доста оти е на боледување
нешто со 'рбетот за жал

СЛОБОДНА ТЕМА

Низ нашето село тече река
има тука автобуска постојка
често во домот доаѓа кино
има и крчма „Мазурска“
во задругата има бакалница и кафуле
има таму и дестилерија
во која се прави алкохол
по млеко се оди во шталите
има и тркачки коњи
и авион што сее ѓубриво
до црквата живее чевлар
вкупно има петстотини семејства
луѓето се симпатични
а некои некултурни

ШТО БИ НАПРАВИЛ, КОГА БИ ИМАЛ ВОЛШЕБНО СТАПЧЕ

Би направил така
да нема сообраќајни несреќи
да нема недостиг од прехранбени продукти и облека
да има нафта и мошне многу јаглен
да не се палат никогаш куќи племни и дуќани
да бидат сите здрави и да живеат во куќички со бавчички
да возат сите локомотиви на алкохол и врела вода

да растат печурки зиме
сите да одат во чевли
да не копаат земјоделците цвекло и да не кинат лисја
да се згојат гуските по три кила
а во кујната би створил висечки ормани
затоа така би сакал
оти сега сè е обратно

СÈ ЗАВИСИ ОД ЧОВЕКОТ

Луѓето се поправија
вели браварот
некогаш кога нешто немаше нешто лошо одеше
се жалеа на државата владата
а сега гледаат дека сето тоа зависи од човекот
оти тоа што стои зграда со криви сидови
или се распаѓа мебелот
па тоа не е вина на државата
туку на човекот што тоа го направил

МАКАРЕНКО

Немам што да си префрлам
во Полска дојдов во 58
многу години животарев
заедно со жена ми заработувавме вкупно две илјади
живеевме во учителскиот блок под покривот
јадевме леб со маргарин и кромид
спиевме на весници
кога дојдоа на свет децата
подработував со преводи од руски
стана подобро кога ги завршив студиите
сакав да бидам Макаренко
но станав ужасно нервозен

ЛОЖАЧОТ НЕ ШТЕДИ

Вагонот е составен од кујна трпезарија и спална
во кујната има печка и мијалник со ладна вода
во трпезаријата има масичка столови и легло
во спалната има место за спиење и орман
на прозорците завеси со цвеќиња

цвеќето во саксијата овенало
кога се враќам од работа
влегуваме во вагонот 42 степенa
ложачот не штеди
наутро прва работа
е да се отворат ширум сите прозорци
во вагонот мириса на млеко, кнедли и алишта
едното момченце танцува
другото заспало

ТОПЛИНА ВО ЦЕВКИТЕ

Имам работа за дваесет луѓе
а работам со осум
и тоа понаклонети за браварија отколку за водовод
доаѓаат растураат и своето не го прават
што да се чудиме
место со вода електротопланите со кал греат
цевките се обраснати
и толку се тесни што алатот не влегува
само ивицата на реброто да е топла
остатокот од грејачот ладен
правило е по полнењето инсталацијата да се продува
а тие чекаат сама да се продува
и дури кога ќе пукне
и бам

Наслов на оригиналот:

Julian Kornhauser

Wiersze niedrukowane¹

Ракописно: "Slovo", Uppsala, nr.20, 1980

¹(Zbiorowy tytuł wierszy pochodzi od redakcji)

Станислав Барањчак

ДА Ѐ ПОГЛЕДНЕМЕ НА ВИСТИНАТА В ОЧИ

Да ѝ погледнеме на вистината в очи: во отсутните
очи на случајно турнатиот
минувач со крената јака; во натежнатите
очи подигнати кон листата со поаѓањата
на возовите за далеку; во кратковидите
очи загледани одблизу во петитот од весникот;
во очите набрзина замивани наутро
од непослушниот сон; набрзина бришени
дење од солзите непослушни, набрзина
затворени со монети, оти смртта исто е
непослушна, пребрзо ги тера во слепа уличка
очните дупки; па да им дадеме од себе сè
во сопственост на тие погледи, да застанеме во висина
на очите, како натписот со креда на сидот,
да се осмелиме да ѝ погледнеме на вистината
во тие сиви очи, кои од нас не ги спушта,
кои се секаде, вбиени во плочникот под стапалата,
влепени во афиш и вперени во облаците;
па макар и под нас никогаш да не потклекнат
нозете, тоа едно ќе умее да нè фрли
на колена.

Превод од полски јазик Максим Каранфиловски

Наслов на оригиналот:
Stanisław Barańczak: Spójrzmy prawdzie w oczy

УДК 821.163.3:929 Миркуловска, Б.

Иванка СТОЈКОВА

Здружение на просветни работници - литературни творци
на Република Македонија.

ЖИВОТНАТА ВРВИЦА НА ИСТАКНАТАТА ПИСАТЕЛКА БИСТРИЦА МИРКУЛОВСКА - ИСКРЕНО ПРИЈАТЕЛСТВО -

Животната врвица на познатата плодна писателка и преведувачка Бистрица Миркуловска е трасирана со разновидни литературни дела што ги создавала низ годините на литературното творештво и на својот живот. Бистрица Миркуловска ја засади својата литературна врвица со поезија и проза за деца и возрасни почнувајќи од 1960 година со книгата „Цвеќенца“ (Скопје 1960), до последната објавена поетска збирка „Микрокосмос“ (Скопје 2021), хаику и танки записи во необјавената збирка „Ангелот од Курбиново“.

Почитуваната професорка по словенечки јазик родена е во Скопје, 14 март 1930 година. На родниот град му ја посвети обемната поетска збирка „Денови без насмевки“ (2017), пеејќи за личната и општочовечка болка на настраданите од разорниот земјотрес во 1963 година. Со голема љубов Бистрица пишува и за своето родно семејство Крањец, кое живеело во Илirsка Бистрица, Република Словенија. Завршила Филозофски факултет во Скопје – книжевност со македонски јазик и постдипломски студии од областа на македонистиката. Почитувана беше како професор по словенечки јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Беше лектор по македонски и словенечки јазик на Масариковиот универзитет во Брно, Чешка Република. Член на Друштвото на писателите на Македонија од 1971 година. Со задоволство членува и учествува во активностите на Здружението на просветни работници – литературни творци на Македонија.

Им се восхитувам на многубројните објавени книги на неуморната писателка Бистрица Миркуловска, па затоа ги истакнувам со респект. Како професор и родител Бистрица со посебно внимание ги објавува книгите за деца:

Цвеќенца (поезија за деца, 1960), Градинче (раскази за деца, 1962), Првачиња (поезија за деца, 1972), Празнични виделини (поезија за деца, 1979), Виножито (раскази за деца, 1982), Сите деца мили (поезија за деца, 1982), Свездана (бајки, 1986), Виделина (бајки, 1989), Клучарчиња (роман за деца и млади, 1992), Тополите на крајот од дедовата ливада (роман за деца и млади, 2001), Лице и опачина (поезија за деца, 2005), Цвеќето на мирот (роман за деца и млади, 2007), Молика Пелистерска (предание, 2014), Илина (сказни, 2015).

Бистрица Миркуловска стана голем творец со посветеноста кон пишаниот збор. Големiot број објавени книги сама ги финансираше и ги подаруваше на библиотеките и пријателите. Пишуваше на родниот словенечки јазик и на македонски јазик, а ги доближуваше до читателите објавувајќи ги двојазично. Допираше до срцата на читателите на нејзините книги, зашто го негуваше својот поетски исказ да е јасен, разбирлив, а од друга страна богат со многу емоции и филозофски мисли. Со посебна, уникатна посветеност Бистрица своите книги сама ги уредуваше и ги збогатуваше со многу фотографии. Тоа се фотографии од нејзиното блиско семејство, родниот крај на нејзините родители, разновидни слики од пејзажи за да ги дополни, да ги истакне мотивите за кои пее во песните. Ги споменувам насловите на нејзините објавени книги, кои ја содржат јасната порака што ни ја упатува. Тоа се книгите: Навева снег (поезија, 2002), Скаменет крик (поезија, хаику, 2005), Вековит пат (поезија, двојазично, 2006), Сонуван сон (поезија, 2007), Низ песна да ти кажам (хаику пораки скриени во поетската традиција, 2008), Лapidариум (хаику, 2009), Каде си татковино (поезија, двојазично, 2010), Далечни проблесоци (проза, 2010), Пругоре в небо и засекогаш (поезија и есеи, превод на словенечки, двојазично, 2011), Нишан ти пратив (пораки од македонската поетска традиција, 2012), Запрено време (поезија, 2013), Калеидоскоп (хаику и танка мигови, 2014), Фран Валенчич „Јас сакам топли зраци“ (двојазична поезија и хроника, 2016), Да не се заборава (Фонд на холокаустот на Евреите од Македонија, 2017), Денови без насмевка (поезија, 2017), Фатаморгана (поезија, 2016, добитник на наградата „Даница Ручигај“, 2017), Искри во белутракот (хаику и танка мигови, 2018), Чемер мигови (хаику и танка мигови, 2019), Премостувања (авторски избор од преведувачка дејност, 2020), Микрокосмос (поезија, 2021).

За големата писателка Бистрица Миркуловска може со восхит да се каже дека е градител на мостови, зашто ја поврзува македонската и словенечката литература и култура. Докази се многубројните награди и признанија: Потокарова повелба (1987) на поранешниот Сојуз на

книжевни преведувачи на Југославија; Златно перо (2001); Кирил Пејчиновиќ (2002) на Сојузот на книжевни преведувачи на Македонија; Златно перо (2008) за превод од словенечки на македонски јазик на романот „Капелан Мартин Чедрмац“ од Франце Бевк; Повелба „30 септември“ Светски ден на книжевни преведувачи 2010 година. По повод 20 годишнината од осамостојувањето на Република Словенија доби Признание – од Министерството за надворешни работи на Република Словенија. Многубројните награди и признанија, големиот број на преводи, авторката Бистрица, документирано и прецизно ни ги покажува во нејзиното капитално, обемно дело Премостување (2020).

За богатото литературно творештво Бистрица Миркуловска е добитник на многубројни награди и признанија од кои би ги издвоила наградата за животно дело од Здружението на просветни работници-литературни творци на Македонија во 2001 година. Наградата ВАВИЛОН од Друштвото на писателите на Македонија во целост го потврдува фактот дека Бистрица Миркуловска е голем писател во македонската литература во два века 20 и 21 век.

За поетските книги на Бистрица Миркуловска може многу да се пишува. Би истакнала дека нејзината поезија кога се чита исполнува со многу емоции, зашто разбудува хуманост и љубов во нас.

Би издвоила, цитирала, од многубројните книги со хаику и танки записи неколку бесценети и вредни хаику и танки записи. Тие мотивираат да ја сакаме со чисто срце нашата македонска поезија, поезијата на Бистрица Миркуловска.

Не како маж – сал светлина, добрина
те сонувам. И „Те љубам“ шепотам,
па за тебе создавам некаква слика.

И близок си ми, и, далечен многу
те гледам – пустинска фатаморгана...
Илузија си – без име и без лика.

„Фатаморгана“ - 2016

Поетската збирка Фатаморгана Бистрица Миркуловска ја посвети на македонската жена во традиционалното, патријархално семејство. Песните бликаат со многу емоции од потребата на жената од искрена љубов и почит.

Поетесата, како Шекспир со делото Ромео и Јулија, ја возвишува љубовта, зашто веруваше, истакнуваше, пишуваше дека љубовта е смислата на животот.

Бела роза ќе
ми подариш за сите
бели копнежи...

Поетесата Бистрица во многу свои книги ја воспева својата неизмерна љубов кон Македонија, земјата во која се родила, свила свое гнездо, работно и творечки делувала. Поетската збирка Искри во белутракот (Скопје, 2018), целосно ја посветува на Македонија. Секој стих од оваа книга разгорува искри од патриотски чувства.

МАКЕДОНИЈО,
БЛАГОСИЛКЕ СВЕДЕНСКА
ЗЕМЈО БИБЛИСКА –
МАЈЧИЦЕ ЕДИНСТВЕНА –
ДА СИ МИ ВЕКОВИТА!

МАКЕДОНИЈО,
ВОЛШЕБНА СОНЧЕВИНО –
НАД НАС И ВО НАС!

БИБЛИСКА ЗЕМЈА
ВО ПОСЛАНИЈАТА НА
АПОСТОЛ ПАВЛЕ...
ХРИСТИЈАНКА ЛИДИЈА...
СВЕТИИ И СВЕТИЦИ...

СВЕТЛИНА...МИСЛА...
ЗБОР...ПИСМО...КНИГА...ТРАГИ
ДА НЕ НИ ЗГАСНАТ!

„Искри од белутракот“ - 2018

Не случајно големата поетеса Бистрица Миркуловска цели хаику - тристишија и танка -петстишија ги пишува само со големи букви. Пораката е силна, тие зборови се значајни, да не се заборават.

Со богатото литературно творештво писателката БИСТРИЦА МИРКУЛОВСКА заслужено се здоби со своето место меѓу врвните македонски писатели од 20 и 21 век. И по нејзиното заминување да ја паметиме по нејзината добрина и пораките упатени до нас во обемното нејзино творештво.

Со почитуваната професорка, писателка Бистрица Миркуловска создадовме искрено пријателство. Тоа пријателство ни даваше на двете топлина, храброст, поттик во творечкото создавање на нашите книги. Поточно, плодната писателка ми беше достоин пример на неуморен творец на пишаниот збор.

Нашето пријателство е долгогодишно. Започна кога ја запознав како професор по словенечки јазик на Педагошкиот факултет „Свети Климент Охридски“ - Скопје. Тогаш ми остави силен впечаток нејзиниот внимателен однос кон студентите и кон мене лично. А потоа редовно доаѓаше на литературните читања што ги реализирав во моето училиште ОУ „К. Ј – Питу“ – Скопје. Нејзините подарени книги ги читав во еден здив, зашто изобилуваа со јасен, сликовит исказ богат со многу емоции. Се осмелив да ги собирам во една тетратка моите први поетски обиди и да побарам критичко мислење за нив. Не можам да ја заборавам таа слика на Бистрица Миркуловска во мојата училница со мојата тетратка в раце. Гласот и беше искрен кога ми даваше добри оценки за моите

песни. Ми даде дозвола да ги отпечатам песните давајќи ми осврт на песните од мојата прва книга. Потоа уште повеќе нè поврза учеството на нас двете во многуте активности што ги организираше Сојузот за грижи и воспитување на децата во Република Македонија. Незаборавни беа за учениците, за нас наставниците, разговорите со големите писатели како Бистрица Миркуловска, Македонка Јанчевска, Перо Миленковски и други. Со Бистрица бевме редовни во многубројните активности, промоции како членови во нашето Здружение на просветни работници - литературни творци на Република Македонија.

Големата поетеса Бистрица ги допираше сите струни на моето срце со објавените поетски збирки. Побарав од неа дозвола да ја промовирам нејзината поетска збирка Фатаморгана во Дом на градежниците „Кочо Рацин“, Скопје. Ја читав Фатаморгана кога имав потреба од храброст како мајка, жена, пријателка. Силни беа нашите емоции кога ги делевме впечатоците од промоциите на книгите на Бистрица: Искри во белутракот во библиотеката „Страшо Пинџур“, Премостување во Буква.

Ах, колку инспиративни, пријателски телефонски разговори имавме со Бистрица. Тие разговори ни го разубавуваа денот, го исполнуваа празникот верски или државен со многу заеднички честитки, желби за здравје и вечност на нашата Македонија.

Замина мојата пријателка Бистрица Миркуловска во вечноста. Достоинствено како што посакуваше.

- *Паметтејте ме по добро*, - велеше.

- Само добрини на сите ни правеше, - им кажувам на сите што ја познаваа.

Почивај во мир, мила пријателке!

Лидија Танушевска

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Репортажа за Фестивалот на преведувачи во рамки на книжевниот фестивал „Книжевни планини“ (4-14 јули, 2024 г.) во Полска¹

Фестивалот „Книжевни планини“ е настанат по иницијатива на Олга Токарчук во 2015 г. Се одвива секоја година во еден регион од југозападна Полска, на времето рударски, а сега малку запоставен, Клоцката Долина, во која, впрочем, се одвиваат дејствата на многу нејзини романи, како, на пример, во „Терај си го плугот по коските на мртвите“ (преведен на македонски). Целта на фестивалот е културно и граѓанско активирање на жителите на овој регион, промоција на културата и читањето, распространување на еколошките вредности и правата на еднаквост, како и промоција на регионот.

Оваа година беше десеттото, јубилејно, издание на фестивалот и веројатно рекордно, по бројноста на публиката, бројот на настаните и локациите на одвивање на настаните. Се проценува дека фестивалот го посетиле околу 50 000 гледачи. Имаше над 150 настани, на 22 локации, со 230 гости-учесници на настаните. Концептот на овогодишното издание беше во стилот на Олгиниот есеј „Краината на Метакси“ од збирката есеи „Сензибилниот раскажувач“, кој неодамна излезе во превод и кај нас: Метакси е од старогрчкиот јазик и одговара на „помеѓу“, при што Олга Токарчук се обидува да ги означи и дефинира можните пространства помеѓу битовите. „Помеѓу“ е нешто што ги поврзува реалностите на спротивностите и, иако негова главна улога навидум е оживување на измисленото, знае да биде и многу реално, допирливо, конкретно.

¹Текстот првпат е објавен во блогот за книжевност, уметност и култура Блен.мк во септември 2024 г.: https://blen.mk/festivalot-na-tokarcuk-pomestuva-knizevni-planini-lidija-tanusevska/?fbclid=IwY2xjawGxppRleHRuA2FlbQlXMQABHRM1Z1qPhkM-hpwzcW0ELhtuOH_hnPcbMMTJqjrvbpbwdH1qaIrfh-X9HZA_aem_z5lKnSd6ualBTO-ERn-8KDA (пристапено на 25.11.2024).

Во рамките на фестивалот, освен средби со писатели, има изложби, филмски проекции, концерти, театарски претстави, читање на фрагменти од творештвото на Токарчук од страна на познати полски актери (оваа година фрагментите беа од „Јаковлевите книги“), работилници, семинари, програма за деца, чешката линија во програмата, како погранична земја, и др. И оваа година посебен акцент се стави на војната во Украина, која, сепак, за Полјаците е горешта тема, бидејќи се многу блиску до неа, како и на бегалската криза на источната граница со Белорусија. Специјален гостин беше режисерката Агњешка Холанд и проекцијата на нејзиниот филм „Зелената граница“.

За првпат оваа година, во рамките на овој голем фестивал, беше сместен и „Фестивалот на преведувачите на Олга Токарчук“ со посебна програма и учество на 34 преведувачи, од Велика Британија, Бразил, Јапонија, Кина, Чешка, Србија, Грузија, Македонија, Финска, Германија, Норвешка, Холандија, Франција, Шпанија, Португалија, Израел, Летонија, Литванија, Грција, Бугарија, Италија, Белорусија, Романија, Словенија и др. Дел од преведувачите учествуваа во програмата за деца: кулинарно-културолошка работилница и раскажување приказни од планините и шумите, а другиот дел во панели: „Јазични мостови“, „Преведувачките Окна“, „Канонот на преведувачот на полска книжевност“, „(Не) прозирниот преведувач“. Овие настани се случуваа на различни места, во градовите Нова Руда, Клоцко, Једлинка-Здруј, Лудвиковице и Валбжих и имаа публика од 1500 лица вкупно и гледаност онлајн од 15000 лица. Јас учествував во последниот панел со колегите од Финска, Германија, Франција и Литванија. Во него стана збор за улогата на преведувачот во промоцијата на полската книжевност и за проблемите во преводот, издавањето и изборот во различни културни средини.

Како што наведува еден локален портал doba.pl [kłodzkie](http://kłodzkie.pl) „се покажа дека ѕвездите на овој фестивал не се Јоана Батор и Јацек Денел (познати полски писатели), туку токму преведувачите“. Посебно за преведувачите беа организирани и неколку предавања, книжевни средби, како настапот (јазично-книжевен-културолошки стендап) на долгогодишниот секретар на Фондацијата на Вислава Шимборска, Михал Рушинек, како и неминовната средба со Олга Токарчук, попладне и вечер, која таа ги посвети само на затворениот настан со преведувачите, разговори, советувања, дружење.

Во Полска е многу гласна дискусијата за родова еднаквост, и тоа не само во двобинарниот систем, туку сега и надвор од него. Така што, веќе се застарени и конзервативни обраќањата со, на пример: „Почитувани преведувачи“, туку секаде се нагласува – преведувачи и преведувачки, а

сега дури се појави и формата „лица што преведуваат“ без нагласување на родот. Па, следствено, тоа беше темата и во голем дел од програмата, како и дискусијата за феминативите. Треба да се има голема храброст да се спротивставиш на овие тенденции. Има еден истакнат универзитетски професор, лингвист, кој беше и сè уште е многу популарен по своите јавни настапи и остар јазик, кој на ова издание беше гостин што ја промовираше својата нова книга. Се вика Жежи Бралчик и имавме среќа да настапуваме во истиот ден и на истото место, па, бев во можност да ја следам книжевната средба со него. Тој, пак, напротив, рече дека „професорка“ за него секогаш ќе биде професорката во средно училиште, а жената која работи на универзитет секогаш ќе остане „професор“, бидејќи во спротивно се понижува степенот на образование. Тој на некој начин ги исмеваше феминативите, но има еден специфичен хумористичен начин на зборување, што веднаш ја освојува публиката. Една од неговите шеги што ги кажа на оваа сметка беше дека „жена може да стане претседател, но маж никогаш не може да стане претседателка“. Може да се каже дека во неговиот случај, се работи за обратна борба против нееднаквоста. Во секој случај, интересно е што овие дискусии во врска со јазикот и родовата еднаквост се одвиваат јавно и пред голема публика (околу 500 луѓе на овој настан). Од она што имав можност да го видам, бидејќи, преведувачите беа само четири дена на фестивалот, беа нови женски гласови во полската книжевност, кои би вредело да се преведат, како Малгожата Лебда и Виолета Гжегожевска. Исто така беа впечатливи средбите со Јоана Батор (кај нас се преведени две книги од неа) и со Ратка Денемаркова, веројатно најистакнатата чешка писателка на овие времиња, која зборуваше за односот на читателите и јавноста кон писателите што не живеат во својата земја, а пишуваат за неа.

Олга Токарчук до скоро не знаеше за моето постоење како Лидија Танушевска. Првпат ѝ пријдов на Светскиот конгрес на преведувачи на полската книжевност во Краков, 2017 г. (иако не беше првпат да ја гледам во живо), ѝ се претставив и побарав да ја гушнам. Се разбира, ми дозволи. Гушкањето за Олга е природен начин на поздравување. На првиот Конгрес на преведувачи на Олга Токарчук, кој нејзината фондација го организираше во 2022 г. во Вроцлав, каде што учествуваа триесетина нејзини преведувачи, кога таа се појави пред нас, се гушкаше со сите по ред, и со тие што претходно ги знаела лично и со тие што првпат ги гледаше во животот. Олга шири љубов околу себе. Со нејзината смиреност, со нејзината блага насмевка, со нејзиниот кроток говор, со ненаметливоста и „нормалноста“. Така ја доживувам. Нејзиното придавање значење на

преведувачот, воопшто, и на нејзините преведувачи, секако, влијаеше на тоа да се создаде една поголема заедница на нејзини преведувачи, кои од пред пет-шест години се викаат „семејство“ меѓусебно. Блискоста што постои меѓу нас и не може некако поинаку да се дефинира – сите се различни карактери, од различни земји, различни провениенции, различни погледи на свет, но секој со секого наоѓа по нешто заедничко, настрана поврзаноста со творештвото на Олга. Сето тоа започна со создавање на една затворена група на Фејсбук што се вика „Окна“ и која беше тема на една панел дискусија во рамките на овогодишниот фестивал. Во неа членовите најчесто бараат помош кога ќе најдат со проблеми при преводот на Олга, но и споделуваат настани поврзани со неа, свои преводи, понекогаш и нешто од личниот и професионален живот, а честопати тие проблеми во преводот прераснуваат во сериозни книжевни дебати. Од скоро и Олга седи таму, под псевдоним и со непрепознатлива слика на профилот, и многу ретко се вклучува во муабетите. Но, сите знаеме дека е таму некаде. Понекогаш смешно помислувам дека сето ова звучи како некој култ. Мислам дека и Олга се храни од нас, како што и ние се храниме од неа. Сака да престојува меѓу нас, но понекогаш обврските на голем писател не ѝ дозволуваат на овие средби да биде цело време со нас и жал ѝ е поради тоа. Три пати имав можност да бидам блиску до неа. Првиот конгрес на нејзини преведувачи во Вроцлав, кој веќе го споменав, книжевниот фестивал „Кирилица“ во Будва, 2023 г., кога ѝ беше доделена наградата „Книжевен пламен“ и овојпат на „Книжевни планини“. Многу често знаеше да излегува на цигара со ретките пушачи меѓу преведувачите. Може да кажам дека се знаеме толку добро што ми има испушено една кутија цигари – да, се гребе! Додуша, оваа година рече дека се откажала. Можам да кажам и дека Нобеловката е „нормален“ човек бидејќи беше избркана од плажа навечер, заедно со уште десетина нејзини преведувачи, поради правење врева и пиење алкохол. И дека се фаќа на оро на балканска музика, иако не го знае, но се радува како и сите други странци.

Откако знам за фестивалот и го следам онлајн сум посакувала да присуствувам таму. А особено од минатата година, кога на него беа гости голем дел од претставниците на книжеvnата репортажа, која исклучително ја сакам и ја сметам за „бренд“ производ на полската книжевност и се обидувам да ја „протуркам“ на македонската книжевна сцена со моите преводи. Лани на фестивалот гостуваа Мариуш Шчигел, Миколај Гринберг, Војкех Јагелски, Дионисиос Стурис – сите ги имам преведувано. И, ете, ми се оствари! Со помош на магично-реалното стапче на Олга Токарчук. Фасцинантно беше тоа што толку многу луѓе

се интересираат за книжевноста, вриееше од народ. Тоа е регион со многу убава природа, ниски планини. Тоа е регион во кој е родена Олга и каде што живее цел живот, а голем дел од романите и расказите се случуваат токму таму. Фасцинантно беше да се види дека мали гратчиња, кои инаку можеби никогаш не би ги посетиле, заживуваат со овие настани, барем тие неколку дена работат рестораните, се издаваат пренокувалишта, се оди на планина. А многумина од тие што го посетиле фестивалот сигурно ќе се вратат таму за викенд, на одмор и сл. Ете, така се сака татковината, иако Олга Токарчук е напаѓана за своите либерални ставови од нејзините сонародници и некои нејзини хејтери сметаат дека треба да ѝ се одземе полското државјанство. Таа со овој фестивал му помага на регионот, вработува многу луѓе, иницира идеи за развивање еко-туризам и други бизниси.

Прекрасен беше излетот во Соколовско, првата воздушна бања за лекување туберкулоза, во австро-унгарското царство - Герберсдорф. Ова е местото во кое е сместено дејството на Олгиниот последен роман „Емпусион“, кој најверојатно ќе излезе на македонски во 2025 година. Соколовско не беше во програмата, но меѓу нас, преведувачите, се создаде иницијатива на своја сметка да отидеме таму, иако самата Токарчук нè одвраќаше, велејќи дека таму нема ништо од она што е во книгата. Сепак, организаторите ни излегоа во пресрет и ни ја организираа оваа посета. Местото е навистина магично, секој што ја имаше преведувано „Емпусион“ доживеа нешто за време на тој краток престој таму. Беше допрен од некоја зграда, некоја соба, некоја тревка, некој дух во напуштениот замок, што со малку имагинација наликуваше на местото на дејството во „Емпусион“. Секој се претвори за миг во некој од ликовите на оваа книга. Воздухот таму е навистина поинаков, веднаш се забележува разлика. Спонтано, секој поединечно искова план како да останеме таму, заеднички да купиме кука во која би престојувале сите заедно, следната средба со Олга да биде таму, да се пријавиме во сегашниот санаториум на лекување и сл. А освен тоа, таму извесен период од животот престојувал и Кшиштоф Кешловски и има кино-сала која му е посветена нему и во која се одржуваат филмски фестивали. Исклучително мирно, благо, таинствено место, каде што многумина би можеле да седат и да преведуваат или да пишуваат.

Она што го понесов од овој фестивал е дека книжевноста е моќен медиум, но уште помоќни се преведувачите. Преведувачот е важен, без него книжевноста останува само во рамките на еден јазик, не излегува во светот. Преведувачот го впира авторот и станува негов допелгенгер, некоја варијанта на авторот за која тој самиот можеби и не е свесен. Како што

рече еден колега од Литванија: „понекогаш можеби е и подобро авторот да не го знае својот преведувач“.

Наташа АТАНАСОВА

Блен.мк (www.blen.mk)

Блог за книжевност, уметност и култура

ПОГЛЕД НИЗ МАЕСТРАЛЕН ВОЕНОРЕПОРТЕРСКИ ДВОГЛЕД.

(Ришард Капушкински *Уште еден ден живот*, Бегемот,
Скопје, 2017)¹

*Сметам дека не треба да пишувам за луѓето со кои не сум
преживеал барем малку од она што тие го преживуваат.*
(Капушкински, 2017: 59)

Имам едно сеќавање од 2006 година. По бурните средношколски години во кои го следев секој можен натпревар во фудбал, откако се запишав на факултет и центрифугата на книжевноста ме вовлече целосно, фудбал речиси престанав да гледам. Но, се сеќавам како поминувајќи во дневната каде што татко ми седнуваше да гледа некој нов натпревар, слушнав нешто што ме седна до него. А тоа беше информацијата дека на Светското првенство во фудбал Ангола игра против Португалија, нејзиниот вековен колонизатор. Гледавме и заедно со коментаторот, кој ја раскажуваше тешката историјата на земјата, жестоко навивавме за Ангола. Но, Португалците победија, а во мене остана мачнина, како божем ако успееја да победат Анголците тоа како да ќе задоволеше некакваси космичка правда.

Ова сеќавање ми оживеа во моментот кога зедов да ја читам книгата „Уште еден ден живот“ од полскиот воен репортер Ришард Капушкински и кога видов дека темата е токму Ангола, односно Граѓанската војна во Ангола, која траела 27 години и завршила три години пред гореспоменатиот натпревар. Веројатно зашто, освен сеќавањето на фудбалскиот натпревар, во мојата глава немаше ниту една друга асоцијација за Ангола.

¹Текстот првпат е објавен на Блогот за книжевност, уметност и култура Блен.мк во јуни 2024 г. <https://blen.mk/pogled-niz-maestralen-votoreporterski-dvogled-kapuskinjs-ki-uste-eden-den-zivot/> (пристапено на 25.11.2024)

Изострен двоглед за поглед од близу

Историската заднина на книгата е следнава: со завршувањето на Војната за независност од колонизаторската Португалија (1961-1974), Ангола влегува во нова, Граѓанска војна, во која три внатрешни страни се борат за доминација: МПЛА, ФНЛА и УНИТА. Капушкински живее во Луанда, главниот град на Ангола, три месеци – од септември до 11 ноември 1975 година, денот на прогласувањето на независноста на земјата, како единствен воен репортер од Источна Европа. Од тој период, Капушкински, мајсторот на полското, европското и светското воено репортерство, со секоја страница од оваа книга ни дава разно-разни двогледи со кои ни отвора различни погледи кон животот во Ангола – пред и за време на Граѓанската војна.

Во текот на тие три месеци Капушкински набљудува, фотографира, размислува, пишува, известува. Живее во хотелот „Тиволи“ во главниот град и низ неговите очи гледаме како под налетот на војната Луанда исчезнува „како што исчезнува оаза во која секнале бунарите“ (Капушкински, 2017: 19). Луѓето живеат под голо небо со своите врзулчиња и чекаат како бегалци да ги превезат на друг крај од светот. Паралелно во градот изникнува еден нов град, дрвениот град, кој се подготвува исто така да заmine. Станува збор за сандаци од дрво во кои луѓето ги пакуваат сите работи од покуќнината што сакаат да ги земат со себе, а кои се своевиден пандан на камениот град во кој дотогаш живееле. Како што ќе истакне Салман Ружди во поговорот на книгата, „од сите тие кои пишувале за Луанда (во тоа време, моја заб), само Капушкински го забележал дрвениот град“ (Ружди, 2017: 132).

Моќта на Капушкински да раскажува за војната се состои во неговиот порив да ја искуси онака како што ја искусуваат луѓето што живеат таму, да остане неутрален и фокусиран на детали. Капушкински во оваа книга не споделува траорни и грозоморни слики од воените фронтови, оние со кои новинарите редовно ги хранат пасивните набљудувачи сместени во удобните домови далеку од војната. Капушкински преку слики, сцени и детали ја доловува целата атмосфера на конфузија, хаос и бесмисла што ја носи војната. Луанда станува град во кој ја снемува полицијата (заминале сите полицајци!), ја снемува пожарната (заминале сите пожарникари!), ги снемува и ѓубрециите и градот се потронува со ѓубре, па наеднаш ги снемува и мачките – сите пцовисуваат веројатно затруени од мрши. Потоа заминуваат сите пекари, монтери, поштари и чувари, а по нив и сите кучиња – сите некаде на друго место, во потрага по храна и сигурност. „По

излегувањето на glutницата кучиња, градот западна во крајна зачмаеност. Па, затоа, решив да заминам на фронтот“, вели тој (Капушкински, 2017: 34).

Сцени од фронтот

По описите на градот во прво лице, следува вториот дел на книгата во кој Капушкински го меша својот глас со гласот на неговите јунаци од фронтот. Во оваа литературна постапка на претопување на гласовите што раскажуваат во еден ја гледаме желбата на Капушкински да им даде глас на оние што се борат и гинат да прозборат преку неговата книга:

- тука е командантот, кој вели дека да се добие битка е физички напор како да се исече една шума и кој им наредува на војниците да ги закопаат загинатите – и своите и туѓите заедно, затоа што и онака по смртта нема врска;
- тука е воочувањето дека тазе војникот се плаши од сешто и дека негов главен фокус не е да се порази противникот, туку да ја добие војната со сопствениот страв;
- тука се муабетите меѓу војниците дека Ангола е земја во која војната трае петстотини години, откако таму дошле Португалците, дека од цела Африка Ангола на Јужна Америка ѝ има испорачано најголем број робови; Ангола, „црната мајка на новиот свет“ е земја чии луѓе си ги корнеле забите или ги стругале со камења за да не бидат продадени како робови; земјата на која сметаат дека и оваа војна ѝ била наметната бидејќи е богата со нафта и дијаманти, а е населена од пет милиони сиромашни луѓе, кои паметат и паметат што се случувало низ историјата, затоа што во нивното размислување минатото зафаќа повеќе место од иднината;
- тука е воениот заробеник кој вели дека има 16, а изгледа како да има 12 години и кој раскажува дека отишол на фронтот да се бори за ФНЛА затоа што му рекле дека само така подоцна ќе може да оди на училиште и да ја оствари својата најголема желба – да црта и да слика;
- тука е и моќната сцена кога стражарите на МПЛА и воените заробеници од ФНЛА муабетат за фудбал (ах, тој фудбал!), за натпреварот меѓу Бенфика и Фероварио, при што поделбата кој за кој тим навива не е иста со поделбата на стражари и заробеници, а жестоката дискусија полна со младешка пасионираност е дискусија во која се заборава на сè друго;

- тука е начинот на кој (не) се поминуваат стражите по патиштата, составени од деца-војници што не се разликуваат по алиштата или изгледот, па никој не знае од која страна се, и кои чекаат прв да ги поздрават, а ако го изустиш погрешниот поздрав (секоја страна си има свој), по брза постапка овој ден во животот ќе направат да ти биде последен;
- тука е и согледувањето дека девојките како војници се подобри од момците, кои знаеле на фронтот да се однесуваат хистерично и честопати неодговорно, а меѓу нив во раскажувањата на Капушкински блеска Карлота, прекрасната воинка-легенда, која ќе ги придружува и штити да стигнат безбедно до Баломбо, за отпосле да дознаат дека откако ја оставиле таму, живеела само уште еден час.

Уште еден ден живот

Во последниот, трет дел од книгата, Капушкински раскажува за јавувањата секоја вечер точно во 20 часот од страна на неговите колеги од Варшава, испраќањето вести во форма на депеша што ги мисли, ги пишува и ги подготвува во текот на целиот ден.

Феноменални се неговите согледувања дека држењето и одбраната на МПЛА зависи само од двајцалуге. Едниот е Рауш, пилот и авиомеханичар на единствениот авион што го има Луанда, машина направена во 1943 година, кој лета по Ангола напамет цело време додека е буден и доставува муниција на фронтите, разнесува брашно и пренесува ранети. Вториот човек е Алберто, инженер, единствениот човек што знае да ги поправи пумпите за вода. Ако загине Рауш, градовите ќе мора да се предадат, а ранетите да умрат. Ако загине Алберто, Луанда ќе снеса вода и ќе може да издржи најмногу пет дена пред да се предаде.

Во ситните саати Капушкински седи буден и размислува. Како флешбек му се враќа реченицата што ја кажува неговиот сопатник Нелсон во зората откако ќе го поминат Дипанда, најстрашниот од сите патишта низ Ангола: „Уште еден ден живот“, па помислува што се случува на другите делови од планетата, на сите места каде што постои нормален живот, каде што луѓето мирно рчат, се преместуваат од една страна на друга в кревет, стануваат, пијат млеко, се бричат, се шминкаат.... „Човек се буди и не мисли дека можеби го започнува последниот ден од животот. Прекрасно чувство, но веќе толку вообичаено што никој таму не обрнува внимание на тоа“, пишува тој при крајот на книгата, додавајќи: „Светот го

гледа големиот спектакл на борбата и смртта, кој, впрочем, тешко можат да си го замислат, бидејќи сликата на војната е непренослива. Ниту со перо, ниту со глас, ниту со камера. Војната е реалност само за оние кои седат во нејзината раскрвавена, одвратна, валкана внатрешност“ (Капушќињски, 2017: 90-91).

Во својата последна депеша, таа за 11 ноември, истиот ден на кој и Полска ја слави својата независност, Капушќињски известува во Варшава дека свеченостите за прогласување на независноста на Ангола во Луанда, договорена меѓу завоените страни по завршувањето на Војната за независност, се одвиваат мирно. Меѓутоа, Граѓанската војна сè уште гори, страните ги зголемуваат силите и оружјето и мирот не е на повидок.

Граѓанската војна во Ангола завршила дури по 27 години, а во неа се проценува дека загинале над половина милион луѓе. Читајќи ја оваа книга, оваа епска репортажа и во исто време толку добро раскажана приказна, доминира чувството на бесмисленост. Бесмисленоста на војната, бесмисленоста на дадените жртви од сите страни, бесмисленоста на политичките сили одново и одново да го втурнуваат народот во војна – дали тогаш во Ангола или денес во Украина и Палестина.... Ова е одлична книга за бесмисленото војување, кое треба да се насочи кон помирување, затоа што и онака луѓето што се борат на спротиставени страни се како стражарите и воените заробеници, кои единствено што би сакале е страшно да разговараат на некоја друга тема; да речеме, за фудбал.

Ришард Капушќињски, магот на военото репортерство, детето израснато во сиромаштија каде што гладта му била секојдневие, исто како и одењето бос, совршено го разбирал духот на Африка, тој континент на глад, жед и надеж. Во оваа книга, човекот кој во својата 55 годишна кариера успеал да види 17 револуции, на уникатен начин ја опишува Граѓанската војна во Ангола, „сиромашна војна, преобелечена во евтина, синтетичка одежда“ (Капушќињски, 2017: 45), насочувајќи го на крајот својот маестрален военорепортерски двоглед кон внатрешноста на човековата надеж и барањето смисла на постоењето дури и во вакви, воени услови:

„Дури и кога имаме впечаток дека веќе ништо не функционира, нешто функционира и ни овозможува минимум егзистенција. Па и да нè опкружува океан на зло, од него ќе изнуркуваат зелени островчиња полни со живот. Видливи се, на хоризонтот се. Дури и најлошата ситуација, ако се најдеме во таква, се разложува на заеднички именители, за кои можеш да се фатиш, како гранки од грмушка што расте на брегот, за да дадеш отпор на вировите што те влечат кон дното. Тој процеп, тој остров, таа гранка нè одржуваат на површината на постоењето“. (Капушќињски, 2017: 79)

